

EKONOMISKA SAMFUNDETS TIDSKRIFT

2/2024

JUBILEUMSNUMMER

**Mot en livskraftig framtid ■ Hållbar ekonomi
■ Artificiell intelligens ■ Uppsving för Finland**

NÅGOT SOM PÅMINNER OM INTELLIGENS

40

6 HÅLLBARHET KOMMER FÖRST

Bilder: Mostphotos

INNEHÅLL 2/2024

LEDARE

4 • Mikael Kosk
Mot en hållbar
och rättvis välfärd

HÅLLBAR EKONOMI

6 • Eva Hellström
Tanken på en hållbar
ekonomi i en brytpunkt

14 • Edvard Johansson
Nerväxt eller tillväxt
för Finland?

20 • Anna Herlin
Företagens ansvar för miljö-
krisen – ur ägarperspektiv

28 • Sonja Finér
Företagsansvaret
går in i en ny tid

**33 • Kristina Heinonen,
Johanna Gummerus och
Anna Aminoff:** Växtbaserat
i topp när konsumenterna
rankar hållbarhet

ARTIFICIELL INTELLIGENS

40 • Hannu Toivonen
Vad är Artificiell intelligens?

48 • Linda Mannila: AI kan
revolutionera arbetslivet
– men inte ersätta människan

56 • Max Oker-Blom
Generativ AI, etik
och immaterialrätt

64 • Max Oker-Blom
AI har tagit stora steg framåt.
Intervju med Peter Sarlin

FINLANDS UTMANINGAR

66 • Märten Mickos
Receptet för ett starkare
finskt näringsliv finns

70 • Patrik Lindfors
Stora reformer krävs för
att lösa Finlands dilemma.
Intervju med Carl Haglund

EKONOMI OCH KULTUR

76 • Sixten Korkman
Humanismen ger ekonomin
fruktbara perspektiv

86 • Agnes Fagerudd
Kultur hjälper oss
att förstå världen.
Intervju med
Lars Strannegård

EKONOMI, KRIG OCH FRED

92 • Nils Torvalds
Euron är som blod
– tjockare än vatten

100 • Torsten Santavirta
Hungeråren tände en gnista
till finska inbördeskriget

RECENSIONER

110 • Mikael Kosk
Som gudar som lever
i vanära – en historia
om hur de rika bemötts

116 • Roger Wessman
Vem tar kontrollen
över den digitala världen?

EKONOMISKA SAMFUNDETS TIDSKRIFT

THE JOURNAL OF THE ECONOMIC
SOCIETY OF FINLAND

grundad 1913 och åter 1923

Ansvarig utgivare
Ekonomiska Samfundet i Finland r.f.

Chefredaktör och redaktionssekreterare
Mikael Kosk
mikael.kosk@gmail.com
040 756 2985
Sandviksgatan 12 D 58
00180 Helsingfors

Redaktionsråd
Johanna Gummerus, Mikael Kosk, Patrik
Lindfors, Max Oker-Blom, Roger Wessman.

Lösnummer och adressändring
Tidskriften skickas kostnadsfritt till
medlemmar. Lösnummer kan beställas
och adressändringar görs på
info@ekonomiskasamfundet.fi

Ekonomiska Samfundets webbplats
www.ekonomiskasamfundet.fi
Facebooksidan och X-kontot heter
"Ekonomiska Samfundet i Finland"
och båda har användarnamnet
@ekonomiskasamf.

Grafisk form: Synnöve Rabb
Tryckeri: Oy Painotalo tt-urex Ab, Borgå

ISSN 0013-3183 (print)
ISSN 2323-1378 (online)

Omslagsbild: Karl Vilhjälmsso

Mot en hållbar och rättvis välfärd

DÅ TANKEN PÅ ATT GÖRA ett jubileumsnummer av tidskriften för att fira att Ekonomiska samfundet fyller 130 år föddes var det inte svårt att komma fram till vilket fokus festnumret ska ha. Alla ekonomiska frågor kretsar kring vad som kommer att ske i framtiden och det gäller med andra ord att säga någonting om hur framtidens ekonomi ter sig.

Det finns två stora frågor som dominerar framtidsdebatten. Den ena är kravet på en hållbar ekonomi och det kravet är ovillkorligt, av den uppenbara anledningen att all produktion som släpper ut växthusgaser, förbrukar resurser snabbare än de förnyas, eller förstör ekologiska system genom nedsmutsning, undergräver det mänskliga släktets existensförutsättningar.

DEN ANDRA DOMINERANDE trenden är artificiell intelligens (AI), som tar över många arbetsuppgifter som skötts av människor och som har allt större kapacitet att generera text, tal och annat innehåll, och göra nya kombinationer av olika saker. Det är omstritt hur djupgående och omvälvande den artificiella intelligensens betydelse är, men

”Alla ekonomiska frågor kretsar kring vad som kommer att ske i framtiden.”

säkert är att den kommer att vara närvarande i allt fler funktioner.

I den inledande artikeln frågar **Eeva Hellström** vad som händer om ekonomin inte primärt bedöms utifrån storlek och tillväxt, utan utifrån hur den lyckas producera hållbar och rättvis välfärd. I följande artikel förhåller sig **Edvard Johansson** kritisk till att det skulle vara möjligt att angripa till exempel miljöproblem genom en nerväxt som medvetet strävar efter att minska BNP.

Anna Herlin skriver om hur nödvändigt det är för företagen att ha en stark hållbarhetsstrategi som kan garantera både företaget och mänskligheten en livskraftig framtid.

Sonja Finér ser det som ett klart steg framåt att företagsansvaret blivit lagstadgat genom EU-direktiv, men att det fortfarande finns en väg att gå för att offren för

kränkningar av mänskliga rättigheter ska få rättvisa.

Kristina Heinonen, Johanna Gummerus och **Anna Aminoff** tar upp konsumentens synvinkel på företagens ekologiska, sociala och ekonomiska hållbarhet, vilka värderas allt högre.

HANNU TOIVONEN definierar artificiell intelligens som dataprogram som fungerar ändamålsenligt vid lösningen av svåra uppgifter; dock kan en modell skapad av AI inte förstå modellen den själv producerat.

Linda Mannila skriver om att AI i grunden kan komma att omforma vårt sätt att arbeta men mera som ett komplement än en ersättare.

Max Oker-Blom analyserar vad upphovsrätten innebär i samband med generativ AI och visar att det finns en hel del rättsliga och etiska frågor som pockar på svar. Oker-Blom har även intervjuat **Peter Sarlin**, vars AI-företag gått i spetsen för utveckling av teknologi och språkmodeller och sålts till USA.

EFTER FINANSKRISEN har Finland knappt upplevt någon ekonomisk tillväxt och affärslivet beskrivs som anemiskt.

Låt oss massivt satsa på den förnyelse vi alla vet att vi behöver, receptet för ett starkare näringsliv finns redan, skriver **Mårten Mickos**.

Enligt **Carl Haglund** är de viktigaste frågorna som behöver lösas arbetskraftsinvandringen, kapitalflykten, bristen på

Mikael Kosk
är redaktör
för Ekonomiska
samfundets tidskrift.

industriella investeringar och den övertunga offentliga sektorn.

EKONOMIN KAN INTE FINNAS i en värld för sig utan den är beroende av mänskliga värderingar. **Sixten Korkman** skriver om att humanismen erbjuder värderingar som inte kan eller bör förbigås då man analyserar den ekonomiska politiken.

Jubileumsnumrets utländska gäst är rektor **Lars Strannegård**, som ser kultur som en helt central ingrediens i sitt liv och som någonting med vars hjälp han vill utbilda bättre beslutsfattare.

INGEN FRAMTID kan finnas utan historiska perspektiv. **Nils Torvalds** gör en historisk betraktelse av hur Europa gått från krig och kamp om resurser till insikt om att de europeiska staterna i ekonomiskt och politiskt avseende är beroende av varandra.

Torsten Santavirta ägnar sig åt nationalekonomisk forskning kring krigens orsaker och konsekvenser, och han pekar på socioekonomiska faktorer i sin analys av rödgardister i inbördeskriget samt tvångsförflyttade karelare och krigsbarn under andra världskriget.

I bokrecensionerna finns slutligen betraktelser av hur de rika blivit bemötta av det omgivande samhället och av kampen för att styra utvecklingen av den digitala ekonomin. Det är många olika perspektiv på ekonomin detta specialnummer vill bjuda på.

God läsning och väl mött!

Ohållbar energiproduktion. Koksverk i Bottrop i Nordrhein-Westfalen i Tyskland. Foto: Lehtikuva/Mauritius Images/Rupert Oberhäuser

Tanken på en hållbar ekonomi befinner sig i en brytpunkt

I diskussionen om ekonomi framträder många etablerade sanningar och samtidigt hörs allt fler röster som utmanar dem. Nya narrativ om framtida ekonomi skapas – och om vad som menas med hållbar ekonomi. Denna artikel beskriver olika sätt att se på hållbar ekonomi och lyfter framtidsfrågor relaterade till den.

Ekonomi är ett system som människor har skapat. Ett hållbart människoskapat system uppfyller minst tre sammanlänkade villkor:

Resurser: Systemet använder inte resurser snabbare än de kan förnyas eller ersättas. Utan hållbart användande av resurser kan systemet inte fungera.

Produkter: Systemet producerar användbara och efterfrågade produkter, skapar mervärde och uppfyller sitt syfte.

Kontinuitet: Systemet är redo för framtida utmaningar och kan upprätthålla sin verksamhet på lång sikt. Detta kräver kontinuerlig förbättring, förmåga att anpassa sig till förändringar och störningar, samt att lära av dem.

Eeva Hellström leder en projekthelhet som förutsäger ekonomins framtid vid Sitra.

Om ekonomin betraktas snävt, utan att ta hänsyn till dess breda ekologiska och sociala kopplingar, kan dess hållbarhet bedömas på följande sätt:

Vikten av säkrad tillgång till arbetskraft, naturresurser och kapital skulle framhävas. Investeringar bör generera tillräcklig vinst för att kunna upprätthålla och öka kapitalet, samtidigt som skuldsättning undviks (resurser). Målet bör vara att producera

ekonomiskt lönsamma produkter eller tjänster som skapar mervärde för kunder och ägare, vilket säkerställer ekonomisk tillväxt och konkurrenskraft (produkter). Fokus bör också ligga på att skapa en förutsägbar ekonomisk verksamhetsmiljö och ekonomisk stabilitet (kontinuitet).

Sådana principer återspeglas fortfarande i många länders ekonomiskpolitiska mål och är särskilt relevanta i dagens samhälle när fokus läggs enbart på ekonomiska aspekter.

Ekonomi är emellertid inte ett slutet system. Ekonomin fungerar som en del av det av människor skapade samhället, som i sin tur verkar inom biosfärens gränser. Från detta perspektiv ser en hållbar ekonomiganska annorlunda ut:

En hållbar ekonomi använder inte ekologiska och sociala resurser snabbare än de kan förnyas eller ersättas. Ekonomin orsakar inte heller oproportionerliga skador på ekologiska system utan fungerar inom planetens bärkraft (resurser). Dess produkter och tjänster är miljövänliga, socialt rättvisa och ekonomiskt lönsamma, vilket tillgodoser både nuvarande och framtida generationers behov (produkter). Ekonomisystemet kan också anpassa sig till ekonomiska, sociala och ekologiska förändringar och störningar genom att i grunden förnya sig (kontinuitet).

Nästa steg i denna artikel är att presentera tre tillvägagångssätt för att sträva mot en hållbar ekonomi: en skademinskande ekonomi, ekonomi som strävar efter att göra gott, och regenerativ ekonomi. Dessa skiljer sig avsevärt vad gäller sina mål och de antaganden som ligger till grund för dem.

Skademinskande verksamhet

Vi lever i en värld där ekonomisk tillväxt länge har varit huvudmålet för de flesta ekonomier. Denna tillväxt har emellertid ofta skett på bekostnad av miljön och social

rättvisa. Skademinskande ekonomisk verksamhet är ett koncept som strävar efter att ändra denna trend. Sådant ekonomisk verksamhet planeras och genomförs så att dess negativa påverkan på miljön, människor och samhället minimeras.

Samhällen strävar efter att minska skador främst genom lagstiftning, regleringar, prissättning av negativa effekter och incitament för mer hållbara verksamheter. Många lagar, inklusive miljölagstiftning, är utformade för att begränsa den ekonomiska verksamhetens negativa inverkan på samhället, människor och naturen.

Många standarder för företagsansvar bygger också på att minska skador, med målet att minska företagets ekologiska och sociala fotavtryck. Tillgänglig teknologi och kortsiktiga ekonomiska mål begränsar dock ofta hur mycket skador som är möjliga eller önskvärda att minska.

Skademinskande ekonomisk verksamhet strävar efter effektiv och hållbar användning av resurser, låga utsläpp och små avfallsmängder samt tillämpning av principerna för cirkulär ekonomi. En strävan mot koldioxidneutralitet är också en del av en skademinskande ekonomi. Ett ambitiöst mål är att uppnå så kallad nettobalans, vilket innebär en ekonomisk verksamhet som inte orsakar några utsläpp alls.

Grön tillväxt, som betonar ekonomisk tillväxt som primärt mål och ser ekologisk hållbarhet som dess förutsättning, representerar också en skademinskande ekonomi. I typiska definitioner av grön tillväxt syftar man till att minimera något (t.ex. låga koldioxidutsläpp och hög resurseffektivitet) eller säkra nuvarande tillstånd (t.ex. hållbar användning av naturresurser och bevarande av ekosystem).

I dagens samhälle, där klimatförändringar, utarmning av naturresurser och social ojämlikhet är växande orosmoment, erbjuder en

skademinskande ekonomi en praktisk väg mot en mer hållbar framtid, men räcker det?

Den välkända principen ”gör ingen skada” (*do no harm*) bygger på antagandet att vi förstår ekonomins skadliga effekter på naturen och människor. På grund av komplexa interaktioner är vår kunskap om ekonomins olika effekter dock ofta bristfällig. Man fokuserar också i en skademinskande ekonomi vanligtvis på att hantera enskilda störningar och deras konsekvenser. Den ekonomiska verksamhetens totala inverkan på naturen och människan kan då förbises, eller så kan förbättringen av en sak leda till en omedveten försämring av en annan. Dessutom är det lätt att i en skademinskande ekonomi glömma bort att även mindre skadliga handlingar kan vara skadliga.

Ekonomi som strävar efter att göra gott

En ekonomi som strävar efter att göra gott styrs av en vision av en ideal värld. I denna strategi fokuseras mer på möjligheter än på att lösa problem, och man strävar efter att lämna en positiv inverkan i stället för att bara minska det negativa fotavtrycket. Detta kan vara en inspirerande och motiverande utgångspunkt för många ekonomiska aktörer.

En återställande ekonomi (*restorative economy*) är en del av en ekonomi som strävar efter att göra gott. Här är målet med ekonomisk verksamhet att återställa skador som redan har orsakats på naturen eller människorna genom att återställa det ekosociala systemet till antingen dess tidigare eller ett bättre tillstånd. Det kan innebära återställning av natur, rening av avloppsvatten eller sanering av giftiga föroreningar. Teknologi som binder koldioxid från atmosfären eller terapitjänster som förbättrar individens välbefinnande är också exempel på en återställande ekonomi.

En återställande ekonomi kan vara antingen reglerad, frivilligt ansvarstagande eller en del av affärsverksamhet. Företag som är föregångare inom ansvarstagande uppmärksammar alltmer att åstadkomma positiva effekter eller inverkan på naturen, människor eller samhället. När dessa insatser sträcker sig till företagets syfte eller strategiska mål, kan vi tala om missionsbaserad företagsverksamhet.

Att investera i en ekonomi som strävar efter att göra gott är nödvändigt eftersom det inte räcker att endast minska skador för att lösa globala miljö- och samhällsutmaningar, särskilt i en tid då planetens bärkraft redan har överskridits på många sätt. Men det är viktigt att vara medveten om de risker och fallgropar som är förknippade med utvecklingen av en ekonomi som strävar efter att göra gott.

Även om en strävan efter att göra gott kan verka osjälvisk, erbjuder den inte ett entydigt svar på vad som är en ideal värld eller vem som bestämmer de ideal och mål som styr ekonomin. Det är också viktigt att överväga vad som är varje aktörs rimliga del av de nödvändiga åtgärderna för en mer hållbar värld. Dessutom, precis som med en skademinskande ekonomi, kan en överdriven fokusering på ett enda återställningsområde inom en ekonomi som strävar efter att göra gott också leda till negativa effekter på andra områden.

Regenerativ ekonomi

Det kan övervägas hur hållbar ekonomin egentligen är när en del av den orsakar skador medan en annan del fokuserar på att åtgärda dem. Skulle det inte behövas ett tillvägagångssätt där ekonomin samarbetar med naturen så att skador inte uppstår alls? Inom regenerativt ekonomiskt tänkande strävar man efter att hitta lösningar på just denna utmaning.

Enligt regenerativ ekonomi är det av-

görande att främja hälsa, livskraft, flexibilitet och anpassningsförmåga hos både naturen och människorna. Dessa faktorer möjliggör tillsammans för livet att blomstra på vår planet. Genom regenerativ ekonomi kan samhällen bättre klara oväntade störningar och chocker, återhämta sig från dem och förnya sig starkare och mer livskraftiga.

I regenerativ ekonomi är målet att medvetet integrera förstärkningen av naturens och människors livskraft som en del av ekonomimodellen och den ekonomiska verksamheten (*regenerative by intention and design*). Målet är inte bara att ha en positiv effekt på naturen, utan att aktivt samarbeta med den så att naturens egen förmåga att upprätthålla och öka sin livskraft stärks.

Principerna för regenerativ ekonomi manifesterar sig praktiskt på många olika sätt. Det finns inga tumregler eller checklistor för att övergå till en regenerativ ekonomi. Allt börjar med att internalisera regenerativt tänkande och tillämpa det på ett sätt som passar den lokala kontexten.

Inom jordbruk innebär detta till exempel övergången från industriellt jordbruk till regenerativa odlingsmetoder som förbättrar markens hälsa, ökar biodiversiteten och binder kol från atmosfären. Detta återställer inte bara markens livskraft utan förbättrar också jordbrukarnas försörjning och främjar livsmedelssäkerheten.

Ett industriellt exempel på regenerativ ekonomi är golvbeläggningstillverkaren Interface, som har integrerat naturliknande processer djupt i företagets innovations- och designprocesser. Inom tillverkningen av mattor efterliknas till exempel naturens förmåga att lagra kol. I utformningen av sina produktionsanläggningar har företaget utvecklat ett tillvägagångssätt där anläggningarna fungerar och liknar funktionella skogsekosystem (*factory as a forest*).

Regenerativt ekonomiskt tänkande håller

på att etableras i Finland, där exempelvis företagsansvarsnätverket FIBS aktivt har uppmärksammat ämnet. Regenerativ ekonomi har också redan fått fäste i EU:s handlingsplan för cirkulär ekonomi och EU:s miljöhandlingsprogram.

Regenerativt tänkande verkar utgöra nästa steg i både hållbar utveckling och företagsansvaret. Det är därför värt att vara intresserad av det. En central utmaning med regenerativ ekonomi är dock att den djupgående förändringen i tankegångar är främmande för många och svår att genomföra inom dagens ekonomiska och samhällsliga strukturer. Dessutom fördröjer osäkerheten kring nödvändig reglering, incitament och lagstiftning, tillsammans med motståndet mot förändring, fortfarande antagandet av regenerativa metoder. En bra motivation för att sätta sig in i ämnet är emellertid den gamla sanningen att problem inte löses inom samma ram där de uppstod.

Tillväxt i framtidens hållbara ekonomi

Det vore alltför ensidigt att tro att en hållbar ekonomi utvecklas stegvis enligt den ordning som presenterats ovan. I praktiken förekommer de nämnda tillvägagångssätten samtidigt i samhällsdebatten. På bästa sätt kompletterar de varandra, men de kan också stå i konflikt med varandra.

Framtiden för ekonomisk tillväxt är ett ämne som skapar starka oenigheter mellan olika perspektiv. En central spänning sammanfattas i dilemmat att vi inte kan fortsätta med den nuvarande typen av ekonomisk tillväxt med dess ekologiska och sociala konsekvenser, men inte heller ge upp kontinuerlig ekonomisk tillväxt utan betydande förändringar i ekonomins och samhällets strukturer. Å ena sidan söks lösningen genom grön tillväxt, å andra sidan efterlyses en djupare reform av den ekonomiska modellen.

”En central spänning sammanfattas i dilemmat att vi inte kan fortsätta med den nuvarande typen av ekonomisk tillväxt med dess ekologiska och sociala konsekvenser, men inte heller ge upp kontinuerlig ekonomisk tillväxt utan betydande förändringar i ekonomins och samhällets strukturer.”

Den långvariga bristen på ekonomisk tillväxt, svag produktivitet och den offentliga ekonomins skuldsättning i Finland har återigen lyft tillväxtpolitiken högt på samhällets agenda. Målet är särskilt grön tillväxt, som betonar möjligheterna till miljövänlig ekonomisk tillväxt. Utgångspunkten är att ekonomisk tillväxt kan ske samtidigt som miljöpåverkan minskar, och att tillväxten då kan kopplas bort från de negativa miljöeffekterna av ekonomisk verksamhet. Den ekologiska krisens perspektiv kräver dock en tillräckligt bred och snabb fränkoppling, vilket är extremt svårt, om inte omöjligt, att uppnå inom dagens ekonomiska strukturer.

Alldeles nyligen har många näringslivs- och finansaktörer börjat tala om en grön omställning i stället för grön tillväxt. Detta hänvisar till en bredare förändringsprocess där ekonomins strukturer och metoder grundligt förändras mot mer hållbara modeller. I detta sammanhang ses inte ekonomisk tillväxt primärt som ett mål utan snarare som en följd av övergången till mer hållbar praxis. Den gröna omställningen kan

således främja ekonomisk tillväxt på lång sikt, men den kräver strategiska investeringar, politiskt stöd och samhälllig anpassning.

Kan en sådan här förändring av narrativet spegla en gradvis övergång från en skademinskande och grön tillväxtekonomi mot en ekonomi som strävar efter att göra gott och en grön omställningsekonomi? Och om vi blickar ännu längre in i framtiden, vad händer med ekonomisk tillväxt då?

Ekonomisk tillväxt i industriländer har i stor utsträckning bromsats när globaliseringen har avtagit, produktivitetens utvecklingen har avmattats och arbetskraftens storlek inte längre växer på samma sätt. Globala trender speglar sig också i Finlands ekonomi, som inte haft någon verklig tillväxt på över 15 år. Dessutom visar många internationella prognoser att Finlands bnp-tillväxt kommer att vara mycket måttlig de kommande årtiondena.

Vad händer om detta inträffar? Nu är det dags att, parallellt med strävandena efter tillväxt, söka lösningar på hur vårt samhälle kan producera hållbart välbefinnande även i en värld och ett samhälle med låg tillväxt. I studier om fränkoppling övervägs alltmer hur välbefinnandet, förutom miljöpåverkan, kan frigöras från behovet av kontinuerlig ekonomisk tillväxt och vad detta skulle innebära. Vilka andra framtidsfrågor borde vi överväga?

Vad händer om?

Vi lever i en tid av överraskningar och snabba förändringar, där det är svårt att bygga en hållbar framtid med gamla recept. Tanken på en hållbar ekonomi befinner sig i en betydande brytpunkt, där verklig förändring sker först när vi ifrågasätter de tankemodeller inom vilka vi för närvarande verkar. Saker som vi inte kunde föreställa oss vara möjliga vid en viss tidpunkt kan vid en annan tidpunkt bli accepterade sanningar.

”Vad händer om ekonomin inte bedöms primärt utifrån storlek och tillväxt, utan utifrån hur den lyckas producera rättvis och hållbar välfärd?”

Just nu är det särskilt viktigt att stanna upp och fråga ”vad händer om?”. Denna enkla fråga hjälper oss att förutse och identifiera rådande antaganden om framtiden samt forma alternativa framtidsbilder. Den hjälper oss att förstå komplexa system, identifiera möjligheter till förändring, innovera och bygga motståndskraft. Genom att fråga ”vad händer om?” kan vi bättre förbereda oss inför framtiden och fatta mer hållbara beslut i nuet.

Hösten 2023 bjöd Sitra in experter från olika samhällssektorer till en workshopserie vars syfte var att utmana etablerade antaganden om ekonomin ur en rättvis och hållbar synvinkel samt främja en mer mångfacetterad diskussion om ekonomins framtid. I workshopparna identifierades flera ”vad händer om?”-frågor gällande ekonomins framtid. Här är några exempel:

- Vad händer om naturskulden och välfärdsskulden tas lika allvarligt som statskulden?
- Vad händer om ekonomin inte bedöms primärt utifrån storlek och tillväxt, utan utifrån hur den lyckas producera rättvis och hållbar välfärd?
- Vad händer om höginkomstländer förstår att mindre kan vara tillräckligt och att ekonomiska strukturer stöder en tillräcklighetsekonomi?

Förnybar energi. Värme kraftverk som använder solenergi i Postmasburg i Sydafrika. Foto: Lehtikuva/Eyevine/Zhang Yudong

- Vad händer om den primära uppgiften för ekonomisk styrning är att stödja hållbarhetsövergången?
 - Vad händer om vi förstår vår roll i den nykolonialism som är kopplad till den gröna omställningen?
 - Vad händer om vi förstår att digital inte alltid betyder immateriell, utan tar hänsyn till det enorma energi- och råvarubehovet?
 - Vad händer om vi inser att allt inte måste göras bara för att det är möjligt, och att vi inte skapar behov under förevändning av tillväxt och konkurrenskraft som egentligen inte existerar?
- När du läste dessa frågor, utdömde du

dem i ditt sinne eller lät du dig själv fundera på om det kanske skulle vara värt att reflektera över dem? Även om ekonomins framtid slutligen kan vara annorlunda än vad som diskuteras i frågorna, beror dess hållbarhet på hur villiga vi är att kritiskt granska våra egna antaganden och ge utrymme i vårt tänkande också för alternativa framtider. Det beror på hur modigt vi vågar fråga ”vad händer om?”.

MER ATT LÄSA AV FÖRFATTAREN

Hellström, E. 2022. Taluskeskustelun tila ja tulevaisuus: Mistä puhutaan ja keiden ääni kuuluu?

Sitra työpöytä 11.5.2022. Innehåller en sammanfattning på svenska.

Hellström, E. & Parkkonen, P. 2022. Vastuullisuuden tulevaisuus. Miten vastuullisuus kohtaa kestävyuden ja vaikuttavuuden? Sitran selvityksiä 214. Innehåller en sammanfattning på svenska.

Hellström, E. 2023. Kohti uusintavaa taloutta. Tavoitteena luonnon ja ihmisten elinvoima. Sitran selvityksiä 235. Innehåller en sammanfattning på svenska.

Hellström, E. 2024. Talouden tarina voidaan kirjoittaa uusiksi. Artikkel på Sitras webbplats 12.3.2024. <https://www.sitra.fi/artikkelit/talouden-tulevaisuus-voidaan-kirjoittaa-uusiksi/>

Nerväxt eller tillväxt för Finland under de närmaste 20 åren?

Med start från en strikt tolkning att nerväxt betyder negativ BNP-tillväxt diskuterar den här uppsatsen nerväxt från ett kritiskt perspektiv.

Nerväxt är ett alldeles för indirekt sätt att angripa till exempel miljöproblem. Vad som dock är klart är att den ekonomiska tillväxten i framtiden kan komma att bli långsammare på grund av att större hänsyn till miljöproblem måste tas.

Nerväxt (eng. *degrowth*) har blivit ett begrepp på tapeten. Förespråkarna argumenterar för att den ekonomiska tillväxten bör stoppas och förbytas till en minskning av ekonomins storlek, bland annat för att råda bot på de miljöproblem vi har på vår planet. Detta kan karaktäriseras som en slags ”kasta ut barnet med badvattnet”-strategi.

Ur ett grundläggande nationalekonomiskt perspektiv betyder ekonomisk tillväxt en ökning i bruttonationalprodukten. Den beror på antalet timmar som arbetas i hela ekonomin multiplicerat med arbetsproduktiviteten, det vill säga värdet på de varor och tjänster en arbetare i genomsnitt producerar på en timme. För att få till stånd nerväxt måste alltså arbetets produktivitet sjunka eller mängden arbetstimmar minska.

Om vi funderar utgående från att nerväxtförespråkarna skall få som de vill, hur skall den offentliga politiken då utformas för

Edvard Johansson är professor i nationalekonomi vid Åbo Akademi.

att detta skall lyckas? Den viktiga poängen är här att varken arbetsproduktiviteten eller antalet arbetade timmar är något som fullständigt står under myndigheternas kontroll. Detta betyder att ekonomisk tillväxt eller nerväxt är något som i en marknadsekonomi bara indirekt kan påverkas av myndigheterna.

Färre arbetade timmar minskar BNP

Det är klart att myndigheterna kan få till stånd nerväxt med olika regler som åtminstone på pappret begränsar hur mycket arbetskraften får arbeta. Huruvida den här typen av regler faktiskt skulle lyckas få ner

antalet arbetade timmar är åtminstone i teorin inte helt självklart, för i en marknadsekonomi står det fritt för individer att ha fler jobb samtidigt eller grunda egna företag i vilka det sedan är möjligt att arbeta hur mycket som helst, utan att myndigheterna dess mer kan påverka saken. En annan möjlighet är att beslutsfattarna gör skatterna på arbete väldigt höga, vilket förstås skulle innebära att mängden arbete skulle minska, åtminstone på pappret. Man kan dock tänka sig att mängden svartjobb i det fallet skulle öka substantiellt.

En effekt av detta, vilket är en av de viktigaste invändningarna mot ett medvetet försök att få till nerväxt, är att färre arbetade timmar skulle påverka den offentliga sektorns totala skatteintäkter negativt.

Skrämmande perspektiv

Det andra alternativet för att uppnå nerväxt är att minska arbetsproduktiviteten, det vill säga produktionen per arbetstimme. Förändringar i arbetsproduktivitet drivs av innovationer och investeringar av olika slag.

Uppfinnandet av traktorn var till exempel en innovation som ledde till en väldigt stor ökning av produktiviteten inom jordbruket när jordbrukarna investerat i dem. Om vi vill få till nerväxt via denna produktivetskanal blir perspektiven rätt skrämmande. Det skulle då vara frågan om att avsiktligt sluta använda produktionsprocesser eller innovationer som vi vet är bättre än tidigare metoder och processer, och ersätta dem med mer gammaldags processer eller produkter.

Ett exempel på detta, vilket när man uttalar det genast låter helt oresonligt, skulle vara att sluta använda led-lampor och i stället gå tillbaka till att bara använda glödlampor. I den finländska debatten har **Heikki Hiilamo** jämfört den politik som radikala nerväxtförespråkare föreslår med

”Ökad konsumtion av tjänster syns till exempel som en ökning av BNP, men miljöpåverkan kan vara liten.”

de röda khmerernas metoder under början av 1970-talet (Hiilamo, 2024). Hiilamos resonemang kanske går till överdrift, vi skall trots allt minnas att de röda khmererna var mördare. Men man kan rätt lätt få uppfattningen att somliga av dagens nerväxtförespråkare är ute efter att inte bara göra jorden mer hållbar, utan minst lika viktigt är det att uppnå en utfasning av marknadsekonomin (Mann, 2021). Nerväxt och miljöproblem fungerar då som lämpliga argument för att få detta till stånd.

Orimliga metoder för att få till nerväxt

Alltså, ett av de viktiga argumenten mot att avsiktligt försöka åstadkomma nerväxt är de snarast drakoniska metoder och orimliga åtgärder, som beslutsfattare skulle vara tvungna att vidta. Det skall förstås sägas, att vad antalet arbetstimmar beträffar så har de trendmässigt minskat i många rika länder, däribland i Finland. 1950 var den genomsnittliga totala arbetstiden i Finland över 2 000 timmar per år, medan den 2017 var dryga 1 600 timmar per år (Giattin m.fl. 2020). Det betyder förstås att den ena komponenten av nerväxten faktiskt har materialiserats i Finland under den här tiden. En mycket kraftig ökning av arbetsproduktiviteten har dock kompenenserat för detta, och resultatet har blivit en ökning av BNP under den tidsperioden.

Vad gäller förbättringen av arbetsproduktiviteten så tror åtminstone jag att det ligger

i människans natur att försöka uppfinna nya varor och tjänster som förbättrar vår vardag. Någon gång i en svunnen forntid uppfann någon hjulet, till exempel.

En mer effektiv miljöpolitik

Men tillbaka till en av huvudorsakerna till nerväxtförespråkarnas argumentation, det vill säga miljöproblemen. Oron över miljöproblemen är förstås berättigad, men nerväxtförespråkarnas metod är för indirekt. Ökad konsumtion av tjänster syns till exempel som en ökning av BNP, men miljöpåverkan kan vara liten. Om en del av den mat som äts hemma istället äts på restaurang kommer det att innebära en ökning av BNP, utan att miljöpåverkan nödvändigtvis är annorlunda än om maten ätits hemma. I stället för att försöka dra ner på BNP rakt av borde hela problematiken på ett teoretiskt plan i stället formuleras som ett normalt ekonomiskt problem: maximera den ekonomiska tillväxten (dvs. ökningen i våra inkomster) med förbehållet att jordens miljö inte förstörs. Om man vill ha ett mer konkret sätt att se på vad detta förbehåll kunde tänkas vara så kan man tänka sig det som jordens planetariska gränser som de är formulerade i till exempel Sterner m.fl. (2019).

Men såsom redan antytt kan restriktionerna naturligtvis innebära att den eko-

nomiska tillväxten kan bli rätt blygsam framöver, på grund av de omställningar som måste göras för att inte överskrida de restriktioner som en tillräckligt stram miljöpolitik innebär. Men att ge upp utan att försöka såsom förespråkarna av nerväxt argumenterar är som tidigare nämnts att kasta ut barnet med badvattnet. Att krympa ekonomin är ett trubbigt sätt att skydda miljön, eftersom vi då begränsar även sådan ekonomisk aktivitet som inte skadar miljön. Bättre att fokusera på att minska aktivitet som skadar miljön. Det kan leda till att ekonomin krymper, men krympandet är en beklaglig bieffekt – inte eftersträvsvärd i sig.

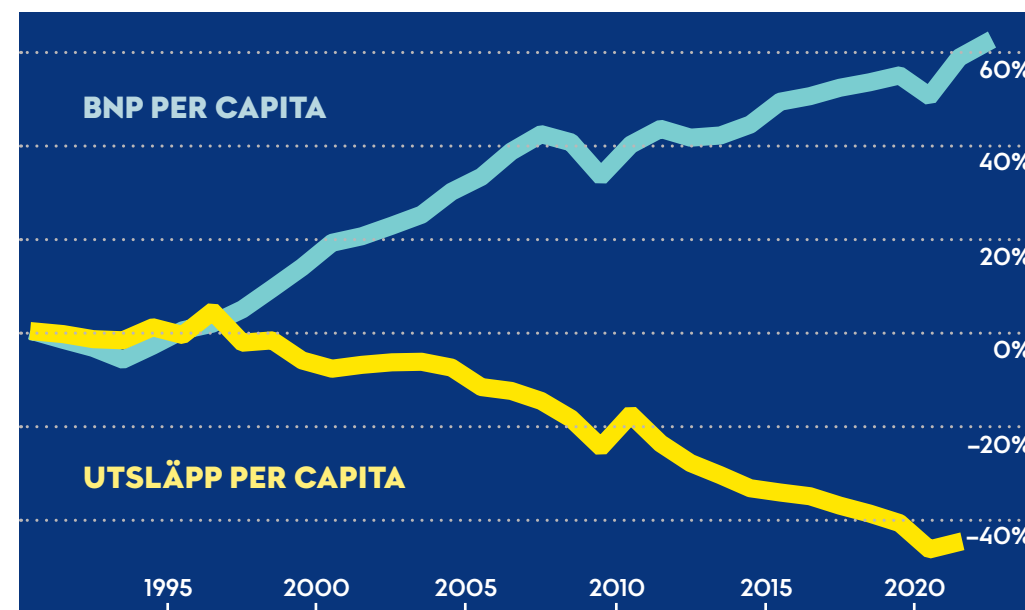
Men hur går det då? Ser vi på hela världen och till exempel koldioxidutsläppen så går de fortfarande uppåt, men i många rika länder har trenden vänts och koldioxidutsläppen minskar. Detta trots att ekonomin har växt.

I Sverige under 1990–2021 till exempel, så har koldioxidutsläppen mätta för produktionen inom landets gränser gått ner med 45 procent medan BNP per capita har ökat med 57 procent. Somliga kommentatorer brukar ondgöra sig över att territoriella mått för utsläppen används och hävdar att man i stället borde använda konsumtionsbaserade mått för koldioxidutsläpp, som i Sveriges fall skulle ta hänsyn till att Sverige importerar varor som är tillverkade med

höga koldioxidutsläpp. Förespråkarna för denna syn hävdar alltså att svenskarna inte tar

Ekonomisk tillväxt och klimatutsläpp i Sverige

förändring i procent sedan 1990

Källa: Macrobond, Statistiska centralbyrån, OECD, Sekretariatet för FN:s klimatkonvention (UNFCCC)

sitt globala ansvar för utsläpp genom att "outsourca" sina koldioxidutsläpp på detta sätt. Det har dock inte någon väldigt stor betydelse om vi i stället använder detta konsumtionsbaserade utsläppsmått. Då har Sveriges utsläpp minskat med 35 istället för med 45 procent (Ritchie, 2021). Ur ett globalt perspektiv har den här distinktionen förstås ingen betydelse. Summan av import och export i världen är noll.

Men trots dessa goda exempel är vi nog inte på långt när klara med arbetet för en hållbar framtid. I termer av hur jag formulerat problemet tidigare så gäller det att ta miljörestriktionerna på större allvar. Men det betyder alltså inte att medvetet satsa på nerväxt, utan tvärtom att få till så mycket tillväxt det bara går, givet de restriktioner som miljön innebär. Och fullständigt

centralt här är förstås en fortsatt teknologisk utveckling, som möjliggör tillverkning av nyttigheter med allt mindre påverkan på miljön.

Nerväxt och välfärdens finansiering

Sedan finanskrisen 2008–2009 har vi knappt haft någon tillväxt i Finland överhuvudtaget. Så nolltillväxtförespråkarna och nerväxtförespråkarna har mer eller mindre fått som de vill under de senaste cirka 15 åren.

Det är inte syftet med den här artikeln att fundera på varför det har gått så här med den ekonomiska utvecklingen i Finland, men man kan nog sluta sig till att Finlands svaga tillväxt inte har med vare sig nerväxt- eller miljöpolitik att göra.

Somliga konsekvenser av den obefintliga

tillväxten blir desamma som en medveten nerväxtpolitik skulle ge upphov till.

Hur man än vrider och vänder på det så är BNP skattebasen i ett land. Ett sätt att mäta BNP är som bekant summan av alla faktorinkomster och dessa faktorinkomster är de som beskattas via inkomst- och kapitalskatter. Så om BNP minskar så kommer också skattebasen och i förlängningen skatteintäkterna att minska, givet en konstant totalskattegrad. Givetvis kan beslutsfattarna försöka höja skatterna för att kompensera men det tar inte länge förrän möjligheterna att höja skatterna är upprunna. Nerväxt leder alltså till minskade skatteintäkter och därmed till en ofrånkomlig nedskärning av välfärdsstaten.

Hur finansieringen av välfärdsstaten skall gå till i nerväxtförespråkarnas värld är en gåta och är kanske ett av de största problemen med nerväxt. Om vi återkopplar till dagens Finland och den anemiska eller snarast obefintliga tillväxten sedan finanskrisen och den därmed försämrade offentliga ekonomin, så har framgången i att lösa finansieringen av välfärdsstaten hittills uteblivit. Vad som i stället har hänt är att den finländska offentliga sektorn har blivit alltmer lånefinansierad, en utveckling som naturligtvis inte kan pågå i all evighet. Den offentliga sektorns situation försvåras ytterligare av att den producerar mycket arbetskraftsintensiva tjänster, vilket innebär att det är svårt att minska på antalet arbetade timmar i den utan att tumma på kvaliteten.

Man kan mycket väl också tänka sig att den obefintliga tillväxten i Finland har försvårat det politiska beslutsfattandet. Det är mycket svårare att göra reformer när det inte finns något extra utrymme i budgeten, utan om beslutsfattarna vill prioritera någonting så betyder det automatiskt mindre finansiering av annat. Om detta har

varit svårt under en tid av nolltillväxt, hur kommer det inte att bli om det blir negativ tillväxt?

Långsam tillväxt förutspås i Finland

En färsk omgång långtidsprognoser presenterades vid Taloustieteen kesäseminaari 2023 (Heimonen & Ilmakunnas, 2023). Prognoserna var gjorda av Näringslivets forskningsinstitut ETLA, det ekonomiska forskningsinstitutet Labore, Finansministeriet, Pellervo ekonomiska forskningsinstitut och Finlands Bank. I dessa prognoser målas en bild av tillväxten under 2023–2043 inte oväntat som positiv men långsam. Det här har att göra med demografin i Finland, då antalet personer i arbetsför ålder, som nådde sitt högsta värde redan år 2009, kommer att ytterligare minska eller åtminstone inte öka. Det skall dock noteras att invandringen i Finland har varit kraftig under de två senaste åren, vilket inte tagits i beaktande i dessa prognoser. Om invandringen fortsätter på en högre nivå och sysselsättningen blir god för invandrarna kommer det att försnabba den ekonomiska tillväxten i Finland.

Vad utvecklingen av arbetsproduktivitet beträffar så kan prognoserna sammanfattas med att den kommer ha en tillväxttakt på 1–1,5 procent per år. Det här är en rimlig utgångspunkt eftersom det skall rätt mycket till för att man med någon som helst säkerhet skall kunna förutspå någon verkligt fundamental förändring i utvecklingen av arbetsproduktiviteten. Att Finland skulle avvika från omvärlden i den här aspekten är också osannolikt.

En intressant avvikande syn på utvecklingen kommer dock från Labore (Kiema 2023). Enligt den synen kommer den ekonomiska utvecklingen i Finland att bli snabbare på grund av att arbetsproduktiviteten ökar. Det här beror i sin tur på att

Finland skulle ta i kapp ett fall i den relativa skillnaden i arbetsproduktivitet gentemot USA som uppstått sedan finanskrisen. Vi skulle alltså komma tillbaka till den skillnad som rådde 2005. Detta är ett intressant och önskvärt scenario som skulle leda till en snabbare tillväxt överlag i Finland, men framtiden får utvisa om det var rätt prognos.

Vision eller politisk agenda?

Jag har argumenterat för att nerväxt är en alltför indirekt metod för att råda bot på miljö- och andra samhällsproblem. I stället borde utgångspunkten vara att sträva efter att maximera den ekonomisk tillväxten, givet att miljömålen klaras.

Det är dock möjligt att den ekonomiska tillväxten framöver kommer att naggas i kanten på grund av att vi blir tvungna att förbjuda eller hårt reglera viss verksamhet av miljöskäl.

Som nationalekonom har man mycket svårt att förstå termen nerväxt på något annat sätt än att det faktiskt betyder negativ ekonomisk tillväxt. Den engelskspråkiga termen ”degrowth” är om möjligt ännu tydligare vad det här beträffar.

Men kanske nerväxt ändå skall tolkas på något annat sätt? Talet om nerväxt kanske istället skall tolkas som att vi bör ta de begränsningar som till exempel miljöproblemen utgör på större allvar, och inte det att man seriöst menar att politikens mål är att minska på BNP. Nerväxt skall då kanske i stället tas som ett slags vision och inte som en konkret politisk agenda (t.ex. Schoppek, 2020).

REFERENSER

Eastwood, L. and Heron, K. eds., 2024. *De Gruyter Handbook of Degrowth*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG

Giattino, C. Ortiz-Ospina, E. and Roser, M., 2020.

Working Hours. Publicerad online på [OurWorldInData.org](https://ourworldindata.org/working-hours). Publicerad online på: <https://ourworldindata.org/working-hours> [Online Resource]

Heimonen, K. och Ilmakunnas, S. 2023. Nihkeän kasvun vuosikymmenet: ennustelaitosten pitkän aikavälin ennusteet Suomen talouskasvulle vuosille 2023–2033 ja 2033–2043. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 119 (3).

Hiilamo, H. 2024. *Kambodžan muinaisella hirmuhallinnolla ja talouskasvun kriitikoilla on yllättävä yhteys* | Ykköskolumni | Nedladdad från: [YLE Areena](https://yle.fi/areena)

Kiema, I. 2023. Lähivuosikymmeninä työn tuotavuuskasvu kiihtyy: Laboren pitkän aikavälin ennuste. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 119 (3).

Kleven, H., Thustrup Kreiner, C., Larsen, K. och Egholt Søgaaard, J. 2023. *Micro vs Macro Labor Supply Elasticities: The Role of Dynamic Returns to Effort*. No. w31549. National Bureau of Economic Research.

Mann, M. E. 2021. *The new climate war: The fight to take back our planet*. PublicAffairs.

Ritchie, H., 2021. *Many countries have decoupled economic growth from CO2 emissions, even if we take offshored production into account*. Publicerad online på [OurWorldInData.org](https://ourworldindata.org/co2-gdp-decoupling). Nedladdad från: <https://ourworldindata.org/co2-gdp-decoupling>

Schoppek, D.E., 2020. How far is degrowth a really revolutionary counter movement to neoliberalism?. *Environmental values*, 29(2), pp.131-151.

Sterner, T., E. B. Barbier, I. Bateman, I. van den Bijgaart, A. S. Crépin, O. Edenhofer, C. Fischer m.fl., 2019. Policy design for the anthropocene, *Nature Sustainability* 2, pp. 14–21.

Tamminen, T. (2024) <https://labore.fi/t&y/valilla-tuntuu-silta-etta-sosiaaliturvaan-perehtyneet-ei-taloustieteilijat-vastustavat-kaikkia-leikkauksiansanoo-talouspolitiikan-arviointineuvoston-puheenjohtaja-niku-maattanen>, Talous ja Yhteiskunta 2, 2024.

Företagens ansvar för miljökrisen – ur ägarperspektiv

En stark hållbarhetsstrategi är värdeskapande på lång sikt, och kan garantera en livskraftig framtid för företaget – och för mänskligheten. En god ägare ser förutom till kvartalet mot horisonten och strävar kontinuerligt efter att förstå inte bara företagens affärsområde utan också långsiktiga förändringar i verksamhetsmiljön.

Jag satt på ett schweiziskt tåg i mars, på väg tillbaka från en kongress med tema kring miljö och ekonomi. Jag var nedstämd, eftersom jag som kongressens enda finländare fått höra tiotals chockade kommentarer och vädjanden om hjälp, efter att Finland föregående dag meddelat att landet trots allt inte tänker rösta för att godkänna den framförhandlade förordningen om restaurering av natur, som är kritisk för att kunna stoppa förlusten av biologisk mångfald.

Jag betraktade de förbipasserande alperna som i år är så gott som snöfria. Jag lyssnade till hur mina medresenärer, en brittisk professor i ekologi och en amerikansk företagare som säljer besogningsprojekt, diskuterade företagets roll i den accelererande globala miljökrisen. De funderade över vem som mest påverkar ambitionsnivån på företagets miljöåtaganden och på vilket sätt dessa åtgärder ser ut att ha påverkat olika företags framgång på lång sikt.

De kom till slutsatsen att även stora företag, där ägaren har ett tydligt ansikte

Anna Herlin
är utvecklingsdirektör
och styrelsemedlem
i Tiina och Antti
Herlins stiftelse.

– något som är typiskt för familjeföretag – ofta utmärker sig med frivilliga åtaganden. Det torde höra ihop med att familjer tänker i en skala på flera generationer, funderade mina medresenärer. Jag bekräftade observationen för egen del och vi tänkte att samma infallsvinkel också kan gälla institutionella ägare som pensionsbolag, förutsatt att ledningen även där har ägarens stöd och uppmuntran för en ansvarsfull ägarstrategi.

Varför hör företagets ansvar för hållbarhet och särskilt företagets miljöavtryck för tillfället till de viktigaste frågorna i världen? Vi skall närmare dyka in i miljöns tillstånd senare i texten, men jag vill redan här säga att vår traditionella västerländska uppfattning om ägarskapet är bristfällig, och just

Skogskoncernen Stora Enso's avverkningsmaskiner krossade tusentals flodpärlmusslor i en skyddad å i Suomussalmi i östra Finland i augusti 2024. Bolaget medgav att bestämmelser och direktiv inte följts vid avverkningen och det blev misstänkt för grovt naturskyddsbrött.
Foto: Lehtikuva/Hannu Huttu

det kan ses som en orsak till det kritiska tillståndet hos de livsupprätthållande systemen på jordklotet.

Ägarskapet förutsätter värdeökning och ansvarstagande

”Fråga inte ägaren *Vad?*, fråga *Varför?*.”

”Om du inte med ditt ägarskap kan skapa en värdeökning, lönar det sig inte att vara ägare.”

Dessa meningar hör man i synnerhet av ägare till familjeföretag, som ofta vuxit till att bli ägare sedan barnsben, såsom även undertecknad. Det har alltså betydelse vem som är ägare och ägaren har ansvar. Ansvaret får man lära sig att i första hand bära inför företaget och dess anställda samt övriga tänkbara parter, men i samband med ägarskapet – i synnerhet när ägandet sträcker sig över flera generationer – är det typiskt att känna stort ansvar för det samhälle och system inom vilket företaget verkar. Därför är det kanske inte en överraskning att familjeägda företag går att finna på vågkammen när det gäller företagsansvar. Undersökningar visar även att familjeägda företag undviker risker en aning mer nitiskt än andra företag. De här två sakerna har ett klart inbördes samband – och de inverkar på de familjeägda företagens framgång på lång sikt.

Med den här texten försöker jag så tydligt som möjligt lyfta fram vad tidigare nämnda ansvarstagande så vitt jag kan se förutsätter av ägarna. Mitt eget perspektiv bygger på erfarenhet och kretsar kring familjeägarskapet. Jag vill dock betona att jag tror att varje ägare ställer framgång på lång sikt och olika referensgruppers välmåga högt bland målsättningarna. Oberoende av ägarandelar, bransch eller organisationens juridiska form. Dessutom hoppas jag få läsaren att uppdatera sin uppfattning om ägandet: att i

Foto: Mostphotos

2020

överskred den mängd materia som människan producerar – cement, grus, tegel, asfalt, metaller, och så vidare – mängden organisk biomassa på jordklotet.

fortsättningen också tänka på det ömsesidiga beroendeförhållandet mellan det privata och det gemensamma – och ägarens ansvar för bägge.

Står en riktig kris för handen?

Låt oss börja med klimatet. I juli 2024 har vi redan i över ett års tid haft månader som är så heta att de särskiljer sig i hela mätningshistorien och innehåller otaliga temperaturrekord. Juni var den trettonde månaden i rad då jordklotets medeltemperatur överskred gränsen på 1,5 grader som det avtalades om i klimatavtalet i Paris 2015. Detta 1,5 grader är inte ett politiskt mål utan en fysikalisk gräns som baserar sig på grundlig forskning, och som ifall den konstant överskrids med all sannolikhet rubbar balansen i jordklotets känsliga system. Vi

talar om brytpunkter som att ismassorna på Grönland eller västra Antarktis smälter, att permafrosten i Sibirien smälter eller att djungeln i Amazonas förvandlas till öken. Dessa brytpunkter kommer varje månad allt närmare. När förändringen sker sätts nya, allt mer oförutsägbara och oåterkalleliga utvecklingsförlopp i rörelse.

Den rikaste tiondelen av världens befolkning ligger bakom cirka hälften av utsläppen medan den fattigare hälften står för cirka tio procent av utsläppen. Den uppvärmning som åstadkoms av utsläppen gör hemtrakterna för miljarder människor oboeoliga. Detta faktum går det för en finländare att närma sig ur två synvinklar. För det första är det bra att vara medveten om att den genomsnittliga finländaren konsumerar en cirka fyra gånger så stor mängd naturresurser i relation till nivån som skulle vara förenlig med deras förnybarhet, det vill säga vad som skulle vara hållbart. Jag påstår att vi redan av denna anledning har ett ansvar som är större än vår storlek – ett fyra gånger så stort ansvar kunde man tänka – för att raskt verka för att stoppa den pågående uppvärmningen.

Om det gemensamma ansvaret för framtiden inte känns tillräckligt motiverande kan saken även granskas ur den egna säkerhetens och samhällsstabilitetens synvinkel:

”Varje företag är beroende av naturresurserna på vår planet och av de så kallade ekosystemtjänsterna: pollinerarna, jordmånens mikrober, rengöring av luften och så vidare.”

extrema väder, stigande havsytta och dödlig hetta tvingar före slutet av århundradet miljarder i rörelse, utan tvivel utan tillräcklig internationell koordinering. Det är onödigt för oss att hoppas att detta inte skulle ha omvälvande verkningar även i Finland. Vårt samhälle har inte direkt börjat förbereda sig för miljontals klimatflyktingar. Stora flytt-rörelser och vacklande livsmedelssäkerhet kommer att omvälvande hela världsekonomin och -politiken, och att föda en aldrig skadad mängd nya lokala och i värsta fall även globala konflikter.

Klimatuppvärmningen, i kombination med de övriga effekterna av människans ändlösa aktivitet, har även lett till en tilltagande förlust av biologisk mångfald, till den så kallade sjätte vågen av massutdöende. Visste du att en stor del av de arter som i dag är hotade – enligt de senaste beräkningarna (2019) till exempel cirka 12 procent av de undersökta arterna i Finland – i praktiken redan är förlorade?

Living Planet Index, som kartlägger diversiteten på vår planet, har visat att populationer av vilda ryggradsdjur mellan åren 1970 och 2018 minskade med ofattbara 69 procent, det vill säga till en tredjedel av utgångsläget. Förutom diversiteten i antalet arter är det skäl att vara orolig över att den genetiska mångfalden sjunker drastiskt, eftersom den påverkar anpassningsförmågan. Och över förlusten av mångfalden i funktionella egenskaper och i olika ekosystem. Samtidigt har den materia som människan producerar (cement, grus, tegel, asfalt, metaller, osv.) redan 2020 överskridit mängden organisk biomassa på jordklotet.

I motsats till atmosfären går det knappt alls att återställa förlusten av biologisk mångfald. Dessutom förverkligas de positiva effekterna på biologisk mångfald av restaurering av livsmiljöer med en fördröjning

på flera årtionden. Det är således akut brådskande att skydda naturkapitalet och det behövs åtgärder av ansenliga mått. Varför är detta en sak för företagen?

Naturkapitalet som inte bokförts

Varje (människa och) företag är beroende av naturresurserna på vår planet och av de så kallade ekosystemtjänsterna: pollinerarna, jordmånens mikrober, rengöring av luften och så vidare. Oberoende av om företagets kärnverksamhet är hissar, datasystem eller resetjänster, kommer dess verksamhet avsevärt att försvåras ifall vår verksamhetsmiljö blir totalt oförutsägbar eller stannar upp den dagen då någon av de kritiska naturresurserna tar slut eller så mycket som en av ekosystemtjänsterna kollapsar.

Förståelsen av detta vårt fundamentala beroende är just den obekväma sanningen som mänskligheten fortfarande är benägen att vända bort sin blick från. Kanske är begreppet ägarskap en del av detta problem: de ömsesidigt beroende och för allt liv kritiska natursystemen, de så kallade *global commons*, hör inte till det privata ägandets sfär. Även om djur och landarealer, rentav floder privatiserats, kan ingen äga oceaner, regnet, den globala pollinerararmén eller till exempel granbarkborrarna. Kanske är det just därför vi varit så hjälplöst långsamma med att skapa mekanismer som skulle trygga de system som vår egen välfärd vilar på. Och för dem som skapar sin modell av världen genom valutan må det ännu nämnas att forskare redan år 1987 räknat ut att priset på människornas nytta av de nämnda ekosystemtjänsterna uppgår till 33 biljoner amerikanska dollar per år.

Och hur är det med företagens roll? Den är avgörande. 1 procent av jordbrukssektorns företag administrerar 70 procent av den areal som används för jordbruk globalt.

Den här texten räcker inte för att behandla sektorns negativa miljöverknningar och deras roll i de snabbt annalkande brytpunkterna. I Finland är cirka 75 procent av landets areal skog och av den är cirka 74 procent i privat ägo. Den senaste tidens tvister om till exempel EU:s förordning om restaurering av natur eller om skyddskriterierna för gamla skogar i Finland är svidande exempel på hur det privata ägandet kört in i en kritisk konflikt med omsorgen om de för alla gemensamma, livsupprätthållande natursystemen. Denna observation har upptagit en stor del av min tid under de senaste åren: det skulle gälla att förena de olika perspektiven och bära det fulla ansvaret för bägge typer av ägande.

Äntligen reglering

Om större delen av de senaste årtiondenas utveckling ur miljökrisens perspektiv fört oss med accelererande fart mot en allt mer oförutsägbar och farlig framtid – många talar redan om avgrundens brant – så står även en obestridligt god nyhet till buds. Planeringen och förverkligandet av de rätt proportionerade och viktigaste korrigeringsåtgärderna kräver förutom vilja en stor mängd noggrann forskningsdata och det har vi mer av år för år. IPCC- och IPBES-rapporterna om miljökrisen och förlusten av biologisk mångfald syntetiserar tusentals forskares forskningsresultat; det finns ett stöd för beslutsfattandet i en överväldigande mängd kunskap och kunskapen ökar hela tiden. Beklagligtvis är det mest betydande forskningsresultatet att utfästelserna för att bromsa in klimatuppvärmningen och förlusten av biologisk mångfald, för att inte tala om åtgärderna i detta nu, är fullständigt otillräckliga.

I företagets fall har åtgärderna traditionellt byggts på frivillighet, vilket sällan gett

”För dem som skapar sin modell av världen genom valutan må det nämnas att forskare redan år 1987 räknat ut att priset på människornas nytta av ekosystemtjänsterna uppgår till 33 biljoner amerikanska dollar per år.”

tillräckligt starka incitament. Konkurrensituationen har inte uppmuntrat till mer än effektivare bruk av resurser i egen ägo. Regulatorerna har äntligen tagit itu med den här otacksamma uppgiften och till exempel är den regleringshelhet som Europeiska unionen de senaste åren levererat – taxonomi för hållbar finansiering, hållbarhetsrapportering och direktiv om företagsansvar – en väldigt stor god nyhet för jordklotet och mänskligheten. Jag skulle unna den att få det glada mottagande den är värd, trots den tilltagande arbetsmängden. Det goda är alltid bättre än det bästa, eftersom det goda blir färdigt och tas i bruk.

De nya EU-regleringen tar som sin utgångspunkt den dubbla väsentlighetsanalysen (*double materiality*): sociala risker och miljörisker för företag (sk. ekonomisk väsentlighet), samt affärsverksamhetens risker för människor och miljö (ett typiskt uttryck är *people and the planet*). Med andra ord riskerna för både det privatägda företaget och de gemensamt ägda biologiska systemen. Med dessa instrument kan ägaren bättre ta sitt ansvar för både företaget och de system som upprätthåller affärsverksamheten.

Det känns en aning förnuftsvidrigt att dessa premisser hittills setts som varandras motsatser. Därför är det ett betydande steg framåt att de negativa externa effekterna kommer att införlivas i regleringen. Den tidigare frivilligheten har inte fungerat för att göra den mest ansvariga till allmän förebild, eller för att belöna denna. Nu kan vi konkurrera med hållbarheten. Det är en synvinkel som passar som ledstjärna för en långsiktig ägare.

Jag har diskuterat med direktörer som svarar för ansvarighetsarbete i stora företags ledningsgrupper. De har ett klart mål och en vilja som följer av den nya regleringen och det handlar särskilt om att i miljöansvarsfrågor koncentrera sig på möjligheterna att utveckla affärsverksamheten och de positiva aspekterna, i stället för på risker och ökad rapportering. För att göra det behövs förutom den operativa ledningens viljansats både styrelsens och ägarnas stöd och uppmuntran.

Hissbolaget Kones nya verkställande direktör **Philippe Delorme** konstaterade i en intervju i Helsingin Sanomat i oktober 2023 att hans val att ta emot en plats i ett finländskt bolag påverkades av dess starka satsning på hållbarhet, och att huvudägaren tänker långsiktigt, något han lyfte fram som ett av bolagets största konkurrensfördelar.

En stark hållbarhetsstrategi är värdeskapande på lång sikt, och garanterar en livskraftig framtid för såväl företaget som mänskligheten i vidare bemärkelse. Beslut som fattas under detta årtionde har en avgörande betydelse och de måste vara rätt proportionerade. Det går inte längre att bara flytta på solstolarna på däck.

Varför och vad?

Min farfarsfar **Heikki Herlin** gav för över 80 år sedan, år 1941, ett uttalande som

"Ingen kan äga oceaner, regnet eller den globala pollinerarmén." Foto: Mostphotos

så vitt jag kan se är mer aktuellt i dag än någonsin tidigare.

"Förutsättningen för industrins framgång är ett bra samarbete mellan arbetsgivaren och arbetstagaren. Det föds på så vis att arbetsgivaren strävar efter att förstå sina arbetstagares tankar och svårigheter, och att arbetstagaren strävar efter att förstå sin arbetsgivares synvinklar och svårigheter. Men det föds framför allt genom att arbetsgivaren och arbetstagaren bägge ser sina uppgifter: sin del i arbetet att tjäna sitt folk och sitt fosterland."¹

I 2020-talets globala värld med ett extremt ömsesidigt beroende, där planetens säkerhetssystem är på väg att svika, har var och en verkligen sin uppgift att göra för att kommande generationer skall få ett sådant gott liv som vi önskar dem. För Heikki Herlin och hans samtida på 1940-talet kulminerade detta gemensamma ansvar i fosterlandets självständighet, i resiliens och välstånd. I 2020-talets Finland står dess mål åter högt på den gemensamma agendan, men vi måste likaväl, även i fosterlandets

intresse, sköta bättre om hela vår planets hälsa och säkerhet.

En god ägare ser förutom till kvartalet mot horisonten och strävar kontinuerligt efter att förstå inte bara företagets affärsområde utan också långsiktiga förändringar i verksamhetsmiljön. Ägarskapet har i allmänhet någon mening för ägaren och att fortsätta med det är ett beslut som formar sig på nytt varje dag.

Detsamma kan sägas om allas våra handlingar för att bevara naturkapitalet och livsdugligheten på vår planet. Såsom FN:s generalsekreterare António Guterres nyligen konstaterade: de avgörande besluten fattas under detta århundrade och inaktivitet är ett aktivt val.

I kontrast till det typiska rådet jag nämnde i början slutar jag med att fråga av ägarna först "Varför?" och sedan som en uppföljande fråga "Vad?". Vad ska du som ägare göra? Vad låter du bli att göra?

Ett kontinuerligt ansvarstagande

Jag kan till slut sammanfatta min text i tre

meningar, såsom typiskt för denna tid:

Ägarskapet är ett aktivt val och makten det för med sig innebär ett kontinuerligt, aktivt, kunskapsbaserat och rätt proportionerat ansvarstagande.

Utöver det traditionella privata ägandet måste vi snabbt börja ta vara på de gemensamma natursystemen: den biologiska mångfalden är med alarmerande fart på väg att utarmas som följd av aldrig tidigare skådade kriser förorsakade av människan.

Dagens ägarskap går inte att upprätthålla på kommande generationers bekostnad.

Översättning från finska: Mikael Kosk

¹ "Teollisuuden menestymisen edellytyksenä on hyvä yhteistyö työnantajan ja työntekijän välillä. Se syntyy siten, että työnantaja pyrkii ymmärtämään työntekijöidensä ajatukset ja vaikeudet, ja että työntekijä koettaa ymmärtää työnantajansa näkökulmat ja pulmat. Mutta se syntyy ennen kaikkea siten, että työnantaja ja työntekijä kumpikin näkevät tehtävänsä: osuutensa kansansa ja isänmaansa palvelustyössä."

EU:S DIREKTIV OM FÖRETAGSANSVAR

I direktivet föreskrivs om aktsamhetsplikt för företag enligt vilken företagen är skyldiga att identifiera, hindra, minimera och sätta stopp för sådan verksamhet som har negativa konsekvenser för de mänskliga rättigheterna eller miljön. Ansvaret omfattar också företagens funktionskedjor och dotterbolag. Vissa större företag ska också ha en plan för att se till att deras affärsstrategi är förenlig med målet att begränsa den globala uppvärmningen till 1,5°C i enlighet med Parisavtalet.

Lagstiftningen genomförs i tre steg och inom fem år. Genomförandet inleds med de allra största företagen. Tre år efter att direktivet trätt i kraft gäller aktsamhetsplikten företag med 5 000 anställda och en omsättning på 1 500 miljoner euro och om fyra år företag med 3 000 anställda och en omsättning på 900 miljoner euro. Om fem år gäller skyldigheterna företag med 1 000 anställda och en omsättning på 450 miljoner euro.

Källa: Arbets- och näringsministeriet

Foto: Mostphotos

Företagsansvaret går in i en ny tid

Företagens ansvar för de mänskliga rättigheterna inom EU står inför nya tider. Företagsansvaret är inte längre frivilligt utan det har blivit lagstadgat genom det nyligen godkända direktivet för företagsansvar. I framtiden kommer detaljerad kunskap om global handel, juridiskt kunnande samt kunskapsmässiga och ekonomiska resurser att hjälpa offren att stå i centrum för främjandet av företagsansvaret.

Sonja Finér är verksamhetsledare för medborgarorganisationen Finnwatch.

På 1990-talet avtecknade sig på konsumenternas näthinnor mediernas bilder av småbarn som syr Nikes fotbollar. Nyhetsinslagen berättade om att Nikes produkter bland annat framställs under eländiga förhållanden i Pakistan. Och Nike var inte ensamt: även många andra av de internationella toppvarumärkena åkte i slutet av det förra årtusendet fast för usla förhållanden i sina underleverantörers fabriker.

En lång internationell diskussion om företagens människorättsansvar började.

År 2013 kollapsade Rana Plazas fabriksbyggnad i Bangladesh och det krävde över 1 100 människors liv. Efter olyckan var det klart att efterlevnaden av företagsansvarets principer i framtiden inte längre kan vara frivilligt. Foto: Lehtikuva/AFP/ Munir Uz Zaman

En del av kommentatorerna ansåg att företagen inte var ansvariga för sina egna underleverantörer då dessa var helt separata företag. Och eftersom underleverantörerna var egna separata företag som befann sig i tredjeländer, låg ansvaret för deras verksamhet hos regeringarna i produktionsländerna.

På produkternas exportmarknader stannade rollen vid att slå ut med armarna och upprepa ett mantra om att varje land självt har rätt att besluta om på vilka sätt de försöker utvecklas ekonomiskt.

Det resonemanget gick till slut inte att godkänna. År 2005 utnämnde FN:s gene-

ralsekreterare **Kofi Annan** professor **John Ruggie** till FN:s särskilda representant för frågor rörande affärlivet och de mänskliga rättigheterna. Ruggies uppgift var att utveckla globala styrande principer om förhållandet mellan affärsverksamhet och mänskliga rättigheter. De färdiga principerna blev

slutet på början: de bestämde för första gången att företagen har en skyldighet att respektera mänskliga rättigheter genom hela värdekedjan även då nationalstaterna misslyckas med att skydda dem. FN:s råd för mänskliga rättigheter godkände principerna enhälligt år 2011.

Det behövdes en ny skandal

Även om FN-principerna var ett historiskt steg framåt stannade de trots medborgarorganisationernas vädjanden vid att vara ett frivilligt soft law-instrument. Beklagligtvis behövdes det en ny företagsansvarsskandal innan främjandet av de mänskliga rättigheterna tog ny fart. År 2013 kollapsade Rana Plazas fabriksbyggnad i Bangladesh och det krävde över 1 100 människors liv. I den livsfarliga byggnaden hade ett flertal företag som levererar kläder för den västliga marknaden verkat, och de hade försummat säkerheten och ignorerat varningar om byggnadens skick. Efter olyckan var det klart att efterlevnaden av företagsansvarets principer i framtiden inte längre kan vara frivilligt.

Nu, cirka tio år senare, står företagets ansvar för mänskliga rättigheter äntligen inför en helt ny tid. Efter ett långt kampanj- och påverkansarbete trädde i juli 2024 inom Europeiska unionen äntligen i kraft ett bindande direktiv om företagsansvar. Det gör företagsansvaret och ombesörjandet av det lagstadgat.

Verksamhetslogiken i direktivet om företagsansvar är uppbyggt kring de styrande principer för företagsverksamhet och mänskliga rättigheter som Ruggie gjorde upp inom FN. Det mest centrala innehållet i principerna och direktivet är aktsamhetsprocessen rörande företagen. I aktsamhetsprocessen kartlägger företagen miljö- och människorättsriskerna i sin värdekedja och

strävar efter att undvika och minska dessa risker. Utöver att följa aktsamhetsprocessen skall företagen också vidta korrigerande åtgärder ifall de förorsakat eller bidragit till skadliga människorättseffekter.

Finnwatch är i Finland den enda medborgarorganisationen som i sin verksamhet specialiserat sig på att genom forskning vaka över företagets ansvarighet. Vi har fört kampanj för direktivet om företagsansvar i över tio år. Företagsansvarets övergång till att vara lagstadgat kommer att påverka även Finnwatchs och de övriga övervakande aktörernas arbete. Centrala frågor i framtiden kommer att vara att samla in mer exakta uppgifter samt att bygga upp fallstudier utifrån de villkor som lagstiftningen ställer. För att företagets försummelser skall leda till att offrens ställning förbättras och rätt skipas, behövs även betydande insatser för att öka offrens kapacitet och stödja dem.

Transparensen bör öka

För att ställa företag till svars utifrån direktivet om företagsansvar krävs att företagets försummelser och skadorna som förorsakats av dem kan påvisas. Det förutsätter i sin tur uppgifter om företagets verksamhetskedjor, såsom varifrån och när företagen köpt produkter eller råvaror till dem för att lägga ut dem på EU:s marknad. Det går inte att upptäcka barn- eller tvångsarbete och det går inte att ställa företagen till svars för dem ifall uppgifterna om underleverantörskedjorna är höljda i dunkel. För att bedöma företagets juridiska ansvar är det även väsentligt att känna till i hur stor omfattning det införskaffat ifrågavarande produkter och om företaget varit en av underleverantörens mer betydande kunder.

EU har i betydande grad ökat företagets referensgruppers tillträde till olika slags uppgifter rörande deras verksamhet,

”I motsats till många andra länder är tullinformationen inom EU till betydande del belagd med sekretess.”

bland annat genom det färska direktivet om hållbarhetsrapportering. Detta direktiv har redan implementerats nationellt och det kommer att öka företagets jämförbara rapportering rörande hållbarhetsaspekterna i deras verksamhet bland annat i samband med mänskliga rättigheter, klimat och miljö.

Trots allt är det fortfarande svårt att få konkret kunskap om företagets värdekedjor. I motsats till många andra länder är tullinformationen inom EU till betydande del belagd med sekretess. I till exempel Förenta staterna, Indien och Brasilien berättar offentligt tillgänglig tullinformation företagsvis vilka som importerar till och exporterar ur landet. Också volymen på importen och exporten är offentlig information.

Detaljerad offentlig tullinformation gör det möjligt att få uppgifter om gränsöverskridande handel nästan i realtid. Om något företag till exempel misstänks för att kränka rättigheter i arbetslivet är dess uppgifter rörande amerikanska kunder lätt tillgängliga i databaser som bygger på tullinformation. Finnwatch har använt sig av offentlig tullinformation bland annat för att spåra amerikanska företag som anlidade en thailändsk ananassafffabrik som misstänkts för tvångsarbete och för att avslöja människorättsproblem i Brasilien i finska Outokumpus värdekedja.

Inom EU är sådan information dock inte tillgänglig. När informationen saknas är mediernas och medborgarsamhällets möjligheter att följa upp efterlevnaden av

direktivet om företagsansvar begränsade. Därför måste tullinformationens transparens ökas då EU:s tullkodex förnyas under den nya parlamentsperioden.

Svårt för offren att komma till domstol

Betydande brister blev kvar i direktivet om företagsansvar rörande offrens rättsskydd. Direktivet innehåller inte en så kallad omvänd bevisbörda, vilket skulle ha underlättat för ett offer i svagare position att få rättvisa. I den omvända bevisbördan är det företaget, inte offret, som har skyldighet att visa att det trots skadan som skett handlat med aktsamhet. Dessutom utelämnades på Finlands begäran ur direktivets moment om civilmål en punkt som skulle ha gett människorättsorganisationerna möjlighet att driva mål för offrens räkning i eget namn och att därmed vara parter i rättegångarna. Nu vilar både den psykiska och ekonomiska bördan under rättegången på offrens axlar, även om organisationerna nog kan verka befullmäktigade av offret.

Till exempel i de fall som Finnwatch undersökt har offren för företagets försummelser ofta varit i en ytterst svag position. De kan till exempel inte alltid läsa och de talar inte någonting annat än sitt modersmål. De kan också vara såväl ekonomiskt som mentalt i en sådan situation att de inte har resurser att driva sin egen sak på rättslig väg i en främmande stat.

För organisationer som har företagsansvaret som sitt verksamhetsfält kvarstår även efter att direktivet om företagsansvar stiftats en skyldighet att stödja offren så att de är kapabla att sträva efter rättvisa för egen del. Det är en tidskrävande och dyr verksamhet som det ännu knappt finns resurser för. Det det bästa vore om medborgarorganisationerna som stödjer offren i detta arbete kunde hitta samarbetspartner bland inter-

nationella och inhemska juridiska byråer som är specialiserade på lagstiftningen kring företagsansvar.

Nödvärdigt utveckla lagstiftningen

Även om transparensen i produktionskedjorna och offrens rättsskydd inte förverkligas på ett tillräckligt sätt, kommer direktivet om företagsansvar att omvälva företagets ansvar för de mänskliga rättigheterna. I regleringen kvarstår dock andra brister som bör korrigeras under kommande år.

FN:s principer om företagsansvar, som staterna godkände 2011, berör alla företag och deras värdekedjor. EU-direktivet om företagsansvar berör enbart mycket stora företag, och uppskattningsvis stannar 99,95 procent av alla företag inom EU-området utanför direktivets tillämpningsområde. I Finland skulle uppskattningsvis bara cirka 140 företag omfattas av direktivet. Övervakningen av företag som stannar utanför direktivet och framhållandet av missbruk i medier och konsumenternas medvetande är alltså en uppgift för företagsansvarets vakthundar.

Till skillnad från FN-principerna använder EU-direktivet termen ”verksamhetskedja”, som utesluter en del av företagets värdekedjor, i strid med de internationella standarderna för företagsansvar. Till exempel har överlämningen av produkter till konsumenten lämnats utanför tillämpningsområdet. En avgränsning av konsumentbruket från aktsamhetsplikten är ett problem till exempel när det gäller fossilbolagens människorättsansvar: exempelvis försvagar användningen av bränslen i förbränningsmotorer via klimatförändringen uppfyllandet av de mänskliga rättigheterna, utan att höra till aktsamhetspliktens sfär. I internationella standarder för företagsansvar används i stället för verksamhetskedjor den avsevärt mer vidsträckt termen värdekedja, som även innefattar effekterna av bruket av produkterna.

”Offren för kränkningar av mänskliga rättigheter skall inte behöva vänta på rättvisa ett årtionde till.”

På grund av den tidigare nämnda definitionen av verksamhetskedja hör finansbranschens affärsrelationer inom EU inte nödvändigtvis till direktivets aktsamhetsplikt. Det är med andra ord möjligt att till exempel europeiska banker även i fortsättningen kan finansiera projekt som är skadliga för miljön och de mänskliga rättigheterna, utan att de är tvungna att identifiera och minimera verksamhetens skadliga effekter på människor och miljö.

Det kommer att vara en lång process att korrigera bristerna i regleringen och den förutsätter juridisk kunskap på många plan. Det existerande direktivet för företagsansvar bör testas i rätten för att på så vis få kunskap om direktivets praktiska tillämpning och luckorna i det. Lika viktigt är det att dokumentera fall som inte hör till direktivets tillämpningsområde, men som likväl bryter mot internationella principer om företagsansvar. Genom sådan undersökning är det möjligt att utveckla regleringen av företagsansvar då den periodiska granskningen av direktivet kör i gång.

Arbetet med företagsansvar är ett långsiktigt knegande där stegen framåt vid millennieskiftet gått i tio års cykler. Förhoppningsvis kan det färska direktivet om företagsansvar och med det företagen och deras referensgrupper på ett genuint sätt öka respekten för de mänskliga rättigheterna i de globala värdekedjorna. Offren för kränkningar av mänskliga rättigheter skall inte behöva vänta på rättvisa ett årtionde till.

Översättning från finska: Mikael Kosk

Växtbaserat i topp när konsumenterna rankar hållbarhet

Hållbara innovationer kan förstås genom tre generella dimensioner: ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. I denna artikel reflekterar vi över hållbar innovation ur konsumentens synvinkel och diskuterar hur finska konsumenter anser att företag bemöter sitt ansvar för hållbarhet. Vi utgår från resultaten i den senaste innovationsmätningen i Finland.

Då man pratar om hållbarhet utgår man ofta från innovation – om hur man kan utveckla något nytt och bättre, eller åtminstone förbättra det som redan finns. Innovationsförmåga är kärnan i företagets långsiktiga konkurrenskraft, och ofta lyfter man fram den som avgörande för utvecklade länder såsom Finland som inte kan tävla med låga priser. Innovation betraktas ofta som tekniska framsteg, men vi kommer att visa att innovation och framför allt hållbar innovation kan vara så mycket mer. Innovationer kan basera sig på allt från grundforskning som skapar generell förståelse till insikter om lösningar för specifika problem (Satell, 2017). Den ansedda innovationsekonomen Schumpeter (1939) argumenterar även att innovationsskapande är den enda grundläggande funktionen i mänsklighetens historia, och att människan till sin natur inte kan låta bli att skapa innovationer.

Tre dimensioner

Hållbara innovationer – vad är de egentligen? Fast man nuförtiden i främsta hand

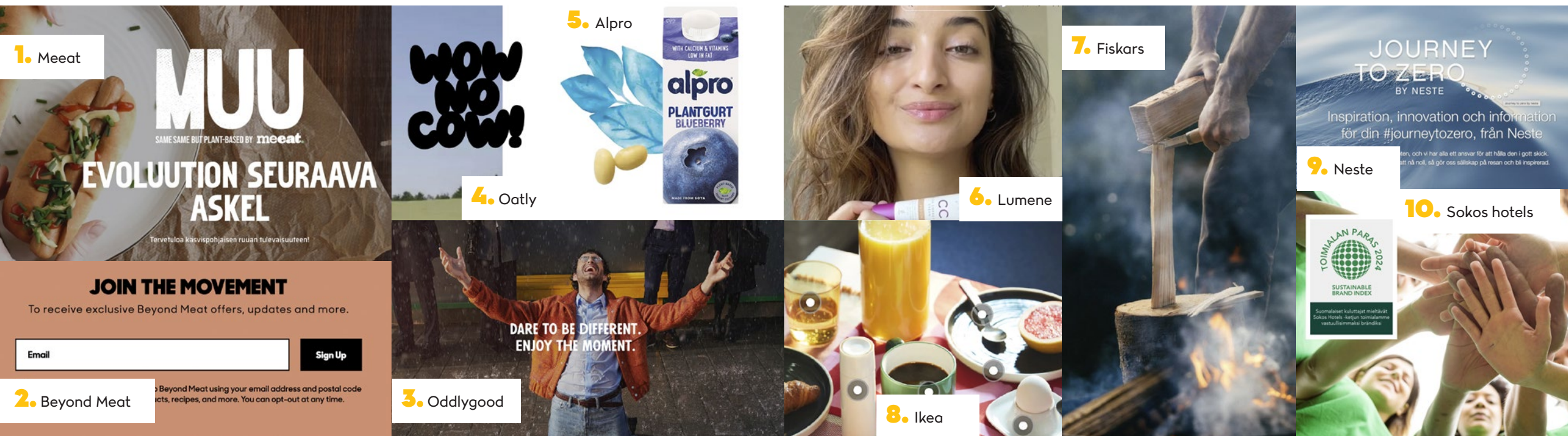

Kristina Heinonen och **Johanna Gummerus** är professorer i marknadsföring på Hanken. **Anna Aminoff** är biträdande professor i logistik och samhällsansvar på Hanken.

”Det handlar inte längre om att ’göra vad vi gör, men bättre’, utan snarare om att ’göra annorlunda.’”

fokuserar på utmaningar kring klimatförändring och innovationer relaterade till det, kan hållbara innovationer förstås genom tre generella dimensioner: ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. Ekologisk hållbarhet innehåller en mångfald av aspekter förutom klimatförändring, såsom förlust av biologisk

Företag som enligt konsumenter har hög ekologisk och socialt hållbar innovationsförmåga

BILDER: SKÄRMBILDER AV DE TIO FÖRETAGENS DIGITALA MARKNADSFÖRING

mångfald, försämring av havsvattnet (*ocean degradation*), samt resursutarmning och avfall.

Den sociala hållbarheten däremot hänvisar till människors och gemenskapers välmående, såsom mänskliga rättigheter, skäliga anställningsförhållanden och stöd till lokala samhällen. Den tredje dimensionen är ekonomisk hållbarhet (konkurrenskraft) som handlar om att skapa och upprätthålla en stabil och långsiktigt ansvarsfull ekonomi. Dessa tre dimensioner anses ibland överlappa varandra och få företag utmärker sig på alla tre områden. Det kan även vara svårt att mäta konsekvenserna av företagsverksamheten och därmed även hållbarheten på internationell, nationell och lokal nivå, eftersom produktion, transport

och konsumtion ofta sker på olika geografiska ställen.

Hur hållbar innovation förverkligas

Innovation för hållbarhet utgör ett övergripande paraplybegrepp som omfattar utvecklingen av nya produkter och tjänster, processer, teknologier, affärsmodeller och till och med hela ekosystem. Genom hållbar innovation kan den privata sektorn, i samarbete med andra organisationer och institutioner, utveckla lösningar på de stora sociala och miljömässiga utmaningarna. För att bemöta dylika komplexa problem såsom klimatförändring krävs betydande innovationsinsatser. Det gäller både specifikt utvecklingen av enskilda produkter och tjänster, samt på en mer övergripande nivå

skapandet av hållbara affärsmodeller och systemomfattande omställningar.

Det centrala i det här begreppet är betoningen på affärsmodellinnovation, vilket syftar på innovativa tillvägagångssätt för hur organisationer kan bidra till att lösa miljömässiga och sociala utmaningar samtidigt som de skapar värde för sig själva. Det handlar inte längre om att ”göra vad vi gör, men bättre,” utan snarare om att ”göra annorlunda”.

Affärsnyttan av hållbar innovation kan variera avsevärt beroende på företagets specifika mål för hållbarhet samt företagets vilja och behov att agera. Detta kan illustreras med en skala som sträcker sig från ”måste göras” (*must-do*), där företaget är tvunget att vidta åtgärder på grund av externa krav eller

TVÅ TOPP-10

■ **Ovan: Företag med hög ekologisk och socialt hållbar innovationsförmåga enligt Finnish innovation index 2024.**

■ **Företag med hög kommersiell innovationsförmåga 2024**

1. Beyond Meat 2. Meeat 3. Oatly 4. Marimekko 5. Ikea 6. Oddlygood 7. Alpro 8. Uber 9. Fazer 10. Fiskars

riskhantering, till ”bra att göra” (*good-to-do*), och vidare till ”vill göra” (*want-to-do*), där företaget drivs av en genuin önskan att leda och främja hållbar utveckling. Denna skala (se figur 1 på nästa uppslag) belyser de olika

motivationsfaktorerna som kan påverka företagets strategiska beslut inom hållbarhet.

Den skärpta lagstiftningen driver företag att aktivt främja innovation för hållbarhet ("måste göras"). EU:s nya lagkrav (t.ex. direktiv 2024/1760) ställer explicita krav på innovativa lösningar, exempelvis genom direktiv om rätt till reparation, som kan tvinga företag att ompröva och förändra sina produktdesignprocesser. Ett nästa steg i skalan är miljöeffektivitet, där företag fokuserar på att förbättra sina processer och optimera resursutnyttjandet. Detta innefattar införandet av energieffektiv teknik, strategier för att minska avfallsmängden samt optimering av leveranskedjan.

Ett exempel på en hållbarhetsåtgärd som faller under kategorin "bra att göra" är marknadsdifferentiering och förbättring av varumärkesrykte. Konsumenter värdesätter i allt högre grad varumärken som tar ansvar för miljön, och trycket från investerare, företagskunder och konsumenter har blivit en stark drivkraft för hållbar innovation. Genom att satsa på hållbar innovation kan företag också öppna dörrar till nya marknader.

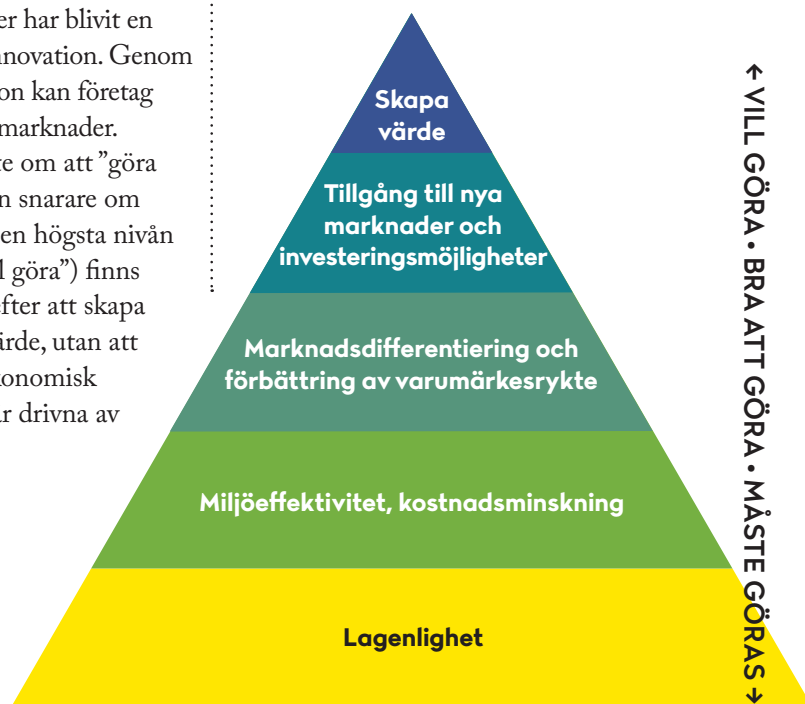
Det handlar som sagt inte om att "göra vad vi gör, men bättre," utan snarare om att "göra annorlunda". På den högsta nivån av hållbarhetsåtgärder ("vill göra") finns företag som aktivt strävar efter att skapa socialt eller miljömässigt värde, utan att nödvändigtvis prioritera ekonomisk avkastning. Dessa företag är drivna av

en stark vilja att leda utvecklingen och bidra till en hållbar framtid.

Index som mått på hållbarhet

Ofta diskuterar man hållbara innovationer och innovationer ur företagets perspektiv, och mäter till exempel antal patenter eller nya produkter. Det är dock viktigt att förstå hur konsumenter ser på företagens (hållbara) innovation, det vill säga upplevd innovationsförmåga, eftersom den är positivt relaterad med tillfredsställelse och lojalitet och därmed stark lönsamhet (Andreassen, 2024; van Riel et al. 2021).

Upplevd innovationsförmåga handlar om hur konsumenter uppfattar ett företags förmåga att vara innovativt och öppet för nya idéer samt att utveckla och erbjuda nya och användbara lösningar (Kunz et al. 2011; Kurtmollaiev et al. 2022). Detta är en subjektiv bedömning som bygger på konsumentens egna erfarenheter, kunskap

→ Figur 1: Motivationsfaktorer för hållbarhetsbeslut.

och information om företaget. Till skillnad från varumärkesuppfattningar eller företagsimage, som reflekterar företagets nuvarande styrka, ger upplevd innovationsförmåga en indikation på företagets framtida potential och förmåga att förnya sig.

Traditionellt anser man att ett företags innovationsförmåga bygger på hur väl företaget lyckas:

• *Förändra marknaden – Hur företaget påverkar och omformar marknaden med nya och banbrytande idéer.*

• *Vara kreativt – Hur företaget tänker utanför ramarna och utvecklar unika lösningar.*

• *Vara en pionjär inom sin kategori – Hur företaget leder utvecklingen inom sin bransch och sätter standarden för andra att följa.*

• *Vara innovativt – Hur företaget ständigt strävar efter att introducera nya produkter, tjänster eller sätt att arbeta.*

Hållbar innovation baserar sig på huruvida konsumenterna upplever att företaget har innovativa lösningar som har positiva effekter på miljön och samhället och prioriterar att göra gott för miljön och samhället (Aksoy et al. 2022). Konsumenterna gör alltså en helhetsbedömning av ett företags innovationsförmåga som en kombination av deras upplevelser och åsikter om företagets verksamhet. Det är en subjektiv men kraftfull indikator på hur konsumenterna ser företagets förmåga att förbli relevant och framgångsrikt i framtiden.

Hållbara enligt finska konsumenter

Resultaten från Finnish innovation indexstudien (FII) år 2024 visar att företag som lyckas integrera hållbarhet och innovation i sina affärsmodeller inte bara skapar nya möjligheter för tillväxt, utan också vinner stort förtroende hos konsumenterna. FII inkluderar konsumentens uppfattning om företagets kommersiella (ekonomiska),

FINNISH INNOVATION INDEX

■ **Finnish Innovation Index (FII)** är ett mätinstrument på innovationsförmåga utvecklat av Svenska handelshögskolan i Helsingfors.

■ **Konsumentbaserad ranking** av mest innovativa företag bland utvalda segment i Finland.

■ **Är en årlig ranking** av största B2C-företag som är verksamma i ett land i olika sektorer.

■ **De företag som ingår** i studien måste representera sektorer som tillsammans står för minst 70 procent av de finska hushållens totala konsumtion, enligt statistik från Statistikcentralen.

■ **FII bygger på två centrala antaganden:** Länder kan inte vara innovativa, företag kan. Och konsumenter/kunder snarare än företagsledare eller experter ska evaluera innovationer.

■ **Baserad på** kundernas uppfattningar om företagets förmåga att vara innovativa, relativa attraktionskraft och kundlojalitet.

■ **FII 2024 ranking** är baserad på mer än 23 000 svar från över 5 800 konsumenter som evaluerade innovationsförmågan av 77 företag i 17 kategorier.

ekologiska och sociala innovationsförmåga. Dessa företag förändrar inte bara sina branscher, utan påverkar också hur konsumenterna lever sitt liv. I tabell 1 listar vi företag som konsumenter har rankat högst i kommersiell och i ekologisk/social innovation.

Växtbaserade livsmedel i framkant. Ett framträdande resultat är det ökade intresset för växtbaserade livsmedel, där företag som Beyond Meat, Meeat, Oatly, Oddlygood och Alpro alla rankas högt bland konsumenterna. Dessa företag har inte bara lanse-

rat nya produkter som ersätter traditionella animaliska produkter, utan har också lyckats förändra hur konsumenterna tänker kring sina matvanor. Genom att erbjuda hållbara och innovativa livsmedelsalternativ har dessa företag blivit pionjärer i sina kategorier, vilket visar på en stark koppling mellan innovation och inkludering i konsumenters dagliga val.

Design och möbler som inspirerar vardagen. Marimekko och Ikea, två ledande aktörer inom mode och design, har också fått höga betyg för sin kommersiella innovationsförmåga. Dessa företag har lyckats förnya sina erbjudanden och anpassa sig till förändrade konsumentbehov, såsom ökad efterfrågan på hållbara och funktionella lösningar för hemmet. Marimekko har genom sina kreativa och färgstarka mönster inte bara skapat en unik visuell identitet utan också förstärkt sin ställning som en innovativ mode- och designaktör. Företaget ingår dock inte i topp-10-listan av ekologisk och social uppfinningsrikedom. Ikea, å sin sida, fortsätter att leda utvecklingen inom möbeldesign genom att erbjuda smarta och prisvärda lösningar som förenklar konsumenternas vardag, och även upplevs vara ekologiskt och socialt innovativ.

Innovation av vardagslösningar. Uber representerar en annan typ av affärsmodell som har förändrat konsumenternas vardag. Genom att revolutionera persontransporten med en användarvänlig app och flexibla transportalternativ har Uber skapat ett helt nytt sätt att resa. Detta har inte bara påverkat hur människor tar sig från punkt A till punkt B, utan har också satt en ny standard för transportbranschen. Uber finns dock inte med i topp-10-listan av ekologisk och social uppfinningsrikedom. Däremot rankas Lumene högt i ekologisk och social innovationsförmåga, i linje med deras löfte

om naturlig skönhet. Konsumenterna uppfattar även Sokos hotels med sina initiativ för att minska matsvinnet och vattenkonsumtionen representera hög ekologisk och social uppfinningsförmåga. Överraskande, trots sin produktkategori rankas även Neste högt av konsumenterna, och verkar ha övertygat om sin sociala och ekologiska innovationsförmåga, möjligen genom utvecklingen av biobränsle som bidrar till hur energisektorn kan skapa en grönare framtid.

Traditionella företag med stark innovationsförmåga. Fazer och Fiskars, som båda har en lång historia inom sina respektive branscher, visar att det går att förnya sig även som ett etablerat företag.

Fazer har breddat sitt sortiment med hälsosammare och mer hållbara alternativ, vilket har bidragit till en stark kommersiell innovationsförmåga i konsumenternas ögon. Fiskars, med sitt fokus på design och kvalitet, har lyckats behålla sin relevans genom att kombinera traditionell hantverkskunskighet med modern design och funktionalitet och uppfattas som innovativt både i klassisk kommersiell mening samt ur ett socialt och ekologiskt perspektiv.

För konsumenten innebär innovationerna en bättre vardag tack vare tillgången till produkter som inte bara möter nuvarande behov, utan också överraskar och inspirerar med nya idéer och lösningar. När företag lyckas förena sitt arv med innovation, skapar de produkter som känns trygga och pålitliga, samtidigt som de erbjuder något nytt och spännande – vilket är exakt vad många konsumenter söker i sin vardag.

Subjektiv bedömning

Även om det är mycket finska företag ännu kan göra för att förbättra sin hållbarhet, verkar finska konsumenter vara insatta i och uppskatta de ledande stjärnorna inom

hållbar innovation. Å ena sidan uppskattar finska konsumenter företag som har hållbarhet i kärnan av sina affärsmodeller och som strävar efter att vara annorlunda. Å andra sidan rankas även sådana företag högt som redan vunnit finländarnas hjärta och har en lång historia bakom sig, såsom Fazer, Fiskars och Marimekko.

Dessa resultat tyder på att företagens produktkategorier och image spelar en roll i konsumenternas uppfattningar om innovationsförmåga. Resultaten visar även att de finska konsumenternas uppfattningar endast delvis stämmer överens med resultat för finska företag som rankats högt på Times-listan över världens mest hållbara företag, *World's most sustainable companies of 2024* (t.ex. är Elisa på plats 66, Kesko på plats 124 och Fiskars på plats 410). Dessutom kan vi konstatera att konsumentuppfattningar är subjektiva: till exempel Ikea har kommit med på FII-rankingen, även om företaget har fått blandad medieuppmärksamhet. Det har uttryckts kraftig kritik mot Ikeas hållbarhet i materialanskaffningar (Disclose 2024), men beröm för dess leveranskedjor (Ship it Zero Report).

Emedan FII-mätningen endast fokuserar på konsumentföretag, kan vi notera att finska industriföretag också är välrepresenterade bland världens mest hållbara företag enligt Times-listan, med företag såsom Kone (125), Nokia (126) och Tietoevry (246) och flera andra.

Dessa resultat tyder på att finska företag är i framkant gällande hållbarhetsåtaganden och siktar på att leda utvecklingen. Det som kvarstår att se är hur bra finska företag lyckas koppla ihop hållbarhet och innovation på lång sikt. Vi tycker dessutom att finska företag överlag kunde bli bättre på att berätta på hemmarknaden om sina framsteg inom hållbar innovation.

REFERENSER

Aksoy, L., Buoye, A. J., Fors, M., Keiningham, T. L., & Rosengren, S. (2022). Environmental, Social and Governance (ESG) metrics do not serve services customers: A missing link between sustainability metrics and customer perceptions of social innovation. *Journal of Service Management*, 33(4/5), 565-577.

Andreassen, T. W. (2024). Perceiving Innovation: Unveiling the Impact on Market Performance. *Journal of Service Research*, 10946705241253993.

Direktiv 2024/1760. European Commission (2024). Directive on corporate sustainability due diligence.

Disclose (2024), Ikea The Tree Hunter, <https://disclose.ngo/en/investigations/ikea-the-tree-hunter>

Kunz, W., Schmitt, B., & Meyer, A. (2011). How does perceived firm innovativeness affect the consumer?. *Journal of Business Research*, 64(8), 816-822 Kurtmollaiev, S., Lervik-Olsen, L., & Andreassen, T. W. (2022), Competing through innovation: Let the customer judge! *Journal of Business Research*, 153, 87-101.

van Riel, A. C., Andreassen, T. W., Lervik-Olsen, L., Zhang, L., Mithas, S., & Heinonen, K. (2021). A customer-centric five actor model for sustainability and service innovation. *Journal of Business Research*, 136, 389-401.

Satell, G. (2017). The 4 types of innovation and the problems they solve. *Harvard Business Review*, 11, 2-9.

Schumpeter J.A. (1939), *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, 2 Vol., New York: McGraw-Hill.

Ship it Zero. Ship It Zero Shipping Decarbonization Report Card. Tillgänglig på <https://shipit-zero.org/report-card/>

Times (2024). World's Most Sustainable Companies of 2024. *Times Magazine* och Statista. Tillgänglig på <https://time.com/collection/worlds-most-sustainable-companies-2024/>

Bild: Hannu Toivonen

Vad är artificiell intelligens?

Jag föreslår följande karaktärisering: artificiell intelligens är data-program som fungerar ändamålsenligt vid lösningen av svåra uppgifter med stöd av information och resurser som står till dessas förfogande. Ju svårare en uppgift anses vara för en dator, desto sannolikare är det att man talar om artificiell intelligens.

En mobil identifierar en person från ett fotografi, en navigator hittar den snabbaste vägen till ett resmål, en språkmodell löser ett problem eller hittar på en godnattsaga. I alla dessa fall är det frågan om artificiell intelligens, men vilken är den gemensamma nämnaren som gör detta till artificiell intelligens (AI)?

Artificiell intelligens är ett otydligt begrepp med många betydelser, som det är svårt att få grepp om. Inom industri och teknik hänför sig artificiell intelligens ofta till begrepp såsom maskininlärning och neuronnätverk, men ur forskarens synvinkel är dessa bara en del av den artificiella intelligensens breda vetenskapsområde. Å andra sidan är inte heller forskarna inom området överens om vad som definierar detta.

Att ordet "intelligens" ingår i "artificiell intelligens" väcker oundvikligen tanken om att intelligens är ett kriterium för artificiell intelligens. Artificiell intelligens behöver likväl inte vara intelligent, utan det är frågan om en metafor: i artificiell intelligens ingår något som är jämförbart med intelligens. Många applikationer som betraktas som artificiell intelligens kräver inte särskilt mycket intelligens om de utförs av en människa; dylika är till exempel att känna igen ansikten eller producera tal. Å andra sidan anses vissa uppgifter som kräver intelligens, till exempel att lösa en svår räkneuppgift, sällan som ett exempel på artificiell intelligens.

Jag föreslår följande karaktärisering av artificiell intelligens: artificiell intelligens är dataprogram som fungerar ändamålsenligt för svåra uppgifter med stöd av den information och de resurser som står till förfogande. En navigators uppgift är till exempel att hitta en snabb rutt med stöd av den kartinformation och de trafikstock-

Hannu Toivonen
är professor
vid Helsingfors
universitet.

ningsuppgifter som den har tillgång till. Ju svårare en uppgift anses vara för datorn, desto sannolikare är det att man talar om artificiell intelligens. Eftersom navigators – för att inte tala om till exempel kalkylatorer – redan har funnits länge, anser många att det inte längre är frågan om artificiell intelligens. I vardagligt tal är artificiell intelligens ett rörligt mål: som artificiell intelligens betraktas särskilt sådana uppgifter som man endast någorlunda kan utföra med hjälp av datorer. Då de kan utföras pålitligt förvandlas de till vanliga dataprogram.

Varför talar man så mycket om artificiell intelligens just nu? Det finns tre orsaker till att diskussionen om artificiell intelligens intensifierats på 2020-talet som alla kulminerar i språkmodeller.

Snabb utveckling: med språkmodeller kan man utföra uppgifter som man för några år sedan ansåg nära nog omöjliga.

Tillgängliga program: bra språkmodeller är tillgängliga för envar mot skälig betalning.

Språkmodellernas generella användbarhet: med språkmodellernas hjälp kan man utföra mångsidiga uppgifter som kan formuleras skriftligt. Då många plötsligt kan använda artificiell intelligens mångsidigt uppstår nya möjligheter liksom nya risker.

Den ökade intensiteten i diskussionen om artificiell intelligens påverkas utan tvekan också av mänskliga orsaker. Med tanke på vår självbild har det varit en lättnad att en mängd förmågor skiljer människan från en maskin, men nu håller artificiell intelligens

på att utmana människans särställning till exempel då det gäller språkförståelse och -produktion, till och med då det gäller nyanser och kreativitet. Vi har redan tidigare vant oss vid att datorernas informationsmängd och snabbhet överskrider människans förmåga i många avseenden. I ljuset av allt detta: vad är mänsklighet och vad skiljer människan från en maskin?

Jag strävar efter att i denna artikel öppna upp vad artificiell intelligens är och samtidigt också vad den inte är.

Fyra nivåer

Om den artificiella intelligensen är data-program som fungerar på ett ändamålsenligt sätt, hur får man då ett program att fungera ändamålsenligt? Man kan närma sig detta på fyra sätt: programmering, optimering, maskininläring och språkmodeller. De har utvecklats i den här ordningen, alltid med grund i de tidigare utvecklingsfaserna.

Programmering handlar om att ge entydiga instruktioner. Programmeraren måste alltså veta vad som är ändamålsenligt i varje situation för att kunna skriva ett program som fungerar på det sättet. Traditionell programmering underskattas ofta i samband med artificiell intelligens, fastän den ligger bakom majoriteten av AI-program. Alltid då man vet hur en uppgift ska utföras lönar det sig att programmera detta direkt. Rutt-sökningen i en navigator är ett exempel på detta: för uppgiften finns kända lösningsmetoder.

Inom optimering är idén att definiera egenskaperna hos en ändamålsenlig lösning eller ett önskat resultat och särskilja dem från lösningsmetoden. I tillägg till optimering förekommer samma idé vid så kallad deklarativ programmering, till exempel vid logisk programmering. I dessa används en generell optimerings- eller slutledningsmotor för att hitta den bästa lösningen

då uppgiften och målet definierats.

En exempelapplikation är att uppgöra en läsordning för en skola: man vill hitta sådana gruppindelningar av elever, lärare och scheman att ingen behöver vara på två ställen samtidigt, eleverna har få eller inga håltimmar, skoldagarna är ungefär lika långa och så vidare.

Optimering definieras på ett abstraktare begreppsligt plan än programmering: man behöver inte veta hur problemet löses, det räcker med att man förmår definiera kriterierna för en bra lösning. Som hjälp behöver man ett optimerings- eller slutledningsprogram som någon programmerat. Höjningen av abstraktionsnivån möjliggörs av hur generellt användbart ifrågavarande program är: det förmår lösa ett flertal olika problem.

Vid maskininläring ges programmet exempel på vad man vill att det ska göra, och den ändamålsenliga verksamheten grundar sig på att imitera exemplen. Ett program för ansiktsgenkänning tränas till exempel upp med olika människors ansiktusbilder och ett namn som kopplats till respektive bild. Då man visar den tränade ansiktsgenkänningsmodellen en ansiktusbild producerar modellen det namn som bilden enligt modellens uppskattning skulle ha i träningsdata.

Maskininläring är noggrannare sagt att bilda statistiska generaliseringar av ett givet inlärningsmaterial. Övervakad inläring innebär imitation baserad på dessa generaliseringar, medan oövervakad inläring handlar om att göra generaliseringar till exempel för att förstå träningsdatas struktur. Förstärkningsinläring sker igen genom växelverkan och handlar om att lära sig genom att göra. Maskininläring är ofta övervakad så jag talar här i huvudsak om den.

(Övervakad) Maskininläring utnyttjar optimering: ett maskininlärningsprogram

”Till den högre abstraktionsnivån hör en avigsida: de modeller som skapas genom maskininläring är ofta oförståeliga för människan.”

strävar efter att skapa en sådan modell (generaliseringar) med hjälp av vilken imitationen sker möjligast noggrant. I fallet med ansiktsgenkänning optimeras frekvensen för hur ofta modellen genererar rätt namn då den matas med en ny bild av en person som förekommit i träningsdata. Fastän maskininläring använder optimering så löser maskininläring och optimering olika problem och lämpar sig för olika uppgifter. Det skulle vara svårt att generera en ny läsordning med hjälp av maskininläring som baserar sig på imitation, medan ansiktsgenkänning å andra sidan skulle vara svår att definiera som en optimeringsuppgift utan träningsdata.

Maskininläringens abstraktionsnivå är högre än för optimering och lättare att använda, eftersom problemet och lösningskriterierna inte behöver definieras mer än genom exempel. Ibland är lättheten skenbar: om man inte själv förstår problemet och dess svårighetsgrad, kan det vara svårt att med hjälp av maskininläring producera bra lösningar. Till den högre abstraktionsnivån hör också en annan avigsida: de modeller som skapas genom maskininläring är ofta oförståeliga för människan varför det kan vara svårt att komma underfund med programmets verksamhetsprinciper eller orsakerna till dess fel.

Uppgiften till en språkmodell formu-

leras skriftligt, såsom till en människa, och som resultat producerar den text. En språkmodell är därför lätt att använda. En språkmodell är också allmänt användbar i motsats till applikationer som producerats med maskininläring eller optimering: en språkmodell förmår behandla till exempel olika ämnen, språk och stilarter mångsidigt.

En språkmodell bygger på maskininläring: den producerar text, som imiterar träningsdata. Förenklat sagt: språkmodellen väljer ett lämpligt ord som fortsättning på nuvarande text, sedan igen följande ord, och så vidare.

Stora språkmodeller klarar av många uppgifter av två orsaker. För det första bygger de på väldigt omfattande och mångsidiga träningsdata. För det andra är modellerna i sig själva omfattande – de har tio eller hundra miljarder parametrar – och de generaliseringar de innehåller är i bästa fall heltäckande och nyanserade både vad gäller texters språkliga konstruktion, såsom grammatik, och olika texttyper, uppgifter och lösningsmodeller.

Språkmodeller gör fel. Såsom alltid vid maskininläring kan träningsdata, de generaliseringar modellen lärt sig samt deras tillämpning innehålla olika fel och snedvridningar. Dessa är likväl svåra att lokalisera eller ens reda ut i efterskott, då man inte klarar av att verbalisera språkmodellernas funktion. För användaren framstår de som en svart låda, vars verksamhetsprinciper och begränsningar lämnas åt gissningar. Då abstraktionsnivån och den allmänna användbarheten ökat från programmering till optimering och vidare till maskininläring och språkmodeller, har samtidigt förmågan att behärska eller ens förklara AI-program minskat.

Fastän språkmodellerna är mekanismer för textgenerering så är de opålitliga för att skapa nytt innehåll då det innehåller de gene-

rerar kan innehålla grova fel. Språkmodellerna är som bäst för att manipulera ord och text inom ramen för de generaliseringar de lärt sig. De kan till exempel användas som en del av andra applikationer för att hantera talade och skrivna instruktioner.

Vad artificiell intelligens inte är

Artificiell intelligens är som sagt ett otidligt begrepp och det töjs ytterligare till exempel i marknadsföring eller rafflande rubriker. Då språkmodellerna därtill fungerar mångsidigt men oförklarligt kan det uppstå oklarhet om vilka egenskaper de möjligen har.

En språkmodell förstår inte en text, varken den text som den blivit tilldelad eller den som modellen själv producerat. Språkmodellen manipulerar endast teckensekvenser. Den enda betydelse som ord eller uttryck har för språkmodellen är de statistiska sannolikheter teckensekvenserna har baserat på träningsdata. De fel som språkmodellerna gör försvinner inte genom att utveckla maskininläringen då en del av felet beror på att språkmodellen inte hanterar betydelse.

En språkmodell är en modell av ett språk eller en text, medan människan har en mental modell av världen och förhållandet mellan språkliga uttryck och den, vilket ger uttrycken deras betydelse. De generaliseringar om regelbundenheter i träningsdata som med hjälp av maskininläring skapats i en språkmodell är den närmaste motsvarigheten till människans mentala modeller. Ändå är de otvetydigt enbart en ytlig representation av den rika modell av världen som människan lär sig genom både språkliga och icke-språkliga erfarenheter i såväl sin fysiska som sociala och inre värld.

På basis av det föregående torde det vara klart att en språkmodell varken tänker eller är medveten. Den kan nog vid ett samtal

ge en bild av sig själv som en tänkande och medveten varelse. Människans mottaglighet för att se språkmodellen som en tänkande och medveten varelse torde bero på att språket uttryckligen är ett medel för att framföra och förmedla betydelse och tankar. Det strider mot vår erfarenhet att någon som flytande kan använda ett språk inte skulle tänka eller förstå de betydelse som vederbörande uttrycker.

I rubriker utmålas dataprogram emellanåt som självständiga aktörer, som har vilja och mål: ”Artificiell intelligens snokar efter lösenord”. I artikeln är det frågan om att artificiell intelligens kan användas för att snoka efter lösenord om någon beslutade sig för att göra det.

Det andra problemet med rubriken är att den talar om ospecificerad artificiell intelligens. Man kan därför få en uppfattning om en artificiell intelligens som klarar av mycket – vad manne den gör om den får reda på vårt lösenord? Det handlar dock om utvecklingen av ett nytt dataprogram som känner igen vilken tangent man trycker på utifrån det ljud den producerar.

Exempelrubriken gör sig också skyldig till att tillspetsa saken. Artikeln handlar om ett forskningsprojekt, vars mål var att utreda nya hackningsrisker. En saklig rubrik kunde till exempel lyda så här: ”Forskare testade användning av maskininläring för att känna igen lösenord med stöd av tangentljud.”

Maskininläringens framgång både i sig själv och som grund för språkmodeller kan leda till en snäv uppfattning av vad artificiell intelligens är samt till orealistiska förväntningar på maskininläring.

Dataprogram som bygger på maskininläring är inte opartiska: de reflekterar snedvridningar och fel i träningsdata – och som för alla dataprogram även programmerarnas värderingar och världsbild med början redan i de ändamål för vilka pro-

”En språkmodell förstår inte en text, varken den text som den blivit tilldelad eller den som modellen själv producerat. Språkmodellen manipulerar endast teckensekvenser.”

grammen utvecklas. Tanken på opartiskhet är ofta redan i sig själv en chimär: det är sällsynt att svåra problem skulle ha endast en entydigt rätt lösning. Världen är komplex och beslutsfattandet svårt eftersom man ofta måste välja mellan motstridiga värderingar – hur mycket betonar man till exempel grundrättigheter och hur mycket säkerhet? Människor behövs för att gestalta helheten och göra välvägdade val mellan värderingar eller människogrupper samt för att bära ansvar för besluten.

Ibland tänker man att ett AI-program i princip inte kan vara intelligent (eller kreativt eller medvetet). Det är fruktbarare att förkasta tanken på egenskapernas tvära tudelning – att programmet antingen är intelligent eller inte – och i stället utforska i vilket avseende och i vilken grad ett program är intelligent eller inte. Dataprogram kan vara mycket bättre än människor på många färdigheter som traditionellt förknippats med intelligens, såsom logiska resonemang, matematik, minne och återkallande av information, samt i hastighet och noggrannhet inom dessa områden. Å andra sidan kan program vara svagare på många vardagliga sysslor, som att se, höra och röra sig, för att inte tala om empati, självreflektion eller moral.

En lekman kan tro att målet med forsk-

ning kring artificiell intelligens är att skapa en maskin som på ett mänskligt sätt är intelligent. Föreställningen går i rätt riktning när det gäller språkmodeller: i dessa betonas mänsklig kommunikation, flexibilitet och mångsidig användning. Största delen av forskning kring artificiell intelligens strävar likväl inte efter mänsklighet eller ens intelligens. I stället utvecklar forskarna lösningar på olika enskilda men svåra uppgifter, för att få ett dataprogram att fungera ändamålsenligt just i samband med dessa.

Generativ AI och kreativitet

Med generativ artificiell intelligens avses dataprogram som till exempel producerar text, bilder, videor, musik eller tal. Generativ artificiell intelligens baserar sig i allmänhet på maskininläring och alltså på att imitera träningsdata med stöd av generaliseringar som bygger på detta. Språkmodeller är en känd modell av generativ artificiell intelligens, bildgeneratorer en annan.

Kan generativa program som bygger på maskininläring vara kreativa? Kreativitet är ett omstritt begrepp, men i allmänhet förstås det som en förmåga att skapa nya och ändamålsenliga resultat. En intressant fråga när det gäller generativ artificiell intelligens är begreppet nyhet, eftersom verksamhet som bygger på imitation uttryckligen undviker att skapa nytt.

Resultatet kan likväl vara nytt, eftersom det finns utrymme för kreativitet inom ramen för generaliseringar. För att text som producerats av en språkmodell ska vara förstäligen måste den följa (inlärdd) grammatik – men den ordsekvens som den producerat kan vara ny. För att texten ska vara meningsfull måste språkmodellen följa de instruktioner den blivit tilldelad liksom (inlärda) konventioner – men innehållet kan vara nytt. Att följa generaliseringarna kan således vara en förutsättning för att

producera ett förståeligt och ändamålsenligt innehåll, inte bara ett hinder för att skapa något nytt.

Både en människa och till exempel en språkmodell kan skapa något nytt genom att kombinera tidigare kända företeelser – större delen av människans kreativitet torde handla om detta. Språkmodellerna kombinerar vid behov flexibelt olika generaliseringar och skapar nytt innehåll, som, när det lyckas, är meningsfullt. En språkmodell producerar till exempel en idé till en saga, som berättar om tyngdkraften och lycka: ”I Levitias kungadöme lever man i vackra svävande slott men man är olycklig. En nyfiken flicka vid namn Amara märker att lycka uppkommer genom kontakt med jorden och med hjälp av en klok uggle får hon Levitias befolkning att hitta kontakten med naturen och varandra.”

Ett generativt programs möjliga kreativitet kan ta sig uttryck på olika sätt och i olika utsträckning. Detsamma gäller människan som styr den kreativa processen. Språkmodellen skapade en ram för en saga som möjligen kan ses som kreativ, men vem fick idén att göra en saga om tyngdkraft och lycka? Den uppkom som ett samarbete: människan bad först om ett begreppspår, som inte på något sätt har med varandra att göra och språkmodellen föreslog tyngdkraft och lycka. Sedan bad människan om en idé till en saga, som behandlar bägge ämnena.

Men är idén om att kombinera tyngdkraft och lycka ny? Fastän resultatet som producerats av det generativa programmet är nytt för användaren, är det inte nödvändigtvis det med beaktande av hela träningsdata. Hittade språkmodellen själv på att tyngdkraft och lycka inte hänför sig till varandra, eller kommer begreppsparet från träningsdata? Det kan vara omöjligt för användaren att veta detta – på samma sätt kan det vid generering av fakta vara omöjligt att veta

om det innehåll språkmodellen producerat är sant eller påhittat.

Generering, kreativitet och konst hänför sig som begrepp till varandra och kan ibland blandas ihop i onödan i samband med artificiell intelligens. Man kan tillspetsa begreppens skillnader på följande sätt.

Generering är att skapa innehåll i teknisk bemärkelse. Förmågan hos generativa AI-program att skapa innehåll råder det ingen tvekan om, även om man kan vara av många uppfattningar om resultatens kvalitet.

Kreativitet i sin tur är långt en erfarenhetsmässig och subjektiv egenskap. Våra personliga uppfattningar om vilka resultat (som genererats av dataprogram) som är kreativa, varierar beroende på person, kultur och tidpunkt.

I konsten framträder i sin tur kulturen och samfunden: som konst betraktas mera sannolikt verk som är godkända av erkända ”portvakter”, till exempel gallerister, förläggare eller museer. Konst kopplas ofta starkt ihop med mänsklighet och konst har beskrivits som kommunikation människor emellan. Därför kan det vara svårt för ett generativt AI-program att göra ett genombrott som självständig konstnär fastän man skulle kunna skönja kreativitet i dess resultat.

Som verktyg för oss människor är läget likväl ett annat. En av den artificiella intelligensens intressantaste tillämpningar är att stödja människans kreativitet. I ovanstående sagoidé hade vardera sin kreativa roll, för ifrågasvarande idé hade inte uppkommit utan bådass insats. Det är forskningsmässigt och filosofiskt intressant hurudana skapande roller ett AI-program kan ha, men ännu väsentligare är på vilket sätt programmet kan stödja eller rentav utvidga sin användares kreativitet.

Översättning från finska: Max Oker-Blom

Hannu Toivonen gör också AI-konst – bilder helt och hållet gjorda med olika AI-program. Underrubriken till hans bildserie ”Världens lyckligaste land” är ”Falsa minnen från lyckliga stunder år 1973”.

Vem får jobb? Efter lanseringen av Chat GPT har efterfrågan ökat för jobb som antingen gynnas av AI eller inte påverkas alls, medan antalet lediga tjänster som AI teoretiskt kan utföra utan mänsklig inblandning har minskat, enligt en rapport från Etna. Foto: Mostphotos

AI kan revolutionera arbetslivet – men inte ersätta människan

Med allt från självkörande bilar till automatiserade beslutssystem i företag, påstås artificiell intelligens förändra arbetsmarknaden i snabb takt. Vårt sätt att arbeta kan komma att omformas i grunden. Men vad betyder detta för oss som individer och för samhället i stort? Är vi på väg mot en framtid där människa och maskin arbetar tillsammans i symbios, eller står vi inför en våg av arbetslöshet och ojämlikhet?

Det finns få teknologier i historien som har skapat så mycket debatt, förväntan och oro som artificiell intelligens (AI). I den här artikeln diskuterar jag hur AI kan komma att påverka vårt arbetsliv och därmed, i förlängningen, vår framtid. Genom att granska både de möjligheter och utmaningar som AI för med sig kan vi fatta informerade beslut kring hur vi bäst utnyttjar teknologin för att maximera dess fördelar och minimera dess risker.

Integrerad del av många verktyg

Artificiell intelligens är ingen ny företeelse. Redan på 1950-talet såg forskare möjligheter med smarta maskiner som skulle kunna assistera oss människor. Genom åren

Linda Mannila
är biträdande professor
vid Helsingfors
universitet.

har dock förväntningarna pendlat kraftigt – från skyhöga förhoppningar till perioder då intresset nästan försvunnit helt på grund av tekniska begränsningar, bristande datorkapacitet och oförmågan att leverera på de tidiga löftena om intelligenta system. Dessa utmaningar ledde till flera så kallade AI-vintrar, perioder av avtagande intresse och minskad finansiering inom området. Men med utvecklingen av allt kraftfullare

datorer, avancerade program och maskinlärning samt tillgången till enorma datamängder, har AI återigen tagit ett språng framåt och intresset är idag starkare än någonsin.

AI har redan länge varit en integrerad del av många vardagliga verktyg. Tänk till exempel på ansiktsgenkänning på din smarttelefon, röststyrda funktioner i navigationsystem, översättningstjänster, kameraeffekter och filter, rekommendationssystem på musik- och strömningstjänster, och algoritmer som styr våra flöden på sociala medier. Allt detta bygger på AI.

Även om vi har haft denna typ av AI-funktionalitet under en lång tid, tog den allmänna diskussionen kring AI i samhället fart först i samband med att Chat GPT lanserades i november 2022. Chat GPT är det amerikanska företaget Open AI:s chatbot som med hjälp av en stor språkmodell kan generera naturliga och sammanhängande texter, svara på frågor och assistera användare i en mängd olika uppgifter. Sedan lanseringen har världen upplevt en explosion av nya tjänster som faller under begreppet generativ AI – system som inte bara genererar text, utan också kan skapa nytt innehåll i form av exempelvis bild, ljud och video.

Denna teknologi har – fullt motiverat – väckt stor uppmärksamhet. Generativ AI representerar en betydande förändring i hur vi ser på maskiners förmåga; tidigare har vi betraktat kreativitet som en exklusivt mänsklig egenskap, medan den uppfattningen nu utmanas. Skillnaden jämfört med tidigare teknologiska framsteg är att generativ AI inte bara automatiserar repetitiva eller fysiska uppgifter, utan också ger sig in på områden som tidigare varit förbehållna oss människor. Generativ AI förväntas därför påverka jobb som traditionellt sett

har ansetts vara säkra från automatisering, inklusive de som kräver kreativitet och komplexa kognitiva färdigheter.

AI frigör tid för komplexa uppgifter

Användningen av data och AI kan på många sätt revolutionera arbetslivet genom att effektivisera processer, stödja beslutsfattande och automatisera rutinuppgifter. Genom att samla in och analysera stora mängder data kan AI identifiera mönster och komma fram till insikter som människor kanske inte skulle upptäcka på egen hand. Detta möjliggör mer informerade och exakta beslut, oavsett om det handlar om att optimera produktionslinjer, förutsäga marknadstrender eller anpassa tjänster efter kundernas individuella behov. Automatisering av repetitiva arbetsmoment kan frigöra tid för mer värdeskapande, kreativa och komplexa uppgifter. Å andra sidan kan AI resultera i att efterfrågan på olika typer av jobb förändras, vilket skapar en osäkerhet kring arbetsmarknaden.

Under de senaste åren har forskare särskilt fokuserat på att utreda möjligheterna med generativ AI i arbetslivet. En ingång har varit att studera hur tillgången till generativa AI-verktyg påverkar produktiviteten. I en tidig studie med Boston Consulting Group (Dell'Acqua m.fl., 2023), lät man konsulter arbeta med 18 typiska arbetsuppgifter. Forskarna kunde konstatera att de som tidigare presterat på en lägre nivå än snittet drog störst nytta av verktygen – de höjde sin nivå med hela 43 procent. De som redan tidigare lyckats väl i en given uppgift höjde också sin nivå, men ”endast” med 17 procent. Liknande resultat har man också kommit fram till exempelvis gällande användningen av generativ AI inom kundbetjäning (Brynjolfsson, Li & Raymond, 2023): medarbetare med tillgång till generativ AI löste i snitt 14

Sommaren 2024 testade Yle att låta sjövädret läsas av AI i stället för av en journalist.

57

procent av alla kunskapsarbetare i Finland använder generativ AI i sitt arbete för att spara tid och kunna fokusera på viktigare uppgifter, enligt en studie gjord av Microsoft.

procent fler kundproblem per timme. Även här såg man en stor skillnad mellan nybörjare och erfarna personer, där de senare inte drog lika stor nytta av verktygen.

Verktygen verkar med andra ord kunna bidra till att jämna ut spelplanen, där medarbetare på lägre nivåer gynnas mest. Det kräver dock att man kan använda verktygen på bra sätt och vet när och hur det är värt att använda dem, och likaså när och hur man inte bör göra det.

Samtidigt såg man nämligen i Boston consulting-studien att generativa AI-verktyg kan ge olika grader av mervärde för olika arbetsuppgifter – en del kan enkelt

göras med hjälp av AI, medan man i andra uppgifter, som på ytan kan verka vara av liknande svårighetsgrad, inte alls kan dra nytta av AI på samma sätt. Tvärtom konstaterade man att resultaten då till och med blev sämre än utan generativ AI – kvaliteten sjönk med 19 procent. Sammantaget verkar generativ AI alltså ha potential att förbättra produktiviteten, dock med stora skillnader mellan arbetstagare, och med olika bra resultat för olika typer av uppgifter.

Kontorsyrken påverkas mest

En annan naturlig frågeställning är hur generativ AI kommer att påverka efterfrågan på arbetskraft med tanke på möjligheterna till automatisering. En rapport från den internationella arbetsorganisationen ILO (Gmyrek, Berg & Bescond, 2024) förutspår dock att generativa AI-verktyg snarare kommer att komplettera jobb än att automatisera dem helt. Kontorsyrken lyfts fram som en grupp som troligen kommer att påverkas mest av automatisering, vilket kommer att synas framför allt i länder med hög medelinkomst. Eftersom dessa yrken dessutom utgör en viktig del av kvinnors sysselsättning, kan effekterna dessutom komma att bli könsrelaterade.

I juni 2024 publicerade näringslivets forskningsinstitut Etna en rapport där de analyserat hur generativ AI påverkar efterfrågan på arbetskraft, baserat på jobbannonser som kategoriserats i tre grupper: ersättbara, kompletterande och påverkade. Studien visade att introduktionen av generativ AI inte har minskat den totala efterfrågan på arbete, utan snarare omfördelat den. Efter lanseringen av Chat GPT har efterfrågan ökat för jobb som antingen gynnas av AI eller inte påverkas alls, medan antalet lediga tjänster som AI teoretiskt kan utföra utan mänsklig inblandning har mins-

Robot i en vårdssituation. Interaktion mellan en robot och en människa som uppträder som patient vid Brandenburgs tekniska universitet i Tyskland. Foto: Lehtikuva/Imago

kat. Efta betonar att dessa resultat tyder på att mänskligt arbete inte kommer försvinna, men att AI påverkar hur arbetsuppgifter fördelas.

Utvecklingen ger en mängd frågor

Trots en del positiva initiala resultat är det viktigt att komma ihåg att generativ AI fortfarande är nytt, och även om teknikutvecklingen går snabbt, förändras våra strukturer och processer inte i samma takt. Vi vet fortfarande rätt litet om hur generativ AI på bästa sätt kan bli en del av våra arbetsflöden, våra interaktioner och våra arbetsgemenskaper.

Samtidigt ger AI-utvecklingen upphov till en mängd frågor kring exempelvis juridik, integritet och etik som måste beaktas när AI integreras i arbetslivet. Hur säkerställer vi att personliga data hanteras på sätt som skyddar individens integritet? Hur garanterar vi att de beslut och resultat som AI producerar är rättvisa och inkluderande? Hur skyddar vi originalskapare från att deras arbete kopieras eller imiteras av AI utan tillstånd? Hur undviker vi risken för vilseledande information som genererats av en AI-lösning?

EU:s AI-förordning och annan reglering

kommer ge åtminstone viss ledning i dessa frågor, men det är även viktigt att man inom den egna organisationen funderar på riktlinjer för användningen av AI.

En studie av Microsoft (2024) visade att 57 procent av alla kunskapsarbetare i Finland använder generativ AI i sitt arbete för att spara tid och kunna fokusera på viktigare uppgifter.

Majoriteten av de finländska företagsledarna (74 procent) ansåg vidare att det är nödvändigt att använda AI i organisationen för att behålla konkurrenskraften, men samtidigt upplevde nästan lika många

(71 procent) att de saknade en tydlig plan för hur AI ska implementeras.

Utan plan och riktlinjer riskerar organisationer att gå miste om de möjligheter som AI kan erbjuda, samtidigt som de utsätter sig för potentiella risker. Utan en tydlig strategi kan AI-verktyg användas inkonsekvent eller ineffektivt, vilket kan leda till förvirring och ineffektiva arbetsprocesser. Dessutom kan bristen på riktlinjer för användningen av AI skapa osäkerhet bland medarbetarna, som kanske inte förstår när och hur de bäst utnyttjar verktygen. Detta kan i sin tur påverka organisationens förmåga att fullt ut dra nytta av AI:s potential att förbättra produktiviteten och skapa konkurrensfördelar.

Vi måste också noggrant överväga den inverkan som AI-lösningar kan ha på det sociala och mänskliga kapitalet. Det är viktigt att vi integrerar AI på arbetsplatser på ett sätt som förstärker, snarare än förminskar, den mänskliga aspekten av arbete. Bara för att något är tekniskt möjligt betyder det inte att vi automatiskt bör göra det. Och även om AI-lösningar kan hantera komplexa arbetsprocesser, innebär det inte att det är att föredra. En studie visade exempelvis att medarbetare hade större förtroende för ett AI-verktyg än för sin mänskliga chef i vissa specifika situationer, men det betyder inte att de är villiga att ersätta sin chef med en AI-lösning (Hougaard, Carter & Stembridge, 2024). Människor föredrar att ledas av andra människor, även om det innebär att misstag kan ske.

Den snabba AI-utvecklingen accentuerar människans roll och ansvar. Även om AI kan bidra till snabbare beslut, behöver vi granska resultaten och ta hänsyn till faktorer som AI kanske inte fullt ut kan beakta.

Både utveckling och användning behöver vägledas av en tydlig etisk kompass, som säkerställer att vi inte bara eftersträvar effektivitet på bekostnad av mänskliga värden.

Precis som alla tidigare samhällsrevolutioner, ställer även AI-utvecklingen nya kompetenskrav på både individ-, organisations- och samhällsnivå. I juni 2018 presenterade arbetsgruppen för Finlands AI-program en mellanrapport med namnet "Arbetet under den artificiella intelligensens tidevarv: fyra perspektiv på ekonomi, sysselsättning, kompetens och etik" (Arbets- och näringsministeriet, 2018). Under lanseringstillfället (Karlsson, 2018) framhöll arbetsgruppens ordförande **Osmo Soininvaara** vikten av kontinuerligt lärande och konstaterade till och med att läroplikten gott kunde gå till 65 år, på grund av den omstrukturering som AI-utvecklingen förväntas ge upphov till.

En bred grundläggande AI-kompetens, eller AI-läskunskap, behövs för att "kritiskt utvärdera AI-teknologier, kommunicera och samarbeta effektivt med AI samt använda AI som ett verktyg online, hemma och på arbetsplatsen" (Long & Magerko, 2020).

Enligt samma författare kan denna kompetens ramas in utgående från fem frågor: Vad är AI? Vad kan AI göra? Hur fungerar AI? Vad borde AI göra? Hur uppfattar vi AI?

Även internationella organisationer lyfter fram vikten av en allmänbildning inom AI. Exempelvis inkluderar den senaste versionen av EU:s ramverk för medborgarnas digitala kompetens (DigComp 2.2, på svenska Ossiannilsson m.fl., 2022) flera AI-relaterade kompetenser. Unesco lyfter

i sin tur fram "AI for all" och har riktat rekommendationer för AI och lärande till beslutsfattare (Unesco, 2021).

AI ska ses som ett komplement

När schackmästaren Garri Kasparov förlorade mot IBM Deep Blue, förutspådde många att intresset för schack skulle minska. I stället hände det motsatta – möjligheten att träna mot allt starkare datorer ökade intresset för spelet. Man insåg också att även om maskiner kan överträffa människor i schack, så är den starkaste spelaren en hybrid: människa och maskin tillsammans. Vi ska inte försöka konkurrera med maskiner i det de gör bäst, utan i stället dra nytta av de fördelar de erbjuder.

Ett beskrivande uttryck är samintelligens (från engelskans co-intelligence). Ethan Mollick (2023) lyfter i sin bok med samma namn fyra centrala principer för att leva och arbeta med AI:

1. Bjud alltid in AI till bordet: Involvera AI-lösningar i organisationens olika verksamhetsområden för att bättre förstå deras potential och begränsningar.
2. Var människan i loopen: Människans kunskap och omdöme är avgörande då vi ska använda AI, särskilt i komplexa besluts-situationer.
3. Behandla AI som en person, men berätta vilken typ av person den är: Interagera med AI-verktyg som om de vore en samarbetspartner men var tydlig med deras funktion och ansvarsområden.
4. Utgå ifrån att detta är den sämsta AI du någonsin kommer att använda: Se den nuvarande AI-teknologin som den minst avancerade du kommer att använda, och var beredd på kontinuerliga förbättringar och nya möjligheter.

På finska används ibland termen "tuki-äly" i stället för "tekoäly", vilket antyder

en stödjande roll. På svenska saknar vi en motsvarande term, men konceptet är tydligt – AI ska ses som ett komplement, inte en ersättare.

Målet med all teknikutveckling har historiskt varit att förbättra vår livskvalitet genom att förenkla arbetsuppgifter, öka produktiviteten och skapa nya möjligheter. Det är tydligt att AI-utvecklingen i allmänhet, och generativ AI i synnerhet, ger oss stora möjligheter till just detta.

Hur stor påverkan i slutändan blir beror dock på hur organisationer anpassar sig och förbereder sina medarbetare för dessa förändringar. Och även om förändringarna på kort sikt är gradvisa, kan de långsiktiga effekterna vara mer betydande. Det är därför viktigt att vi reflekterar över när och hur vi kan använda tekniken till vår fördel, och identifiera när användningen inte gynnar oss eller till och med kan ha negativa konsekvenser.

REFERENSER

Arbets- och näringsministeriet (2018). Tekoäly-ajan työ: neljä näkökulmaa talouteen, työllisyyteen, osaamiseen ja etiikkaan. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-311-5>

Brynjolfsson, E., Li, D. & Raymond, L. R. (2023). Generative AI at Work. National Bureau of Economic Research. Working paper 31161. <https://doi.org/10.3386/w31161>

Dell'Acqua, F., McFowland III, E., Mollick, E. R., Lifshitz-Assaf, H., Kellogg, K., Rajendran, S., Kraymer, L., Candelon, F. & Lakhani, K. R. (2024). Navigating the Jagged Technological Frontier: Field Experimental Evidence of the Effects of AI on Knowledge Worker Productivity and Quality. Harvard Business School Technology & Operations Mgt. Unit Working Paper No. 24-013, The Wharton School Research Paper, <http://doi.org/10.2139/ssrn.4573321>

Etna (2024). Tekoäly työelämässä - Mitä

käy Suomen kilpailukyvyyn? ETLA Muistio 136, 6.6.2024. <https://www.etla.fi/julkaisut/muistiot/havittaako-tekoaly-tyota-chatgptn-vaikutukset-tyovoiman-kysyntaan/>

Gmyrek, P., Berg, J. & Bescond, D. (2024). Generative AI and Jobs: A global analysis of potential effects on job quantity and quality. ILO Working paper 96. <https://www.ilo.org/publications/generative-ai-and-jobs-global-analysis-potential-effects-job-quantity-and>

Hougaard, R., Carter, J. & Stenbridge, R. (2024). The Best Leaders Can't Be Replaced by AI. Harvard Business Review, 12.1.2024. <https://hbr.org/2024/01/the-best-leaders-cant-be-replaced-by-ai>

Long, D., & Magerko, B. (2020). What is AI literacy? Competencies and design considerations. In Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (pp. 1-16). <https://doi.org/10.1145/3313831.3376727>

Microsoft (2024). Work Trend Index Annual Report. AI at Work Is Here. Now Comes the Hard Part. 8.5.2024. <https://www.microsoft.com/en-us/worklab/work-trend-index/ai-at-work-is-here-now-comes-the-hard-part>

Karlsson, S. (2018). Den artificiella intelligensen kommer med enorma omställningar för samhället – "läroplikten kan gott gå till 65 år". Svenska Yle. <https://yle.fi/a/7-1312481>

Mollick, E. (2023). Co-intelligence: Living and working with AI. Portfolio/Penguin.

Ossiannilsson, E., Berg, C., Eklund, L., Mannila, L., Robinson, P., El Sheemy, H. och Leivo, C. (2022). DigComp 2.2: Ramverket för digital kompetens för medborgare. Stockholm: Dataföreningen. Svensk översättning av EU-ramverket DigComp 2.2. https://dfs.se/wp-content/uploads/2022/11/DC2.2_SE_ramverket_for_digital_kompetens_for_medborgare.pdf

UNESCO (2021). AI and education: guidance for policy-makers. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000376709>

Under Helsingfors festspel 2024 visades den irländska konstnären Kevin Aboschs AI-konst i Esplanadparken. Bildserien *AI Helsinki* bygger på tusentals fotografier som Abosch själv tagit i Helsingfors. Med hjälp av AI-verktyg har han sedan skapat helt nya människor och miljöer. Bagaren Veera existerar alltså inte i verkligheten. Foto: Kevin Abosch, 2024

Generativ AI, etik och immaterialrätt

Det förekommer en hel del samhällseliga frågor och etiska frågeställningar som pockar på en lösning i samband med generativ artificiell intelligens. Det immaterialrättsliga läget är också i många fall oklart och under utveckling då det gäller användningen av generativ AI.

Särskilt under det senaste året har artificiell intelligens, AI, varit på allas läppar. Det betyder inte nödvändigtvis att vi talar om samma sak. Till AI kopplas därtill både förhoppningar och rädslor. Då ett företag tar i bruk AI hoppas man få en konkurrensfördel, medan en arbetstagare kan vara rädd för att förlora sin arbetsplats.

Det förekommer följaktligen olika uppfattningar om vad AI är och vilken verkan den har varför det är utmanande att ge en uttömmande definition.¹ Ett förslag är att tala om att med hjälp av en dator automatisera verksamhet som framstår som intelligent. Ett annat att "artificiell intelligens är en metafor med hjälp av vilken ett datorprogram jämförs med mänsklig intelligent verksamhet. Det är egentligen inte frågan om intelligens utan någon slags jämförelse med intelligens." Experter tenderar att avdramatisera AI, såsom i exemplen ovan, medan medier gärna underblåser överdrifter.²

Jämförelsen med mänsklig intelligens känns utan tvivel kittlande. Användningen av benämningen AI utan en närmare precisering har bidragit till "hopen" kring företeelsen.

Min tanke är likväl inte att diskutera

Max Oker-Blom
är ekon.dr och jur.lic.
samt associerad
forskare vid Hanken.

"I dagsläget är det oklart om domstolar kan stoppa ett generativt program, som utan upphovsrättsinnehavarnas samtycke tränats med immaterialrättsligt skyddat material."

och analysera själva fenomenet. Avsikten här är att betrakta de immaterialrättsliga utmaningar ett delområde eller en kategori inom AI, nämligen generativ AI, ställs inför. Såsom övriga kategorier kan nämnas expertsystem, maskininlärning och djup inlärning.³

Viktiga frågor såsom hur generativ AI inverkar på våra arbetsplatser och på miljön – träning av generativ AI är energislukande

– förbigås här.⁴ Den senare frågan har för övrigt berörts överraskande litet i offentlighet.

Generativ AI och IPR

Generativ AI är en form av AI som kan skapa nytt innehåll som svar på en användares uppmaning eller instruktion ("prompt"), till exempel en beskrivning av ett önskat utfall. Det kan röra sig om text, datakod, bild, ljud (musik) eller video. Som exempel på generativa AI-verktyg kan nämnas Chat GPT, Midjourney, Copilot och Firefly.

Litet mer precist sagt är generativ AI ett sannolikhetssystem som letar efter samband. Till exempel om man modifierar ett fotografi analyserar systemet ett massivt bibliotek med tidigare fotografier och bestämmer om det noterar en vit pixel vilken sannolikheten är att följande pixel närmast den första pixeln är vit, svart, grå eller någon annan färg. Med hjälp av detta koncept kan man konstruera helt nya fotografier, noveller, datakod, olika slag av ansikts- och röstförfalskningar ("deep fakes"), etcetera.⁵

Generativa AI-verktyg tränas med enorma mängder data, vilka kan innehålla miljontals sidor text eller bilder. Beroende på den som utvecklar verktyget består träningsmaterialet av fritt tillgänglig information eller data, så kallad ren data ("unencumbered pure data"), skyddade data, såsom upphovsrättsskyddade verk eller en blandning av dessa. Det är här immaterialrätten kommer in i bilden.

Enligt en vedertagen ekonomisk uppfattning är avsikten med att skydda immateriella rättigheter ("Intellectual property rights, IPR") att skapa incitament för innovativ eller skapande verksamhet och innovativt arbete i samhället.⁶ Genom att ge uppfinnaren eller konstnären en ensamrätt, som grundar sig på lag, ger samhället också rätts-

medel för att skydda dessa från andra, det vill säga närmast konkurrenter. Härigenom kan rättighetens innehavare förhindra andra att utnyttja uppfinningen eller det upphovsrättsskyddade verket. Ur ekonomisk synvinkel får alltså innehavaren ett temporärt 'monopol', som har ett visst skyddsomfång och är i kraft en viss tid, för sin uppfinning eller sitt konstverk.

Då de generativa AI-verktygen tränas med material eller data, som är immaterialrättsligt skyddat, kan det uppstå immaterialrättsintrång. Dessa fall handlar för det mesta om upphovsrätt och varumärken, men också andra immaterialrätter, såsom mönsterskydd⁷, databas- och patenträttigheter kan beröras.

I det följande diskuterar jag en del av dessa fenomen litet närmare.⁸

Immaterialrättsliga utmaningar 1. Träningsmaterialets status

För att kunna träna generativa AI-verktyg behöver således utvecklaren av verktyget samtycke av den, som har upphovsrätt till träningsmaterialet. Producenter av generativ AI har därför slutit avtal med till exempel mediehus för att ha tillgång till ett så stort material som möjligt. Om en producent trots allt låtit bli att inhämta samtycke av upphovsrättsinnehavaren eller -innehavarna finns det självfallet en risk för rättstvister. Många rättstvister har också de facto ägt rum. Under det kommande året förväntas domstolsavgöranden i USA om bland annat i vilken utsträckning skyddat material kan användas för att falla inom ramen för det amerikanska undantaget "fair use", med andra ord vad som kan betraktas som skäligt.⁹

Ett tillägsproblem är att upphovsrätt till ett verk inte kräver registrering för att uppstå. Det uppkommer automatiskt i och med

Nyligen hävdade skådespelaren Scarlett Johansson att Open AI utnyttjat hennes röst utan hennes samtycke, vilket Open AI:s vd Sam Altman dementerat. Foto: Gage Skidmore

att verket, till exempel texten eller konstverket, bedöms vara originellt och individuellt. I USA krävs visserligen registrering om innehavaren avser tvista om sin rättighet. Det är alltså inte alltid självklart att man har att göra med ett skyddat verk.

Som ett motdrag till Open AI:s relativt färskaste påståenden om att det är omöjligt att träna en utvecklad AI-modell utan upphovsrättsskyddat material har man nyligen publicerat ett upphovsrättsvänligt alternativ, nämligen Common Corpus, som utmanar denna uppfattning.¹⁰

Common Corpus är resultatet av internationellt samarbete och publicerades den 20 mars 2024. Det är världens största öppna datasamling för att kunna träna stora språkmodeller (Large language models, LLM). Det består enligt uppgift av 500 miljarder ord och innehåller miljoner böcker och

övriga publikationer. Det är för närvarande världens största öppna engelskspråkiga data set med 180 miljarder ord. Som drivkraft för projektet fungerar det franska start-up företaget Pleias. Grundarnas tanke är att skapa konkurrens med företag som Open AI.

Det är inte enbart utvecklaren av AI-verktyget, som bör beakta innebörden av immaterialrätt, närmast upphovsrätt, utan också det enskilda företaget, det vill säga användaren. Här handlar det om att värna om de uppmaningar företaget ger applikationen. Det finns nämligen en risk att immaterialrättsligt skyddad information på det sättet integreras i den modell producenten ställer till företagets förfogande och senare hamnar i händerna på en konkurrent. Risken att detta skall ske med konfidentiell information är likaså stor om företaget inte har introducerat vederbörliga kontroller.

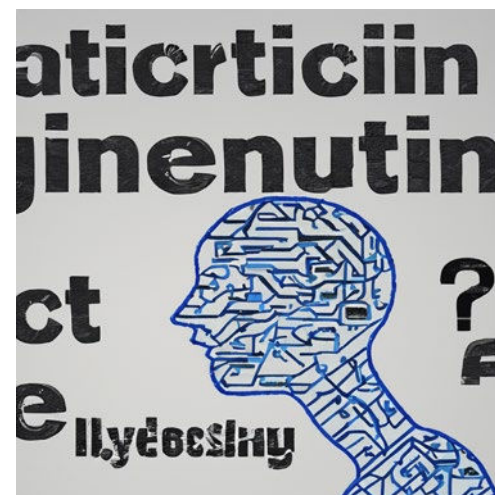
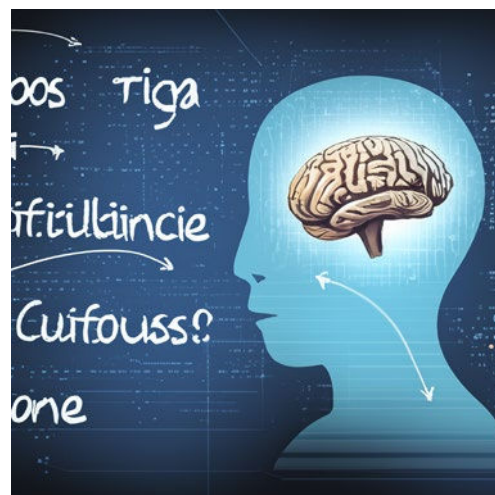
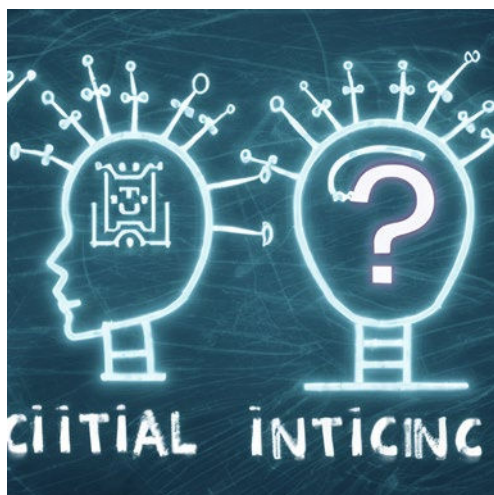
En ytterligare utmaning handlar om att användarföretaget möjligen kan bli ansvarigt för immaterialrättskränkningar, som är ett resultat av att den generativa AI-modellen tränats på skyddat material, trots eventuella utfästelser om motsatsen, som i och för sig inte härstammar från det aktuella företaget.

I dagsläget är det också oklart om domstolar kan utfärda en interimistisk dom för att stoppa ett visst generativt program, som utan upphovsrättsinnehavarnas samtycke tränats med immaterialrättsligt skyddat material.

Hur domstolarna förhåller sig till olika undantag, såsom det ovan nämnda "fair use", tillfällig kopiering, etcetera, är också oklart. Det är dessutom skäl att notera att domstolsutslag kan variera beroende på jurisdiktion och de faktiska omständigheterna i det aktuella fallet.

2. Public domain

Trots att det inte i ett visst fall föreligger immaterialrättsliga hinder att träna genera-

tiva AI-verktyg är det inte helt problemfritt att använda till exempel så kallad open source-kod vid utveckling av modellen. Ifall man gör det måste man följa de regler som ställts upp för den allmänt tillgängliga koden, till exempel att inte använda modellen kommersiellt. Vidare kan det finnas en skyldighet att ställa det egna utvecklingsarbetet till allmänt förfogande. Användare som integrerar dylika koder kan oavsiktligt introducera open source-skyldigheter i sina egna projekt.

3. Deep fakes

Med hjälp av generativ AI kan man efterlikna utseendet och rösten på en person. Det kan ske till exempel för att skada en persons renommé, men också för att utnyttja någons marknadsföringspotential.¹¹ Här kan det vara frågan om utnyttjande av så kallad otillbörlig marknadsföring men också om intrång i varumärkesrätt om vederbörande skyddat sin image varumärkesrättsligt. Skadestånds- och straffrättsliga regler kan självfallet också aktualiseras beroende på omständigheterna.

Det gäller sålunda att undvika hänvisningar till specifika personer då man inom företaget ger instruktioner till en generativ

AI-modell. Men om det trots allt finns en legitim orsak att syntetisera någons image eller röst är det skäl att erhålla samtycke och avtala om nyttjanderättslicens.

4. Äganderätt till outputs

I dagsläget är det oklart vem som har eller får immaterialrättslig äganderätt till resultatet som det generativa AI-verktyget producerat, särskilt om användarföretaget använt en inhyrd eller licensierad AI-producent. Det är därför skäl att avtala om detta på förhand såsom man till exempel gör då man använder sig av en marknadsföringskonsult eller reklambyrå, det vill säga att uppdragsgivaren erhåller samtliga immaterialrättigheter till resultatet. Utmaningen är likväl i detta sammanhang större då man inte kan vara helt säker på vilket material det generativa AI-verktyget tränats med. Träningsmaterialet kan, såsom påpekats ovan, vara betydande.

Ett motiverat råd, åtminstone i detta utvecklingsskede, är att undvika generativ AI beträffande outputs vilka är avgörande för användarens affärsmodell.¹²

Intressant är också att notera att en användares instruktioner till ett generativt AI-verktyg inte utan vidare leder till att an-

vändaren erhåller upphovsrätt till resultatet. Det krävs enligt den amerikanska upphovsrättsmyndigheten, the US Copyright Office, en högre grad av kreativitet för att erhålla en dylik rätt. I Kina har man vid internetdomstolen i Bejing kommit till motsatt slutsats då domstolen ansett att användarens estetiska uppfattning reflekterats i de instruktioner som getts till verktyget.¹³

Etiska utmaningar

Det immaterialrättsliga läget är sålunda ännu i många fall oklart och under utveckling då det gäller användningen av generativ AI. Men det förekommer självfallet också en hel del samhällsfrågor som pockar på en lösning.

Hur kan vi vara säkra på att det inte förekommer etiska problem eller snedvridningar i samband med generativ AI? Träningsmaterialet kan, också utan avsikt, premiera majoritetsbefolkningen framom minoriteter. Ett typiskt exempel är beviljande av lån. Ett av kriterierna kan vara boningsort. Fastän låntagaren skulle ha betalningsförmåga kan boningsorten, till exempel ett låglöneområde, bidra till att diskvalificera låntagaren.

Ett annat ofta använt exempel är be-

Då man utvecklar generativa AI-verktyg är det viktigt att inhämta samtycke av den som har upphovsrätt till träningsmaterialet. Här några förslag av Firefly i Photoshop på prompten "Artificiell intelligens väcker frågor om upphovsrätt och etik".

handlingen av arbetssökande. Om systemet tränats enbart med representanter för majoritetsbefolkningen kan en person som hör till minoriteten diskrimineras. Resultatet av generativ AI bör med andra ord vara under ständig och kritisk uppsikt. Sunt förnuft bör inte undervärderas i begeistringen över den generativa AI:ns snabbhet och förmåga att skanna stora mängder material.

Ett annat drag som kännetecknar också den generativa AI:n är att om vi enbart betonar negativa konsekvenser och risker leder tänkandet till teknosolutionism eller -regulationism, det vill säga till att de tekniska lösningarna betonas på bekostnad av sociala och samhällsfrågeställningar.¹⁴ Komplicerade samhällsfrågor, såsom diskriminering och orättvisor, ses enbart som ett tekniskt problem i systemet. Diskriminering kan med andra ord bli ett programmeringsproblem för att uttrycka det litet provokativt.

I dagsläget finns det därtill redan en hel del

forskning som visar att digitaliseringen och med den diverse AI-system medför utvecklings- och inlärningsproblem för ungdomar.¹⁵

Den generativa AI:n innebär alltså inte enbart immaterialrättsliga utmaningar, utan också etiska och samhällsliga frågeställningar bör vara i fokus. Det här talar enligt mig för att diverse AI-verktyg uttryckligen bör ses som sådana, alltså verktyg. Kombinationen människa och AI bör betonas. Det är vi som i sista hand skall styra AI:n och inte tvärtom.

FOTNOTER

¹ Se t.ex. Hannu Toivonen, Mitä tekoäly on?, MeediaZone, Viro 2023, Petri Myllymäki, Tekoälyn älykkyystestä, i verket Älykäs huominen, Gaudeamus 2021, s. 9 under rubriken "Tekoälyn määrittelemisen vaikeus" och David L. Shrier, Basic AI, A Human Guide to Artificial Intelligence, Robinson 2024.

² Se Shrier s. 19 där han uttrycker sig så här "It's important to understand artificial intelligence, because it is more complicated and less predictable than how its is depicted in the media."

³ Se Shrier s. 21 och Max Oker-Blom, Artificiell intelligens och immaterialrätten som incitament för utveckling och kontroll, Ekonomiska samfundets Tidskrift 2/2019 s. 22 ff. om bl.a. definitioner och AI:s historia. Se också Mika Viljanen, Meniköjuna jo? Tekoälyn sääntelemisen mahdollisuuksista, Lakimies 7-8/23 s. 1207 där han indelar AI enligt använd teknologi.

⁴ Shrier 45 ff. och s. 36 f. Se också Martin Ford, The Rise of the Robots, 2015. Miljöpåverkan berörs bl.a. av Torsten Fagerholm, Varje AI-körning har en prislapp som betalas av planeten, HBL 6 juni 2024 och i notisen "AI kan äta upp Googles klimatmål", HBL 3.7.2024.

⁵ Shrier s. 32 f.

⁶ Till exempel Max Oker-Blom, "Incentive vs access" – lyhyt katsaus immateriaali oikeuden ikuisuus kysymykseen, Lakimies 7-8/2013 s. 1356-1363 och hänvisningarna där.

⁷ Se t.ex. Hanna Pynnönen, Mallioikeuksilla suojatut tuotteet tekoälyohjelmistojen koulutusdatassa – onko kyse oikeusloukkauksista?, IPRinfo 4/2024.

⁸ Min utgångspunkt är WIPO:s färsk rapport "Generative AI, Navigating intellectual property, 2024". WIPO, dvs. World Intellectual Property Organization, Världsorganisationen för den intellektuella äganderätten, är underställd Förenta nationerna, FN. Se också Christian Nilsson Zamel, Artificiell intelligens och immaterialrätt – några reflektioner från det svenska Patent- och registreringsverket, NIR 4 2021 s. 488 ff. Artikeln innehåller allmänna synpunkter på förhållandet mellan AI och immaterialrätt. När det gäller reglering av AI bör naturligtvis EU:s Artificial Intelligence Act av den 13.3.2024 noteras.

⁹ Ett exempel är fallet The New York Times v. Open AI. Se Roosa Karus, Generatiivisesta tekoälystä ja tekijänoikeudesta vuonna 2024, IPR info 1/2024.

¹⁰ Roosa Karus, Tekoälyn kouluttaminen mahdollista ilman tekijänoikeudella suojustua materiaalia, IPR info 2/2024.

¹¹ Nyligen hävdade skådespelaren Scarlett Johansson att Open AI utnyttjat hennes röst utan hennes samtycke, vilket Open AI:s VD Sam Altman dementerat. Se HBL:s nätupplaga 21.5.2024 och Roosa Karus, Scarlett Johansson esittää Open AI:n kopioineen hänen äänensä, IPRinfo 24.5.2024.

¹² Se WIPO:s rapport i fotnot 8 ovan. En annan sak är naturligtvis om AI utgör grunden för ett företags affärsmodell. Se Thomas H. Davenport, Nitin Mittal, All in on AI, How Smart Companies Win Big with Artificial Intelligence, Harvard Business Review Press 2023.

¹³ Se not 11 ovan.

¹⁴ Anna-Mari Rusanen, Algoritmien aakkoset, i verket Älykäs huominen, Gaudeamus 2021, s. 43.

¹⁵ Men också minnesutmaningar för äldre. Uttrycket "google-hjärna" har använts i detta sammanhang.

FINSK-SVENSKA HANDELSKAMMAREN
SUOMALAIS-RUOTSALAINEN KAUPPAKAMARI

Framtid i Norden!

På FINSVE jobbar vi för ett mer sammanhållet Norden och uppmuntrar unga till att tänka nordiskt. Vi vill hjälpa dig att utveckla dina kunskaper och ditt nätverk för att bygga en karriär och identitet i Norden. Ett exempel är vårt mentorskapsprogram, där unga talanger i Finland och Sverige får träffa erfarna företagsledare och få stöd att ta nästa steg i det finsk-svenska näringslivet.

Vill du veta mer om hur vi stöder unga talanger?

Varmt välkommen att kontakta projektledare **Tua Takasu** på tua.takasu@finsve.com

finsve.com/ung

AI har tagit stora steg framåt i Finland

Enligt Silo AI:s vd och medgrundare Peter Sarlin krävs långsiktiga satsningar av staten, företag och organisationer för att utmäta nyttan av artificiell intelligens. Silo AI hör till de företag som gått i spetsen för utvecklingen av teknologi och språkmodeller.

Det amerikanska halvledarföretaget AMD meddelade den 10 juli 2024 att det köpt Helsingforsbaserade Silo AI för drygt 600 miljoner euro. Samtidigt informerade det om att Silo AI:s vd och medgrundare Peter Sarlin fortsätter som chef för bolaget inom ramen för AMD:s AI-verksamhet. Enligt Financial Times är förvärvet av det finländska företaget Silo AI det största inom artificiell intelligens i Europa under det senaste decenniet.

I Finland har startup-samfundets vd **Riikka Pakarinen** bland annat uttryckt sig så här: "Silo AI har djup teknologikunskap och förståelse för hur språkmodeller fungerar. Bolaget har dessutom fungerat som konsult inom många olika sektorer och forskat i hur AI konkret kan tillföra värde i olika produkter."

Silo AI grundades 2017 och består i dag av över 300 AI-experter varav 125 har en doktorsexamen. Det är sålunda motiverat att hävda att köpet till stor del handlar om att skaffa kunskaper och göra AMD konkurrenskraftigare i relation till Nvidia, ett annat halvledarföretag som expanderat till att också omfatta AI-produkter och tjänster, som bygger på de halvledare bolaget producerar.

Ekonomiska samfundets tidskrift ställde några frågor om AI till Peter Sarlin.

Har vi i Finland satsat tillräckligt på utveckling och forskning rörande artificiell intelligens?

"Det finns alltid utrymme för förbättring, men Finland har gjort betydande framsteg inom både akademisk forskning och teknologisk utveckling inom AI. Men det är ett maratonlopp och inte en sprinterdistans eftersom den inverkan AI kommer att ha på vårt samhälle sker över en längre period, på samma sätt som internet. För att utmäta nyttan av AI krävs därför långsiktiga satsningar av såväl staten som företag och andra organisationer och ett brett samarbete mellan olika samhällsaktörer. En viktig komponent är så klart också det mänskliga kapitalet, och därför bör vi också göra det enklare att attrahera AI-specialister till Finland."

Hur ser tillämpningen av AI ut bland finska företag?

"Tillämpningen av AI bland finska företag är på uppgång, men till exempel vår Nordic State of AI-rapport¹ visar att investeringarna tills vidare är relativt blygsamma. AI är inte en enskild komponent utan

något som företag borde integrera i digitala tjänster och produkter som ligger i kärnan av deras affärsverksamhet. Ofta skulle detta först kräva investeringar i digital infrastruktur, plattformar och produkter."

Hur ser du på AI:s utveckling den närmaste framtiden?

"Det är viktigt att minnas att AI redan idag finns överallt i våra liv, i allt från självkörande bilar till robotdammsugare och rekommendationsalgoritmen på Spotify eller Netflix. Vi kommer sannolikt att se att AI blir ännu mer integrerad i produkter i fler industrier och sektorer alltefter att de blir mer digitalt sofistikerade.

Även om jag själv är något skeptisk till vissa kortsiktiga framtidsprognoser om en stundande superintelligens, så är jag relativt övertygad om att vi kommer att se en lång rad omfattande innovationer som en följd av ovannämnda investeringar, det ökade intresset för AI, samt den ökande mängden smarta studenter och företagare som nu jobbar med teknologin."

Finns det några hotbilder?

"AI är en väldigt bred teknologi med omfattande påverkan på många olika områden i samhället, vilket kommer att stöda ekonomisk tillväxt och ha en stor inverkan på realekonomin. Som med andra generella teknologier kommer AI:s inverkan inte att vara enbart positiv eller negativ. I slutändan handlar det om hur vi väljer att tillämpa AI och vilka säkerhetsåtgärder vi implementerar för att styra dess utveckling och användning.

AI är något som företag borde integrera i digitala tjänster och produkter som ligger i kärnan av deras affärsverksamhet, säger Peter Sarlin, vd för Silo AI, som köpts upp av det amerikanska halvledarföretaget AMD. Foto: Elina Simonen

Samtidigt finns det redan idag ett välkommet och ökande fokus på etik och reglering för att säkerställa att AI utvecklas på ett ansvarsfullt sätt. Frågor som data-skydd, transparens och säkerhet kommer att vara centrala, särskilt när AI börjar påverka beslut på samhällsnivå."

text: Max Oker-Blom

¹ <https://www.silo.ai/ebooks-reports/nordic-state-of-ai-third-edition>

Receptet för ett starkare finskt näringsliv finns

Låt oss satsa massivt på den förnyelse vi alla vet vi behöver. Sluta drömma om forntiden och börja drömma om framtiden.

ATT FÅ ORDNING på Finlands samhälls-ekonomi är som att rena Östersjön.

Man minns barndomens glada lekar i det klara vattnet och undrar hur allt sedan kunde gå så fel. Vattnet blev ovälkommande. Folk drog sig tillbaka och skyllde på alla andra. Det känns övermäktigt i dag att korrigera läget. Man borde ha börjat för länge sedan. Man har inte makt över alla faktorer eller aktörer.

Vad man än gör känns det som blott en droppe i världshavet. Kanske man bara måste vänja sig vid obehaglig algbloomning? Är de svartvita fotografierna av muntra simmerskor i Hangö fel referensram? Kanske vårt land är fattigt och skall så förbli.

Nej, den tankemodellen, om också ytligt rationell och historiskt relevant, är felaktig när vi tänker på framtiden. Östersjön kommer att bli renare och Finlands näringsliv starkare.

FINLANDS EKONOMI är stadd i en förnyelse som i morgon kommer att ge oss det vi önskade oss redan i går. Vi borde givetvis ha inlett upprensningen tidigare. Men nu är vi där vi är. Låt oss satsa massivt på den förnyelse vi alla vet vi behöver. Sluta drömma om forntiden och börja drömma om framtiden. Lyssna till de unga som har visioner och de gamla som har genomlevt alla kriser. Be

”Finland gillar generalister. Vi är alltid bra men nästan aldrig bäst. Om vi vill nå framgång måste vi odla specialister så vi kan bli bäst.”

de medelålders som sitter på maktens taburetter genomföra de nödvändiga förändringarna. Vi vet nog vad som borde göras.

Receptet för ett starkare finskt näringsliv finns redan. Det råder ringa oenighet i den frågan. Investera i den högteknologi som Teknologiska forskningscentralen VTT och universiteten rekommenderar. Satsa på hållbarhet, cirkulär ekonomi och energi. Gruvdrift är en stor möjlighet. Låt design florerat. Investera i allt som är digitalt. Stöd uppstartsbolag. Bara kring Aalto-universitetet grundas det 100 nya bolag per år. Också om nya företag individuellt ofta misslyckas är helheten kraftigt positiv för ekonomin.

UTBILDA DUGLIGA LEDARE och fenomenala försäljare. Finland gillar generalister. Vi är alltid bra men nästan aldrig bäst. Om vi vill nå framgång måste vi odla specialister så vi kan bli bäst. Som nyttig kontrast till detta har vi den finska lagandan och förmågan att osjälviskt jobba tillsammans för att uppnå ett mål.

JUSTERA BESKATTNINGEN så det blir attraktivt att bygga nytt. Lätta på byråkrati och krångligheter. Öppna gränserna för företagssamma invandrare vare sig de kommer för några år eller för en livstid. Satsa på utbildning och attitydfostran. Pålitliga medarbetare är en värdefull resurs. Ju mer AI vi tar i bruk, desto mer behöver vi människor vi kan lita på i alla väder.

SATSA PÅ PRODUKTIVITET och kvickhet. I Finland är vi sävliga och låter processer ta tid också i näringslivet. Vi måste sluta med det. Affärsbeslut är för det mesta reversibla så det gör inget om man fattar fel beslut. Man lär sig av sina misstag. Men det gör något om man är långsam. Ingen som är långsam vinner i affärslivet.

Allt detta har sagts förut. Doktorn skrev ut vårt recept för länge sedan. Vi har bara valt att inte svälja medicinen. Finland prokrastrinerar.

Om vi verkligen och innerligen vill få näringslivet att blomstra samt samhälls-ekonomin på fötter gäller det att satsa på förnyelse. Här presenteras nu fyra angreppsmodeller av generell men samtidigt konkret natur:

- För att få något nytt måste man ge upp något gammalt.
- När oenigheten är stor hittas enigheten långt i framtiden.
- När samhällen stagnerar är det de oanpassade som förnyar dem.

• När problemet är stort är lösningen ofta liten.

Först måste politiska grupperingar och institutioner med makt öppet erkänna att det krävs uppoffringar av alla för att få ekonomin i gång igen. Alla måste bjuda till och ge avkall på något. Vi kan tyvärr inte ha samma mängd förmåner, sociala tjänster, utbildningsmöjligheter eller konstformer som förr. Vi kan inte ha samma bekymmersfria liv som vi kanske haft.

Sedan är det dags att tala om framtiden. Framtidsbilden skall läggas så långt ut i tiden att folk och folkgrupper nästan kan enas. Vad är arbetets roll om hundra år? Kommer det att finnas någon betydelsefull skillnad mellan chef och anställd?

Hur många företag kan vi tänkas ha?

Skall vi som nation ha en positiv eller negativ inverkan på planetens välbefinnande? Varifrån skall vår mat komma? Än vår energi? Var vill vi ligga digitalt om 50 eller 100 år?

HUR STOR BEFOLKNING vill vi ha och tror vi det är nyttigt eller onyttigt med mångfald? Vill vi betala mycket skatt och ha basinkomst för alla, eller kanske tvärtom låga skatter och inga skyddsnät? Tror vi att militär säkerhet blir ett mindre eller ett större tema under de kommande decennierna? Vad slags vetenskap och konst tror vi Finland kommer att idka om 100 år? Hur vill vi att livet ser ut för våra barn och deras barn och vad tror vi de kommer att behöva?

När man får visionera fritt är det lättare att enas. Det tros ofta att framtidsvisioner handlar om personliga drömmar. Visst är det till en del sant. Men ännu större roll får då vetenskapen. För att spekulera om tiden om 50 eller 100 år behövs det statistik och forskning.

Framtidsvisioner är ofta mer vetenskap-

liga än politiska debatter om saker i nuet. När vi talar om framtiden är det lättare att enas eftersom en stor del av riktlinjerna har vetenskaplig grund.

Om vi kan måla upp en framtid som många mer eller mindre enas kring blir det lättare att genomföra förnyelser just nu. Man vet varför man gör en uppoffring. Man kan se ett syfte med den ökade bördan på ens axlar.

DEN TREDJE LÖSNINGSMODELLEN handlar om de oanpassade individerna. Vi vill ofta att våra valda och utnämnda beslutsfattare skall driva på förändring och förnyelse. Men lika ofta är dessa personer satta i sina roller just för att de inte rubbar någons cirklar. Samhällets högsta höns är förvaltare, under goda omständigheter förkovrare, men nästan aldrig förnyare. De är aldrig nybyggare.

Om vi vill ha förnyelse och nybygge måste vi ge utrymme för käringarna mot strömmen. Vi bör uppmuntra dem som på de yttersta flankerna vågar sig på något som ingen tidigare gjort. Konventionsbrytare skall bejublas. Den som tar på sig skjortan avigt eller bakfram kan vara den som skapar nästa ekonomiska succé.

Den fjärde lösningsmodellen handlar om granularitet, det vill säga vidden på åtgärden. Trots sin relativa litenhet gillar Finland stora nationella projekt. Man vill att alla och allt skall vara med. Man renoverar hälsovården på en gång i hela landet. Man bygger världens största kommersiella kärnreaktor.

Men kanske det är dags att söka mindre lösningar, inte större? I verkligheten finns det redan i dag en mängd individer och grupper som jobbar på projekt som kan stärka Finlands näringsliv och ekonomi. Medan andra debatterar tillvägagångssätt är dessa personer redan ute på marknaden med

”Om vi vill ha förnyelse och nybygge måste vi ge utrymme för käringarna mot strömmen. Vi bör uppmuntra dem som på de yttersta flankerna vågar sig på något som ingen tidigare gjort. Konventionsbrytare skall bejublas.”

pilotprojekt och vågade satsningar. De är orädda problemlösare som ser misslyckanden som viktiga steg i inlärningen, inte som hinder för framsteg.

MEDAN VI VÄNTAR på att riksdagen, regeringen, arbetsmarknadsorganisationerna, pensionsförsäkringsbolagen, klubbarna och andra trögt flytande organisationer kommer, inte bara till insikt, utan också till skott gällande ekonomisk förnyelse, kan vi investera i de lösningar i mindre skala som kör på för full fart. Vi behöver inte allas välsignelse för att komma igång. Vi kan bygga nytt i en mindre miljö. När det lyckas, blir sådana projekt viktiga rollmodeller och inspirationskällor för alla andra.

Det kan tyckas att små projekt aldrig kan påverka den stora helheten, men detta är inte längre sant. I dagens automatiserade och digitaliserade värld kan små affärsinitiativ växa sig stora mycket raskt. Även en stor grupp av små initiativ är sammanräknad en stor faktor. Ju mer de små grupperna känner sig välkomna som reformatörer av samhällsekonomin, desto mer sådana små grupper kommer vi att ha.

Käärijä blev tvåa i Eurovision 2023 med låten Cha cha cha. Foto: Lars Lundqvist

DET FINNS MER FÖRNYELSEKRAFT och sisu i det finska folket än vad som syns i dagens anemiska affärsliv. Det vore klokt att locka fram denna galet finska urkraft.

Lordi, Käärijä och Windows95man. De stryker inte alla medhårs, men de skapar uppmärksamhet och inspirerar många andra att modigt försöka sig på något oväntat. Supercell hade mod att bygga digitala spel på ett nytt sätt.

Mika Anttonen har byggt något helt unikt i energibolaget St1. Nokia var en banbrytare på 1980- och 1990-talen. Köldlabbet i Otnäs blev världsberömt på 1970-talet, och idag ser vi framstående tillväxtföretag som mätinstrumenttillverkaren Bluefors och

kvantdatortillverkaren IQM. Tove Jansson gjorde vad hon ville trots många konventioner som dikterade något annat.

Det finns flera exempel. I alla framgångshistorier är det en okonventionell person eller grupp som ursprungligen i liten skala tar sig an något oerhört ambitiöst initiativ som resten av samhället inte förstår sig på eller bryr sig om.

Dessa grupper drivs av visioner som sträcker sig långt i framtiden. De bryr sig inte om konventioner eller ett bekvämt liv. De satsar allt, blickar aldrig bakåt. Med tiden blir deras initiativ viktiga stöttepelare av den nationella ekonomin. Dessa personer är våra sannaste finländare.

– Vad vi egentligen borde diskutera är vad som behövs för att göra Finland till ett attraktivt land att flytta till, säger Carl Haglund, med en utsiktspost inom näringslivet och en bakgrund som partiordförande och minister.
Foto: Ilkka Saastamoinen

INTERVJU

Stora reformer krävs för att lösa Finlands ekonomiska dilemma

Utmaningarna inom den finska ekonomin är desamma som tidigare: obefintlig tillväxt, ökande statsskuld och brist på investeringar. Veritas vd Carl Haglund konstaterar att det behövs ett antal kraftfulla åtgärder som sammantaget har en så stor inverkan att Finland blir ett lockande land att arbeta och investera i.

Carl Haglund tillträdde som vd för pensionsförsäkringsbolaget Veritas år 2022. Han leder också styrelserna i Näringslivets forskningsinstitut Etna och Näringslivets delegation EVA sedan 2017. Uppdraget ger honom en överblick över ekonomin ur olika perspektiv: En direkt kontakt med företagen via Veritas och en inblick i makroekonomi och forskning via Etna och EVA.

Haglund besöker regelbundet Veritas kundföretag och får då information om hur cheferna och ägarna ser på framtiden och vilka frågor som de funderar på. Han har noterat att det skett en förändring jämfört med de kommentarer som han fick under fjolåret ända fram till våren och delvis början av hösten 2023. Fram till dess var den stora frågan hur företagen ska hitta kompetent personal, trots att statistiken visar att en rätt stor del av arbetskraften i Finland inte jobbar.

”Det är ytterst få kundföretag som talat

Patrik Lindfors
är landschef
och rådgivare.

om bristen på arbetskraft under de besök som jag har gjort i år. Nu är det bärande temat i stället hur man kan minska antalet anställda för att anpassa arbetsstyrkan enligt efterfrågan och krympande orderstockar. Skillnaden mellan 2023 och 2024 är stor på den punkten”, säger Haglund.

Det gångna året har varit tufft för många företag, framför allt inom de branscher som drabbats hårdast av bland annat inflationen och de jämfört med tidigare höga räntorna. Det försämrade sysselsättningsläget syns konkret i den statistik som Veritas samlar in. Bolaget hade betydligt fler kunder vid utgången av 2023 jämfört med antalet ett år

tidigare. Däremot ökade det totala antalet anställda bland alla kundföretag inte under samma tidsperiod.

Haglund konstaterar att året ändå har varit hyfsat bra när det gäller placeringsverksamheten, även om osäkerheten ökade under slutet av sommaren. Turbulensen på börserna gör det svårt att förutspå om 2024 blir ett bra eller dåligt placeringsår.

Räntenivån är besvärlig för Finland

För tillfället är det många makroekonomiska faktorer som tyder på en nedgång i ekonomin. Det gäller också USA som under det senaste året varit ett lokomotiv i världsekonomin. De försämrade utsikterna ökar pressen på centralbankerna att sänka räntorna i en snabbare takt, vilket Haglund konstaterar att kan vara en fördel för Finland.

Den nuvarande räntenivån är speciellt besvärlig för Finland där en stor del av befolkningen äger sina bostäder och har sina bolån knutna till rörliga räntor. Konsumenternas köpkraft försämrades avsevärt när räntenivån gick upp. I de flesta övriga euroländer är bolånen knutna till fasta räntor och därför har de länderna inte påverkats av räntehöjningarna i samma utsträckning som Finland. Den "one size fits all"-modell som Europeiska centralbanken ECB är uppbyggd kring beaktar inte de specifika behov som Finland har.

"Det kan vara bra för den finska ekonomin om de försämrade konjunkturutsikterna leder till att ECB sänker räntorna i snabbare takt. Det skulle också gynna ekonomin i övriga Europa", konstaterar Haglund.

Historiskt sett har centralbankerna i många fall väntat för länge med att sänka räntorna. Det kan leda till att ekonomin går in i en recession eftersom konsumenternas köpkraft dämpas av högre räntor samtidigt

CARL HAGLUND

- Studier vid Hanken och Åbo Akademi 1999–2006 (ekon.mag)
- Entreprenör, journalist och kommunalpolitiker mellan 1999 och 2007
- Statssekreterare på undervisningsministeriet 2008–2009
- Europaparlamentariker 2009–2012
- Ordförande för Svenska folkpartiet 2012–2016
- Försvarsminister 2012–2015
- Direktör för Kaidi Group 2016–2018
- Direktör för Accenture Financial Services 2018–2021
- Verkställande direktör för pensionsförsäkringsbolaget Veritas 2021–
- För tillfället styrelseordförande för Etna och EVA samt styrelsemedlem i Aktia Abp, Enersense Abp och Pohjantähti.

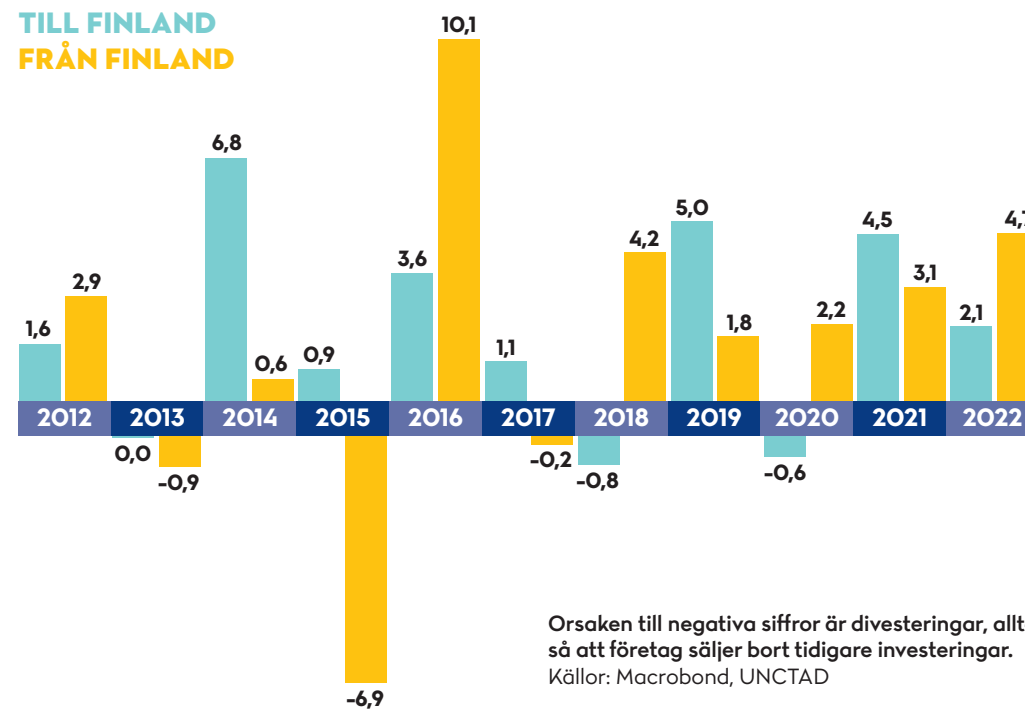
som företagets kostnader för att göra investeringar är fortsatt höga. Enligt Haglund finns det en risk för att det kommer att gå så också den här gången och att det sedan blir bråttom för ECB att sänka räntorna.

Positivt för det egna företaget och dystert för Finland

Trots att utsikterna har försämrats råder det ingen domedagsstämning på de företag som Haglund har diskuterat med. Inom näringslivet är den generella uppfattningen att utsikterna för det egna företaget är hyfsat positiva men synen på Finlands ekonomi är dystert. För företagen handlar frågan om hur verksamhetsmiljön i Finland kommer att se ut på sikt med tanke på den överbelastade offentliga ekonomin.

"Många inom näringslivet känner en viss allmän oro för fosterlandet men upplever också en konkret osäkerhet när det gäller frågor som tillgången på arbetskraft och

Utländska direktinvesteringar % i förhållande till BNP

Orsaken till negativa siffror är divesteringar, alltså att företag säljer bort tidigare investeringar.
Källor: Macrobond, UNCTAD

riskerna för ett ökat skattetryck på längre sikt. Det gäller framför allt familjeföretagen där man har ett långt perspektiv", säger Haglund.

Den nuvarande regeringen har som målsättning att bryta den negativa spiralen i den offentliga ekonomin. Med sin erfarenhet som tidigare minister och ordförande för Svenska folkpartiet konstaterar Haglund att det inte finns några enkla metoder för att skapa tillväxt i en ekonomi som stagnerat i över 15 år. Under den perioden har statsskulden ökat från omkring 60 till närmare 170 miljarder euro. Skulden fortsätter att växa och de höga räntekostnaderna har gjort situationen ännu mer akut under de senaste åren.

Åtgärder kan vända trenden

Det har snart gått tio år sedan Haglund lämnade politiken. Han konstaterar att perspektivet är ett annat när man ser på det

politiska beslutsfattandet inifrån jämfört med att observera det utifrån. De politiska åtgärderna tenderar att se förhållandevis små ut när man tittar på besluten från utsidan. Det görs små justeringar i skatter och kollektivavtal men ingenting som räcker till för att vända trenden i ekonomin.

Det finns ingen enstaka åtgärd som kan råda bot på situationen. Däremot behövs det enligt Haglund några betydande åtgärder som kan vända trenden. De viktigaste frågorna som behöver lösas är enligt Haglund arbetskraftsinvandringen, kapitalflykten, bristen på industriella investeringar och den övertunga offentliga sektorn.

"Det som krävs är en handfull kraftfulla skatte- och arbetsmarknadsreformer som har en tillräcklig sammantagen effekt för att skapa tillväxt i ekonomin och vända den långsiktiga utvecklingen i en positiv riktning", säger Haglund.

Carl Haglund konstaterar att pensions-systemet ser hållbart ut på 30–40 års sikt men om 50–70 år är situationen en helt annan med de premisser och utsikter som vi har i dag. För dagens pensionärer och för dem som har varit längre i arbetslivet är läget alltså betydligt positivare än för de yngre generationerna.

Nativitetskurvorna visar att antalet finländare fortsätter att minska vilket gör att obalanserna i åldersstrukturen förvärras ytterligare. Det som enligt Haglund kan vända utvecklingen i en positiv riktning är ett rejält tillskott av arbetskraft. Den politiska diskussionen kretsar ändå till stora delar kring flyktingar och icke-finländares rätt att använda välfärdstjänster samt vad som kan göras för att hindra utläningar att komma till landet.

”Det som vi egentligen borde diskutera är vad som behövs för att göra Finland till ett attraktivt land att flytta till. Förutom högt utbildade behöver vi arbetskraftsinvandring inom vården och industrin”, säger Haglund och konstaterar att invandringen är en fråga som är lättare att påverka än nativiteten.

Kapitalbeskattningen borde ändras

En annan stor utmaning är kapitalflykten som leder till att privata tillgångar placeras utomlands i stället för att investeras och beskattas i Finland. Jämfört med övriga Norden är Finland i underläge och därför borde beskattningen av kapital enligt Haglund ändras så att det är lockande att investera i Finland.

Samma utmaningar gäller för privata industriella investeringar. De finländska storbolagen investerar i ny produktion men en stor del av den nya produktionskapaciteten byggs i utlandet. Till de positiva faktorerna hör de potentiella möjligheter som Finland har inom den gröna omställningen där tillgången på förmånlig och klimatneutral

”Det är dags att medge att den offentliga sektorn är för dyr. Efter det kan vi inleda en diskussion om vilka som är den offentliga sektorns kärnuppgifter och som måste skötas bra.”

energi är en stor fördel. Frågan är hur de stora gröna investeringarna ska förverkligas i praktiken.

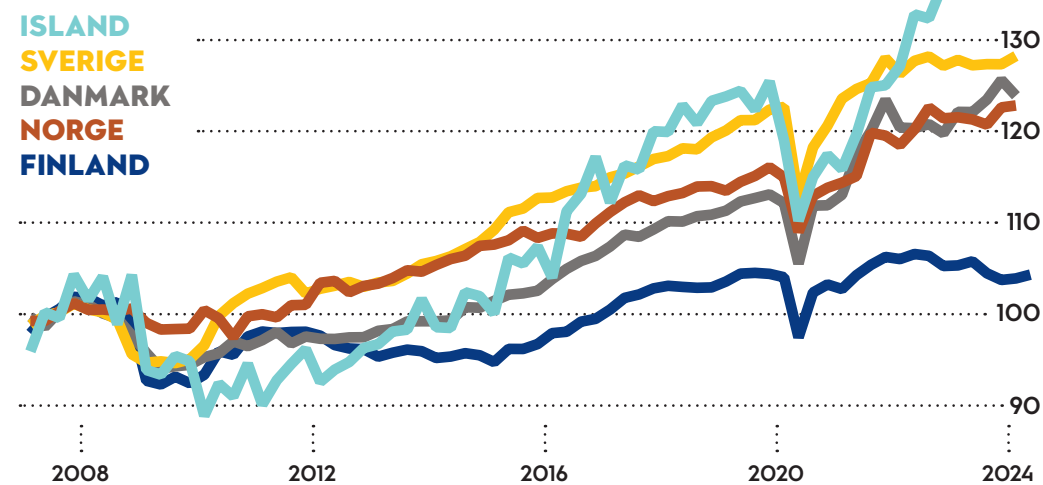
”Finlands ekonomi har en stark industriell bas som vi inte har råd att ge avkall på. Vi behöver också attrahera nya investeringar. För tillfället saknas det en strategi för hur Finland behåller den existerande industrin och samtidigt skapar nya industriella arbetsplatser”, sammanfattar Haglund.

En annan avgörande fråga är de kroniska underskotten i den offentliga ekonomin. Haglund beskriver det som ett kejsarens nya kläder-fenomen där nästan alla har insett att de offentliga tjänsterna kostar mer än vad vi har råd med. Trots det har diskussionerna inte lett till konkreta åtgärder som kunde vända utvecklingen. Med en åldrande befolkning ökar trycket på de offentliga tjänsterna ytterligare. Att höja skatterna är heller inget alternativ eftersom skattetrycket redan är så högt.

”Det är dags att medge att den offentliga sektorn är för dyr. Efter det kan vi inleda en diskussion om vilka som är den offentliga sektorns kärnuppgifter och som måste skötas bra”, sammanfattar Haglund.

Förutom att prioritera vad som är viktigast är det enligt Haglund nödvändigt att se över administrationen. Det finns många städer och regioner som har ett avsevärt större invånarantal än Finland och som hanterar

Bruttonationalprodukt år 2007 = 100

Källor: Macrobond, Statistiska centralbyråerna i respektive länder

de offentliga tjänsterna med betydligt färre anställda och en förvaltning. Finland har 21 välfärdsområden och 309 kommuner.

Vision om industri- och skattepolitik

De mest snabbverkande åtgärderna för att skapa tillväxt är att justera beskattningen av arbete, kapital och samfund. Haglund talar inte för att gå in i ett ”race to the bottom” där man tävlar med andra länder om till exempel den lägsta samfundsskatten. Däremot är det viktigt att skattesystemet som helhet uppmuntrar till både arbete och investeringar.

”Vi behöver en vision om vilken fördelning av industriella och icke-industriella arbetsplatser vi vill ha om 30 år och hurdan industri- och skattepolitik som behövs för att nå det målet. Det gäller bland annat investeringarna i den gröna omställningen”, säger Haglund.

Den senaste större skattereformen gjordes 2014 då samfundsskatten sänktes med 4,5 procentenheter till 20 procent. Haglund deltog då som partiordförande i förhand-

lingarna och var en av arkitekterna bakom skattesänkningen. Den hade positiva effekter men som ett enskilt beslut räckte sänkningen ändå inte till för att skapa tillväxt i ekonomin. Den nyligen genomförda förhöjningen av mervärdesskatten från 24 till 25,5 procent är ett exempel på vad som följer då inga reformer som skapar tillväxt görs.

Den bild som skapas via medierna är att det skett en stor förändring då man jämför den nuvarande regeringen med den tidigare. I praktiken är det enligt Haglund ändå så att förändringarna i den ekonomiska politiken är små då man räknar procentenheter av den totala statsbudgeten. Ändå har det krävts ett stort politiskt arbete för att åstadkomma de ändringar som har gjorts.

”Jag vet att det är mycket lättare att stå på utsidan och säga vad som borde göras än att sitta med i förhandlingarna. Med tanke på hur utmanande läget för Finland är borde man ändå försöka skapa mekanismer och ramar som sträcker sig betydligt längre än en valperiod”, sammanfattar Carl Haglund.

Humanismen ger ekonomin fruktbara perspektiv

En anställd vid Lehman Brothers huvudkontor i New York bär ut en låda efter finansbolagets konkurs i september 2008. Lehman Brothers kollaps har blivit en sinnebild för det gränslösa profitbegärets återvändsgränd. Foto: Lehtikuva/Chris Hondros/Getty Images/AFP

Det finns goda anledningar för samhällsekonomer att vara intresserade av humanismen i alla dess betydelser. Det humanistiska perspektivet bidrar till en bättre förståelse av betydelsen av kunskap och bildning. Humanismen erbjuder värderingar som inte kan eller bör förbigås då man analyserar den ekonomiska politikens möjligheter och målkonflikter.

Sixten Korkman
är politices doktor.

Humanism är ett mångtydigt begrepp med åtminstone tre olika betydelser. För det första kan begreppet avse de humanistiska vetenskaperna, såsom historia och filosofi. Gemensamt för dessa är att de studerar människan som kulturvarsel och människans medvetna beteende och dess resultat i sitt historiska sammanhang. De humanistiska vetenskaperna, inte minst historia, kan bredda och fördjupa vår förståelse av värderingars och ideologiers samband med samhällsekonomin.

För det andra kan humanism avse ett bildningsideal, som betonar betydelsen av en bred allmänbildning snarare än (eller som ett komplement till) snäv specialisering.

För det tredje är humanism en livshållning

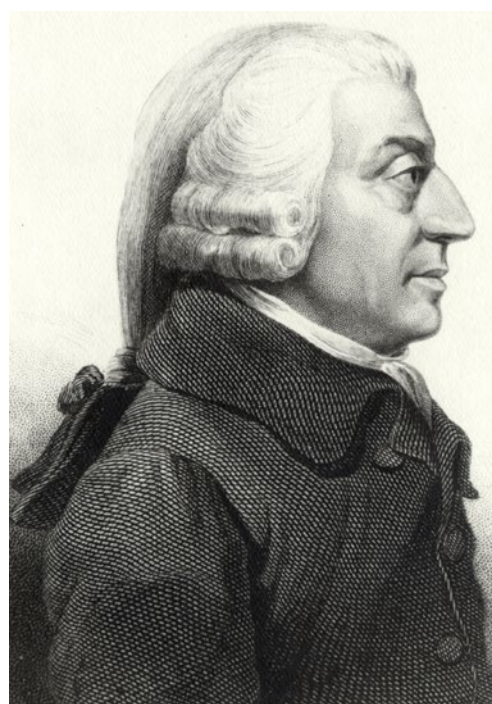
eller världsåskådning, som ställer människan i centrum och understryker betydelsen av respekt för mänskliga rättigheter.

Ekonomisk analys aldrig värdeneutral

Mycket av nationalekonomin som vetenskap – och framför allt grundutbildningen – fokuserar på hushåll och företag som rationellt maximerar sin nytta respektive vinst inom ramen för välfungerande marknader. Individernas preferenser antas vara givna och oföränderliga över tiden. Institutionerna tas också för givna och deras bakgrund är inte föremål för analys. Dessa premisser lämnar inte mycket utrymme för kulturella faktorer att påverka ekonomin.

Ekonomer har kritiserats för att negligera inte bara kulturella faktorer och humanismens insikter utan också den förståelse som andra samhällsvetenskaper och psykologin kan bidra med. Trots sina begränsningar har nationalekonomin uppnått värdefulla resultat och betraktas numera allmänt som en mycket viktig samhällsvetenskap. Kritik av ekonomers förbiseende av kulturella faktorer innebär inte att man skulle ringakta nationalekonomins betydelse eller ställning.

Gångna tiders ekonomer såg inte alltid ekonomi som en separat vetenskap. **Adam Smith** (1723–1790), nationalekonomins fader, var som känt professor i moralfilosofi. Också för **John Maynard Keynes** (1883–1946), som skapade makroteorin, var ekonomi en moralisk vetenskap. **Joseph Schumpeter** (1883–1950) ansåg att kunskaper i ekonomisk historia är den viktigaste förutsättningen för att rätt förstå ekonomin. Det är anmärkningsvärt, att man idag kan doktorera i nationalekonomi utan kunskaper i filosofi och historia och till och med utan att bekanta sig med nationalekonomins doktrinhistoria. **Kenneth Boulding** (1919–1993) beklagade för länge sedan det faktum,

Adam Smith (1723–1790), nationalekonomins fader, var som känt professor i moralfilosofi. Också för John Maynard Keynes (1883–1946) var ekonomi en moralisk vetenskap. Bild: Etsning gjord på basen av ett original av James Tassie

att många ekonomer tycks anse att doktrinhistoria endast handlar om döda mäns felaktiga åsikter. Han betonade, att doktrinhistoria är givande och lärorikt.

Joseph Schumpeter insisterade i sitt stora verk *A History of Economic Analysis* (1954) att ekonomisk analys kan vara värdeneutral eller objektiv bara om man ger analys en snäv definition, enligt vilken analys hänvisar till metodologi och begrepp ("a box of tools"). Mer omfattande ekonomiska resonemang, och speciellt ekonomisk-politiska rekommendationer, kan aldrig helt rensas från sina ideologiska element.

Vi kan till exempel objektivt bedöma de ekonomiska effekterna av specifika skatter eller offentliga utgifter, men det är vanskligt att på vetenskapliga grunder ta ställning till

betydelsen av den offentliga sektorn eller välfärdsstaten som helhet.

För marknadsliberalen är "nattväktarstaten" viktig men en stor välfärdsstat demoraliserande och ett hinder för hög effektivitet. För socialliberalen är en stor välfärdsstat en välsignelse för människors trygghet samtidigt som den ökar ekonomins effektivitet genom att korrigera "marknadsmisslyckanden". Att bedöma riktigheten av dessa synsätt är inte endast en empirisk fråga utan handlar ofrånkomligen också om värderingar och trosföreställningar.

Motstånd mot fakta i debatten

Det finns flera omständigheter som är ägnade att försvåra objektivitetsproblemet. Ett problem är det som ibland kallas "kognitiv dissonans", vilket avser människans benägenhet att hålla fast vid sin ideologiska övertygelse även om denna står i strid med observationer eller fakta. Vid behov tenderar vi att söka och finna speciella omständigheter som förklarar observationer som strider mot våra religiösa eller politiska övertygelser. Man stöter ofta på "faktasensitens" i samhällsdebatten.

Ett annat problem är, att det finns incitament att tolka verkligheten på ett sätt som stöder ekonomiska särintressen. Som det finska talesättet uttrycker det: *kenen leipää syöt, sen lauluja laulat* ("du sjunger dess sånger, vars bröd du äter"). Resursstarka organisationer bevakar sina intressen genom att publicera rapporter som stöder deras målsättningar. Samma problematik kan till exempel beskrivas mycket olika av ekonomer knutna till löntagar- respektive arbetsgivarorganisationer. Intressebevakningen spelar en stor roll i den offentliga debatten.

Problemet är inte den bristande objektiviteten i rapportering baserad på tendentiös analys i sig; att sådant förekommer är en del

av det fria samhället. Däremot är det viktigt att vara medveten om svårigheten att på ett opartiskt sätt beskriva olika samhälleliga frågeställningar. Därtill behövs faktagranskning av oberoende sakkunniga och en aktiv samhällsdebatt för att klargöra argumenten för olika ståndpunkter. Det humanistiska perspektivet och filosofiska insikter kan hjälpa oss att ifrågasätta påståenden, ställa frågor och inse gränserna för vårt vetande.

Ett barn av upplysningen

Betydelsen av humanism beror på vad man intresserar sig för. Humanistiska resonemang har ingen större betydelse för en bedömning av konjunkturförloppet eller för analys av energifrågor eller handelspolitik. Däremot är det humanistiska perspektivet fruktbart vid analys av ekonomisk utveckling och omvandling. En av de stora frågorna för ekonomin och övriga samhällsvetenskaper gäller orsakerna till den enorma ökning av välståndet som västländerna (och successivt andra länder speciellt i Asien) upplevt sedan slutet av 1700-talet.

Joel Mokyr och Deirdre McCloskey, specialister i ekonomisk historia, anser det vara helt klart att den stora omvandlingen till en stor del var en följd av kulturella förändringar och framför allt av den förändring i människans syn på världen och sig själv som vi kallar upplysningen. Utvecklingen av rättsstaten, demokratin och ökad respekt för mänskliga rättigheter är frukter av upplysningen. Också marknadsekonomin eller kapitalismen är i mångt och mycket ett barn av upplysningen. Samhällsutvecklingen och skapandet av dess centrala institutioner ses här som ett resultat av konkurrens eller strid mellan olika idéer, värderingar och ideologier. Dessa kulturella fenomen står i centrum för den humanistiska forskningen (speciellt idéhistoria).

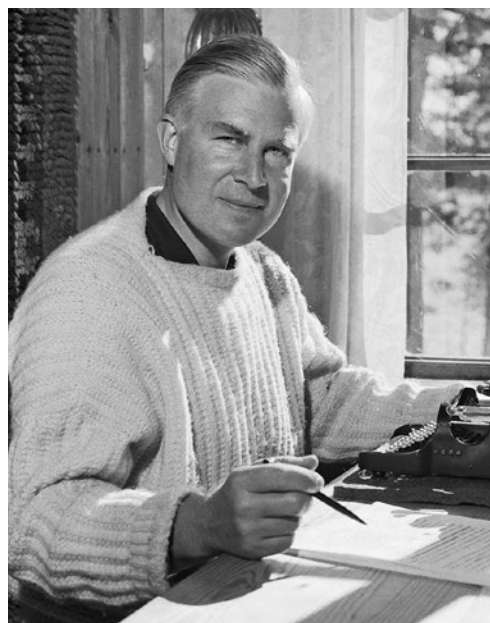
I en populär och inflytelserik bok betonar **Daron Acemoglu** och **James Robinson** betydelsen av institutioner – och de ekonomiska incitament dessa är förknippade med – för att samhället skall fungera väl. Här till bör genmälas, att institutioner inte uppstår av sig själv utan är baserade på begrepp och tankekonstruktioner som ofta skapats av filosofer och andra humanister – inte minst under upplysningens tidevarv.

Därtill kommer att institutionernas funktionssätt är starkt beroende av värderingar och den kultur inom vilken de verkar. Också Ryssland har ett parlament, håller val och har ett skenbart oberoende domstolsväsende. Men i praktiken är dessa enbart kulisser; någon genuin respekt för demokrati, fria medier eller mänskliga rättigheter har aldrig existerat i Ryssland. Idéhistoriska och kulturella betraktelser ger nyckeln till förståelse av orsakerna till att vissa samhällen fungerar väl och andra inte gör det.

Humanismen strävar efter bildning

Enligt en annan tolkning, med djupa rötter i renässansen och romantiken, är humanismens kärna en strävan till utbildning och framför allt allmänbildning. Den bildade individen bör gärna också ha en viss känedom om olika konstformer såsom litteratur, bildkonst och musik. Man kan se bildning som ett egenvärde eller som betydelsefullt för att individen skall kunna leva ett fullödigt och meningsfullt liv. Men man kan också betona bildningens betydelse för ekonomins och hela samhällets funktionsförmåga.

Såväl humanister som ekonomer har alltid understrukit utbildningens betydelse. Från ekonomisk synpunkt är utbildning en investering i humankapitalet som ökar arbetskraftens kunnande och produktivitet. Därtill kommer, att utbildning är förknippat

För filosofen **Georg Henrik von Wright** var humanismen en livshållning som stödjer sig på förnuft och respekt för människans värdighet.

Foto: Journalistiska bildarkivet Joka

med positiva externa effekter, som indirekt förbättrar ekonomins effektivitet och samhällets funktionsförmåga mer allmänt. Samma argument kan användas för forskning. Dessa externa effekter är ett starkt argument för offentlig finansiering av utbildning och forskning.

Ett viktigt syfte med humanistisk bildning är att stärka individens förmåga till självständig och kritisk analys av tillgänglig information. Detta är i sista hand av stor betydelse för demokratins funktionsförmåga, inte minst på grund av den mängd vilseledande och falsk information som sprids via sociala medier. Likaså kan man betona att bildning och olika konstformer – såsom litteratur och teater – främjar förmåga till empati, förmåga att förstå hur livet ter sig för andra människor. Också detta stöder tolerans samt samhällsfrid och demokrati.

Betoningen av olika konstformer som

en del av allmänbildningen kan bidra till kreativt tänkande ("out of the box") och innovationer. Detta är av betydelse för såväl ekonomins utveckling som människors välbefinnande. Den humanistiska förståelsen av mångkulturella fenomen kan vara till stor hjälp i en värld, där globaliseringen allt oftare leder till möten och konfrontationer mellan representanter för olika kulturer.

Hederlighet är av stor betydelse

Utbildning och uppfostran är aldrig värdeneutral till sin karaktär, och vissa värderingar är en del av den humanistiska bildningen. Sådana är respekt för individens värdighet och frihet samt hederlighet, rättvisa och gemenskap (finskans *yhteisöllisyys*). Självklart är, att hederlighet är en mänsklig egenskap av stor betydelse för hur ekonomin fungerar. Varje ekonomisk transaktion förutsätter ett visst förtroende mellan parterna, varför ekonomins "transaktionskostnader" blir lägre om parterna har tillit till varandra.

Också den offentliga sektorn fungerar bättre om människor är hederliga och agerar ansvarsfullt i stället för att försöka vara "fripassagerare" på bekostnad av samhället. En opportunistisk moral är ett gift för såväl ekonomin som samhället. Det är viktigt att människor avhåller sig från opportunistik också då de inte kan övervakas. Därför kan avhållsamhet från opportunistik inte baseras bara på rationell egoism utan förutsätter en moralisk "internalisering" av hederlighet som en viktig värdering.

En illustration av bildningens värdegrund är, att man i Finland ofta talar om hjärtats bildning (*sydämen siivistys*). Härmed avses att bildning inte endast handlar om utbildning och lärdom utan också om värderingar. Universitetsforskaren **Heikki Kokko** har konstaterat, att man i Finland har gjort

skillnad mellan hjärtats och förnuftets bildning sedan slutet av 1700-talet. På 1800-talet ansåg man att hjärtats bildning förutsatte en kristen övertygelse samt människans förnyelse och frälsning genom Guds hjälp. Till skillnad från upplysningens förespråkare ville kyrkan inte acceptera tanken att bildning skulle vara möjlig utan Guds hjälp.

Denna historiska bakgrund saknar idag betydelse, men vi talar i Finland fortfarande om hjärtats bildning. I samma syfte betonar man i Sverige att en bildad person bör vara kultiverad och civiliserad. Poängen är betydelsen av empati och respekt för människans värdighet; må vara, att **Joseph Goebbels** var en lärd man, men han hade inte hjärtats bildning och han var inte civiliserad.

I Finland har ingen betonat bildningens betydelse lika mycket som **Johan Vilhelm Snellman**. Hans tanke var, att endast bildning kan vara räddningen för en liten nation. Tanken att nationen och dess identitet måste bygga på bildning var ledstjärna för allt hans filosofiska och politiska arbete. Också idag kan man mycket väl hävda, att bildningen är ryggraden för vår existens som en nation med egen identitet.

Om värderingar i ekonomisk politik

Enligt en tredje tolkning är humanismen framför allt en livshållning eller världsåskådning. Enligt den amerikanska humanistiska föreningens utmärkta definition är humanismen en förnuftsgrundad filosofi, som vetenskapen informerar, som konsten inspirerar, och som medkänslan motiverar.

Humanismen som livshållning är idag utpräglat sekulär till sin karaktär, vilket tidigare inte var fallet (och vilket **Georg Henrik von Wright** kände ett visst främlingskap inför). För humanismen som livshållning är

det idag av fundamental betydelse att stödja sig på förnuft, fakta och vetenskap, vilket inte lämnar något utrymme för tro på övernaturliga företeelser. Man kan säga att tron på Gud har ersatts av en tro på sanningsökande baserat på rationellt förnuft.

Förutom betoningen av förnuftet är respekt för människans värdighet den viktigaste utgångspunkten för humanismen som livsåskådning. Humanismen önskar att varje människa skall åtnjuta frihet samt ha möjligheter att utvecklas och förverkliga sina ambitioner – inom ramen för socialt och ekologiskt ansvar. Det handlar framför allt om mänskliga rättigheter, såväl grundläggande politiska rättigheter som ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Alla borde kunna leva ett meningsfullt liv i ett samhälle som värdesätter tolerans och solidaritet.

Man kan fråga sig om inte dessa värderingar idag i den västliga världen är omfattade av alla, ett slags ”övertideologi”. Så är emellertid inte fallet, vilket lätt kan exemplifieras av en jämförelse mellan några olika ideologier eller samhällspolitiska doktriner.

Nyliberalismen

För nyliberalerna är det de grundläggande politiska friheterna och rättigheterna som gäller. Däremot ställer man sig likgiltig eller direkt avvisande till ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Dessa förekommer dock ofta som en läpparnas bekännelse; de ingår trots allt i FN:s deklaration om mänskliga rättigheter och de har också status i Finlands och många andra länders grundlag.

För nyliberalerna är det viktigaste kriteriet för ett acceptabelt samhällstillstånd att det har uppkommit som ett resultat av den privata äganderätten och marknadens funktion. Den fria marknadsekonomin ses som lösningen på snart sagt alla problem om blott nattvaktarstaten är tryggad. Reg-

”Den nordiska modellen har länge varit föremål för stort internationellt intresse. Man noterar att Finland för sjunde gången i följd utnämns till världens lyckligaste nation.”

lering av marknaden ses som ett otyg. Den offentliga sektorn bör enligt denna doktrin också avhålla sig från aktiv stabiliseringspolitik; dock accepterar man den roll som en självständig centralbank spelar för att trygga prisstabilitet.

Finanspolitiken borde i princip eftersträva budgetbalans, men av opportunistiska orsaker har framför allt de nyliberala republikanerna i USA accepterat stora budgetunderskott som följd av skattesänkningar. För nyliberalerna är social rättvisa ett meningslöst begrepp, och omfördelning via skattesystemet är oacceptabelt. Däremot kan man acceptera en viss beskattning för att finansiera nattvaktarstaten samt elementär utbildning och minimal fattighjälp.

Nyliberalismen som doktrin har under det senaste decenniet seglat i motvind. Detta beror dels på den ekonomiska instabilitet som bland annat tagit sig uttryck i den globala finanskrisen som började 2008 och den europeiska skuldskrisen som började 2010. Bakgrunden till dessa kriser står till en del att finna i den bristfälliga regleringen av finansiella institutioner och marknader. Därtill kommer den ökning av ekonomisk och social ojämlikhet som varit utmärkande speciellt för utvecklingen i USA och Storbritannien. Det har också varit svårt

för nyliberaler att acceptera att klimatuppvärmningen är ett stort problem, vars bekämpning nödvändigtvis kräver offentliga ingrepp i marknaden.

Nationalistisk högerpopulism

För högerpopulisterna är mänskliga rättigheter ett meningslöst begrepp. Framför allt motsätter man sig tanken, att vissa rättigheter skulle vara universella, giltiga för alla människor. Flyktingars rätt att söka asyl vill man inte respektera och socialt stöd skall förbehållas landets egna medborgare. I Europa ville många populistiska partier länge träda ut ur EU, men de problematiska följderna av brexit har numera modifierat inställningen till denna del. Nu vill man inte ut ur EU men man vill istället försvaga EU:s förmåga till överstatliga beslut.

De populistiska rörelserna delar inte humanisternas tro på värdet av att eftersträva kännedom om fakta eller bedömningar och rekommendationer baserade på vetenskapliga undersökningar. Man misstänkliggör betydelsen av vaccinering för att bekämpa epidemier, man ifrågasätter klimatforskningens resultat och man odlar allehanda konspirationsteorier. I många fall uppmanar man till hat och våld mot immigranter eller etniska minoriteter.

Populismen står långt från de humanistiska värderingarna. Därför är åsiktsskillnader

”I Europa ville många populistiska partier länge träda ut ur EU, men de problematiska följderna av brexit har numera modifierat inställningen till denna del.”

mellan populisterna och övriga partier ofta inte endast en fråga om den politik som bör bedrivas utan gäller mer allmänt värderingar, synen på människan och speciellt synen på människor med olika etnisk eller kulturell bakgrund. Det kan understrykas att såväl nyliberalismen som den nationalistiska populismen representerar mycket annorlunda värden än de värderingar som är vägledande för det vi kallar den nordiska modellen.

Nordisk modell på tre pelare

Den nordiska modellen har länge varit föremål för stort internationellt intresse. Man noterar att Finland för sjunde gången i följd utnämns till världens lyckligaste nation. Amerikanska bedömare konstaterar att den ”amerikanska drömmen” (att var och en kan vara sin egen lyckas smed) lever och mår väl – i Danmark! Sverige ses allmänt som ett gott exempel på hur ekonomisk effektivitet och teknologiska framsteg kan kombineras med social hänsyn.

Den nordiska modellen vilar på tre pelare. Den första är en omfattande välfärdsstat, som stödjer individen under hela hans liv, från vaggan till graven. Detta sker med hjälp av ett heltäckande socialförsäkringssystem samt offentliga satsningar på universell hälso- och äldreomsorg. Den andra pelaren är offentliga investeringar i humankapital från dagvård och grundskola till universitet och forskning. Den tredje pelaren är en arbetsmarknad, där utvecklingen styrs av förhandlingar och avtal mellan arbetsmarknadsparterna snarare än av lagstiftning.

En rimlig tolkning av den nordiska modellen är, att den strävar att trygga individens frihet i positiv bemärkelse. Det handlar alltså inte enbart om frihet från begränsningar av andra eller staten utan också om frihet till sådant, som är förutsättningar för ett

meningsfullt liv. Man önskar trygga inte endast (negativa) grundläggande politiska rättigheter utan också (positiva) ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. För att dessa ambitioner skall kunna realiseras, är man villig att acceptera en högre beskattning än vad som är fallet i många andra länder.

Ett särdrag i den nordiska modellen är betoningen av jämlikhet. Denna egalitära strävan tar sig också uttryck i omfördelning av inkomster via skattesystemet och i betoningen av universalism i välfärdsstaten: i Norden vill man att välfärdsstatens tjänster skall vara till för alla, inte endast för de fattiga. Detta avspeglar sig i organiseringen av utbildning, hälsovård och också i socialförsäkringssystemet (t.ex. barnbidrag och ålderspension). Strävan till universalism i välfärdsstaten är en viktig ambition, även om den inte alltid kan realiseras.

Som helhet kan man hävda att den nordiska modellens värdegrund i hög grad verkar sammanfalla med den humanistiska livshållningen: byggstenar är respekt för medmänniskan och hennes värdighet, frihet (också i positiv bemärkelse), ärlighet, social rättvisa och betoning av gemenskapens betydelse. Är denna värdegrund en delförklaring till att den nordiska modellen internationellt framstår som en stor framgång?

”Optimism är en plikt. Framtiden är öppen.”

Den materiella levnadsstandarden i den västliga världen är idag i genomsnitt bättre än någonsin tidigare. Ojämlikhet står högt på den politiska agendan, men absolut fattigdom är i stort sett ett övervunnet problem. Samtidigt har den teknologiska utvecklingen och globaliseringen inneburit, att alla människor på denna planet nu är beroende av varandra och allt mer sårbara för kriser var än de uppstår. Jorden är som en

”Tanken att mänskligheten endast strävar efter ekonomisk tillväxt och ökad konsumtion inom ramen för en marknads-ekonomi med konkurrens och vinstbegär är inte en uttömmande beskrivning av människors ambitioner – och det skulle vara djupt deprimerande om denna beskrivning vore adekvat.”

liten by, där framgång förutsätter samarbete mellan alla invånare. Delvis som en följd av bristande samarbete präglas vår tillvaro av instabilitet och ojämlikhet samt problemgällande klimat och miljö, svält, migration och geopolitiska konflikter.

Betydelsen av kulturella faktorer och humanistisk förståelse är idag kanske större än någonsin; man kan hävda att problemen till en viktig del är kulturella och handlar om vårt förhållande till naturen samt vårt förhållande till människor från andra länder och kulturkretsar. Nyliberalismen eller marknadsfundamentalismen är inte en lösning på de stora problemen, även om marknads ekonomin förvisso har en viktig roll. Den nationalistiska högerpopulismen är för sin del ingen lösning alls utan en del av problemet. Vi behöver mången slags kunskap, men därtill en förståelse av helheter, av de stora sammanhangen.

Tanken att mänskligheten endast strävar efter ekonomisk tillväxt och ökad konsumtion inom ramen för en marknads ekonomi

med konkurrens och vinstbegär är inte en uttömmande beskrivning av människors ambitioner – och det skulle vara djupt deprimerande om denna beskrivning vore adekvat. Människor söker gemenskap och vill andra människor väl, också utanför den egna familjekretsen. Motiven för vårt agerande är inte endast nytto- och vinstmaximering, vi vill också främja sociala, kulturella och ekologiska målsättningar.

John Maynard Keynes skrev en gång, att mänsklighetens utmaning är att kombinera individens frihet med ekonomisk effektivitet och social rättvisa. **Francis Fukuyama** hävdade för några decennier sedan i sin berömda bok om historiens slut att de bästa förutsättningarna för detta föreligger inom ramen för liberal demokrati med marknads-ekonomi. En ofta framförd tolkning av hans bok är att detta var en förutsägelse, att hela världen småningom skulle konvergera mot liberal demokrati med marknadsekonomi. Så har inte skett; tvärtom har den liberala demokratin försvagats på många håll i världen samtidigt som auktoritära regimer stärkt sin ställning.

Humanismens (och liberalismens) motvind illustreras av att vi under de senaste decennierna allt mer har bevittnat ett förnekande av mänskliga rättigheter och en demonisering av mångkulturalism. Flyktingar ses som en stor fara för medborgarna och samhället samtidigt som rasism och islamofobi florerar. Den gröna omställningen motarbetas på många håll. Isolationism och obegränsad nationell suveränitet ses som viktigare än internationellt samarbete.

Denna utveckling har bidragit till rädsla för ökande konflikter, pessimism om den globala utvecklingen och klimatångest speciellt bland de unga. Allt detta är förstaeligt och beklagligt. Man kan bara återkalla **Karl Poppers** devis: ”Optimism är en plikt.

Framtiden är öppen.” Det finns anledning att understryka vikten av den kunskap som vetenskapen och den förståelse som humanismen kan ge oss som vägledning för att optimismen skall ha en hållbar grund.

LITTERATUR

Acemoglu, D. och J. Robinson (2012): *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity and Poverty*; Profile Books, London.

Becker, S.O., S. Pfaff och J. Rubin (2016): *Causes and Consequences of the Protestant Reformation*, *Explorations in Economic History*, volume 62.

Cave, P. (2022): *Humanism, One World*.

Koivisto, M. (1978): *Väärää politiikkaa*, Kirjayhtymä.

Korkman, S. (2022): *Talous ja humanismi*, Otava.

Korkman, S. (2023a): *Talous kaipaa humanismia*, teoksessa Heikkilä, T. ja I. Niiniluoto (toim.): *Aika haastaa humanistit. Puheenvuoroja humanistisen tutkimuksen puolesta*, Gaudeamus.

Korkman, S. (2023b): *Mikä selittää ”suuren vaurastumisen” – ja mitä on ”humanomics”?*, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 2/2023.

Mokyr, J. (2016): *A Culture of Growth. The Origins of the Modern Economy*, Princeton University Press.

McCloskey, D. (2006): *The Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce*, University of Chicago Press.

McCloskey, D. (2010): *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World*, University of Chicago Press.

McCloskey, D. (2016): *Bourgeois Equality: How Ideas, not Capital or Institutions, Enriched the World*, University of Chicago Press.

Niiniluoto, I. (2015): *Hyvän elämän filosofia*, SKS.

Nussbaum, M. (2010): *Talouskasvua tärkeämpää. Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä*, Suome. Timo Soukola, Gaudeamus.

Rose, D.C. (2011): *The Moral Foundations of Economic Behaviour*, Oxford University Press.

Kultur hjälper oss att förstå världen

Rektorn för Handelshögskolan i Stockholm vill utbilda bättre beslutsfattare med konstens hjälp och exponera studenterna för konst i vardagen. Lars Strannegård är ute efter att bredda förståelsen av vad kunskap och hållbarhet är. Empatisk förmåga kommer att bli allt viktigare när AI konkurrerar med människan på många sätt.

Idrygt 10 år har Lars Strannegård axlat rollen som rektor på Handelshögskolan i Stockholm, och på ett årtionde har stora förändringar ägt rum i den privatägda högskolan. Dörrarna har öppnats upp för allt fler internationella studenter och lektorer, nya forskningscenter har tillkommit och högskolan har klättrat på globala mätninglistor.

Framför allt har så gott som samtliga rum i Ivar Tengboms snart 100-åriga byggnad fyllts med konst.

Samma år som Lars Strannegård tillträdde som rektor startades Handelshögskolans konstinitiativ, Art initiative. Idén var att exponera studenterna för samtida konst i vardagen.

Trots internationell framgång och hyllningar har Lars Strannegårds strategi inte undgått kritik. Debattörer på såväl ekonomi- som kultursidor har ansett att en rektor på en handelshögskola inte ska ta sig ton

Agnes Fagerudd är ekonomireporter på Dagens industri och studerande vid Handelshögskolan i Stockholm.

i konstvärlden. Men Lars Strannegård tar kritiken med ro.

”Man har en konstig och felaktig kultursyn om man anser att någon som är ekonom eller jobbar på en samhällsvetenskaplig institution inte ska få ha åsikter om kulturens roll och kraft. Värre är det om våra studenter inte ser värdet av konsten eller ’dissar’ den. Då har vi inte lyckats förklara det på ett tillräckligt bra sätt, och misslyckats med vårt uppdrag som utbildare.”

Rektorn, tillika professorn i organisation och ledarskap, har alltid intresserat sig för hur organisationer och människor i organisationer anpassar sig efter och relaterar till

Kultur är inte bara en enorm inspirationskälla för kreativitet, utan också en källa till arbetsglädje för Lars Strannegård, rektor för Handelshögskolan i Stockholm. Foto: Juliana Wiklund

tidsandan. Det började när han skrev sin avhandling på Handelshögskolan, då han såg skillnader i hur olika företag reagerar på kritik från miljöorganisationer. På den tiden handlade det om utsläpp av freoner och förstörelse av ozonlagret, och en del företag reagerade med mothugg och förnekelse. Andra såg sin roll som samhällsmedborgare och började anpassa sig.

”Parallellt med att företagens roll som sociala aktörer har utvecklats över tid har min samhällssyn vuxit fram. Alla individer behöver utveckla mänsklig och mellanmänsklig kompetens. Nu när AI växer blir det viktigare att titta på vilka kompetenser människor besitter och vad vi ska göra när maskiner tar över jobben.”

Handelshögskolan i annan liga

När Lars Strannegård intog rektorsrollen tittade han på Handelshögskolans grunduppdrag: ”Att främja affärsverksamhetens höjande i Sverige”. Grunduppdraget formulerades 1906 och är fortfarande detsamma, men tolkningen är ny.

”Budskapet har tolkats som att affärskvinnors och affärsmäns status ska höjas, och att affärsverksamheten ska akademiseras. Men det handlar mer om ökad konkurrenskraft, och för att lyckas med det måste man se bortom enskilda företag samt ha en bredare syn på samhället som helhet.”

Den gamla tolkningen var för snäv och nationell, menar Lars Strannegård, som såg större potential för Handelshögskolan. Han ville omdefiniera universitetet till en internationell handelshögskola baserad i Sverige, inte en svensk handelshögskola.

”Då lägger vi oss i en annan liga. Det finns över 14 000 handelshögskolor, och för att vara internationellt handlingskraftig behöver vi fundera på hur vi blir en internationell spelare, hur vi kan sticka ut, och

”Jag vill att studenterna ska fundera på vilka de är och vad som är viktigt för dem. Man kan inte lösa morgondagens problem med dagens modeller.”

vilken kunskapssyn som är relevant.”

Lars Strannegård sammanfattar förändringarna med en tydlighet i Handelshögskolans inriktning. Bland annat har högskolans Free-strategi implementerats – en akronym som står för faktabaserat tänkande, reflektion, empati och entreprenörskap.

Komponenterna i Free var det som Lars Strannegård ville slå fast när han utsågs till rektor. Strategin har styrt alla beslut som har fattats de senaste tio åren.

”Vi behöver veta hur vi ska ta oss an den nya tekniken och då är en vetenskapsbaserad syn viktig. Det är nödvändigt för att kunna vara en internationell spelare.”

Kritiskt tänkande är helt centralt

Handelshögskolan har satsat systematiskt på forskning, och i dag har 80 procent av yngre professorer på högskolan en examen från ett universitet utanför Sverige och 50 procent är internationella. Men det räcker inte med vetenskap, menar rektorn. Studenterna måste kunna ifrågasätta och problematisera det rådande läget och reflektera kring kunskap.

”Reflektion är det vetenskapliga tänkets syskon och kritiskt tänkande är helt centralt. Jag vill att studenterna ska fundera på vilka de är och vad som är viktigt för dem. Man kan inte lösa morgondagens problem med dagens modeller.”

Konstnärer har fått full frihet att inreda klassrum i Handelshögskolan i Stockholm. Foto: Mikael Olsson

Enligt Lars Strannegård är hållbarhet den viktigaste frågan, också rent efterfrågemässigt. Om studenter på handelshögskolor tar examen utan att ha förstått vikten av hållbarhet och problematiken med det existerande läget får de inte jobb på toppfirmor. Därför har högskolan även satsat på forskningscenter inom innovation, samt liknande enheter inom finansforskning och offentlig förvaltning.

Det sistnämnda, SSE House of governance and public policy, lanserades så sent som 2022.

”Det är en del av samhällsförståelsen, och man måste finansiera hållbarhetslösningarna

på ett nytt sätt. Insikten om att hållbarhet driver och att man måste satsa på innovation, samt att enskilda bolag inte klarar av omställningen själva, är jätteviktig. En helt ny kultur måste skapas och detta når långt över enskilda organisationer.”

Kultur öppnar upp världen

I AI-utvecklingen konkurrerar maskinerna med människan på många sätt, men vi är bättre på svårgripbara aspekter, som att ha känslor och omdöme.

”Man kan träna upp delar av det mänskliga och mellanmänskliga, och kultur öppnar upp för att förstå världen på ett bättre sätt.

Empatiska förmågor kommer att bli allt viktigare över tid.”

Maskiner kan inte sätta sig in i en människas situation, och den som kan vrida och vända på perspektiv blir en bättre beslutsfattare, oavsett om man är bankir, konsult, revisor eller politiker, menar Lars Strannegård. Högkvalitativa kulturella uttryck och möten med människor från en annan bakgrund är effektiva sätt att träna upp den empatiska förmågan.

”Läser du Romeo och Julia vet du hur det känns att vara kär i fel person trots att du inte har levt i ett påhittat Italien för hundratals år sedan. Kulturella uttryck motverkar de skyggglappar som vi alla har. Därmed blir utbildningen bättre och du blir en bättre beslutsfattare.”

Kultur är en helt central ingrediens i Lars Strannegårds liv. Den är inte bara en enorm inspirationskälla för kreativitet, utan också en källa till arbetsglädje. Trots att hans schema för det mesta är fullpackat ser han till att prioritera kulturkonsumtion.

”Det ingår i mitt jobb! För att bli en bättre rektor måste jag göra det. Det är helt otänkbart att inte exponera mig för konst hela tiden. Jag försöker ta med mina barn också, det är min plikt att exponera dem för kultur. Min son gillar fotboll mest av allt men han tycker också att det är rätt kul med konst. Deras uthållighet är inte den bästa, men det gör inte så mycket.”

Konst behöver inte vara lönsam

Lars Strannegård, en aktiv samhällsdebattör, har vid flera tillfällen argumenterat för att konst och kultur inte kan avkrävas att vara lönsam. Ett bra samhälle måste ha fria uttryck där en annan, nytänkande, typ av samhällsförståelse finns.

”Om det ekonomiska värdet i konst överbetonas blir synen på kulturens roll i

Foto: Juliana Wiklund

LARS GÖRAN STRANNEGÅRD

■ **Född 28 maj 1969** i Mölndal, Göteborg. Disputerade 1998 vid Göteborgs universitet med avhandlingen *Green ideas in business*.

■ **Rektor för** Handelshögskolan i Stockholm sedan år 2012.

■ **Har varit gästforskare** vid University of St. Gallen i Schweiz och Scandinavian consortium for organizational research (Scancor) vid Stanford university i USA.

■ **Som kulturkonsument** väljer han helst av allt bildkonst.

■ **Läser just nu** historieprofessorn Johan Östlings *Kunskapens stora hus*, som handlar om universitetens historia.

■ **Senaste skönlitterära** läsningen var *Andromeda* av Therese Boman.

”Poängen med pengar är att de inte har något värde i sig själva, utan de kan användas för att växlas in till något annat, något som ger frihet, njutning eller meningsfullhet. Så kultur är egentligen ett av målen för samhället, inte ett medel.”

samhället inkorrekt. Poängen med pengar är att de inte har något värde i sig själva, utan de kan användas för att växlas in till något annat, något som ger frihet, njutning eller meningsfullhet. Så kultur är egentligen ett av målen för samhället, inte ett medel.”

Kultursatsningen på Handelshögskolan är helt pedagogiskt driven, menar Lars Strannegård, och framhåller att Handelshögskolan inte är eller ska bli en konstvetenskaplig institution. Konsten integreras på innovativa sätt, till exempel i form av klassrum som konstnärer får full frihet att inreda.

”Vi använder oss av konsten, men vi styr den inte på något sätt utan låter konstnärerna göra vad de vill. Det finns en gräns för hur mycket man kan läsa, därför handlar det mer om att göra det hela mer kunskapsintensivt genom att skapa stimulerande miljöer.”

Bredare förståelse av vad kunskap är

Entreprenörskapet i högskolans strategi syftar inte till att alla studenter ska behöva starta ett eget företag. Däremot måste de ha en syn på världen där den rådande ordningen inte accepteras. Studenterna ska

känna ett ansvar och vilja agera hela tiden. På så sätt bygger alla komponenter i Free-strategin på hållbarhet, såväl social som miljömässig sådan.

Enligt Lars Strannegård har för många utbildningsinstitutioner under en för lång tid lagt för mycket fokus på Stem-relaterade ämnen – som matematik och naturvetenskap. Naturvetenskapen är viktig, men rektorn lyfter fram att de mänskliga och sociala aspekterna inte får fränkopplas från Stem-ämnena.

”I grunden handlar det om en kunskapsyn, och det är svårt att veta vad som är viktigt när det gäller kunskap i den tid vi lever i nu. Man trodde att de nordiska länderna hade koll på utbildning, men nu rasar Pisa-resultaten överallt. Då tror man att lösningen är att satsa på det som går att mäta, alltså naturvetenskapliga och matematiska ämnen. Men det som egentligen krävs är en bredare förståelse av vad kunskap är i den digitala nutiden.”

Klassiska ideal i samtiden

Handelshögskolans pedagogiska filosofi verkar radikal, men Lars Strannegård har inte uppfunnit ett nytt tänk. Bland annat har Sciences Po i Frankrike, IE i Spanien och London school of economics satsat på humaniora sedan en tid tillbaka. Institutet inspirerar varandra, men Lars Strannegård säger oblygt att Handelshögskolan är i framkant.

”Det här är klassiska bildningsideal, men vi gör det på ett annat sätt och sätter in idealen i samtiden. Ur ett hållbarhetsperspektiv blir alla utbildningar sämre om en enskild aspekt överbetonas. Allt fler universitet inser att man måste utveckla fler aspekter av det mänskliga. Inget bra universitet saknar i dag känslighet för den här typen av frågor.”

Euron är som blod – tjockare än vatten

Utan en stark bindning, som inte låter sig rubbas av politikens ofta kortsiktiga opportunistiska, klarar Europeiska unionen inte av sin grundläggande uppgift att skydda Europa mot ekonomiska utmaningar och politiska angrepp. Euron var huvudsakligen ett politiskt projekt för att binda samman Europa.

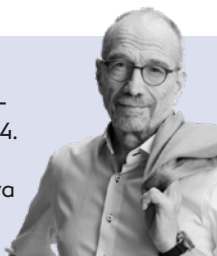
Nittionhundratalet har beskrivits på många olika sätt: som demokratins långsamma genombrott, som moderniseringens våldsamma kris och som det europeiska inbördeskriget. I sin klassiska beskrivning av andra världskriget ställer **A.J.P. Taylor** en, som han kallar grovt formulerad fråga, om vad världskriget handlade om. Han ger oss därmed en liten ledtråd kring Europas gradvisa förändringar: "...svaret för det första [kriget] är: 'att avgöra hur Europa skulle omvandlas', men för det andra endast: 'att avgöra om det omvandlade Europa skulle fortleva'. Det första [kriget] förklarar det andra, och förorsakade de facto det andra, så framåt en händelse förorsakar någonting annat."

Före den här lite krångliga och filosofiska formuleringen finns en lång beskrivning av krigens alla orsaker. Slutsatsen är i det sammanhanget mera rättfram: det fanns en mängd orsaker. Den formuleringen ställer oss inför den stora europeiska utmaningen: hur åstadkomma en bestående – och fredlig – förändring.

I **John Maynard Keynes** djupt pessimis-

Nils Torvalds

var medlem av Europaparlamentet 2012–2024. Tidigare Svenska Yles korrespondent i Moskva och Washington.

tiska, men samtidigt så obehagligt realistiska bedömning av Versaillesfredens följder finns det en dramatisk bedömning av **Georges Clemenceau** – och Frankrikes – målsättningar under fredsförhandlingarnas gång: "Klockan kan inte vridas tillbaka. Man kan inte återställa Centraleuropa till 1870 utan att skapa sådana påfrestningar i den europeiska strukturen och släppa lös sådana mänskliga och andliga krafter som, genom att tränga undan gränser och raser, kommer att överväldiga inte bara er och era 'garantier', utan också era institutioner och den existerande samhällsordningen."

Argumenteringen bakom Keynes slutsats bygger på att styrkeförhållandet mellan Frankrike och Tyskland hade förändrats på ett grundläggande sätt under decennierna

Ockupation av Ruhrområdet i Tyskland. Järnvägsvagnar lastade med kol på väg till Frankrike i januari 1923. Foto: Lehtikuva/Topfoto

efter det tysk-franska kriget. Frankrikes avsikt var, för att behålla sin position som en europeisk stormakt, att vrida klockan tillbaka och den viljan skulle under det följande seklet bli en strukturell och ödesdigert egenskap i Europas historia.

Fjorton vackra punkter...

Keynes kritik mot det sätt på vilket freds-förhandlingarna fördes pekar på det han kallar dubbla kompromisser. Vid förhandlingsbordet finns det bara en representant – Clemenceau – som behärskar situationen och vet vad han vill åstadkomma.

Tyskland hade bett om ett vapenstillestånd med hänvisningar till president **Woodrow Wilsons** fjorton punkter. Frankrike hade ingenting till övers för den sortens predikantromantik. President Wilson anlände till Europa med all den prestige hans fredsprogram hade skapat. Som förhandlare visade han sig vara en trögtänkt amatör. Slutresultatet blev att Frankrike i huvudsak drev igenom sina krav, som ekonomiskt skulle visa sig omöjliga att förverkliga utan katastrofala återverkningar på världsdelen utveckling.

Utan att förmå eller ens eftersträva att se hur de europeiska staterna i ekonomiskt och politiskt avseende var beroende av varandra fortsatte entente-staternas kommission för krigsskadestånd att i små portioner omförhandla betalningsplanerna. Det för med sig nya påfrestningar och undergrävde en av de centrala punkterna i ententens krav inför förhandlingarna om vapenstilleståndet: Tysklands demokratiska samhällsordning som den godkändes i Weimar den 11 augusti 1919.

Ruhrområdet – europeisk kärnregion

Den första dödsstöten kommer i och med

Frankrikes och Belgiens ockupation av Ruhrområdet i januari 1923. Ockupationen är på många sätt illa övervägd. Den kostar för mycket för Frankrike. Det passiva motståndet i Ruhr ödelade Tysklands ekonomiska motor och tvingade fram ytterligare ett ödesdigert beslut: för att understöda det passiva motståndet satte Tyskland igång sedelpressen och skapade därmed en av förutsättningarna för hyperinflationen.

Under den här perioden är **Aristide Briand** den mest intressanta figuren i fransk politik. Han tillhörde den generation av politiker som hade präglats av Frankrikes nederlag i kriget mot Tyskland. Som fransk premiärminister och utrikesminister i diverse regeringar från 1909 fram till 1929 hade han upplevt både hur landet förlorade sin europeiska stormaktsposition och hur världskrigets stora förödande slag förändrade krigets ekonomiska, humanitära och politiska villkor.

Briand har gått till historien genom Kellogg-Briand-pakten (1929), som förbjöd anfallskrig som lösning på internationella konflikter. Pakten har ofta kritiserats för att den bidrog till att skapa mellankrigsperiodens illusioner kring Nationernas förbund och konflikternas fredliga lösningar. Men det är samtidigt värt att notera att Kellogg-Briand-pakten utgjorde den juridiska grunden för rättegångarna över brott mot mänskligheten.

Briand – fredsvän eller fransk patriot

Redan 1926 delade Briand tillsammans med sin tyska kollega **Gustav Stresemann** Nobels fredspris för förhandlingarna, som avslutade ockupationen av Ruhrområdet och skapade en övergående lösning på krigsskadestånden.

Aristide Briand höll den 5 september

”Aristide Briand höll den 5 september 1929 ett engagerat tal under Nationernas förbunds rådsmöte i Geneve. Några decennier senare skulle det visa sig att talet var – i flera hänseenden – historiskt.”

1929 ett engagerat tal under Nationernas förbunds rådsmöte i Geneve. Några decennier senare skulle det visa sig att talet var – i flera hänseenden – historiskt.

I talet efterlyste Briand en europeisk union för att därmed lösa två centrala europeiska utmaningar. Frankrike behövde någon form av tillgång till Ruhrområdets resurser. Samtidigt var han allvarligt oroad över att hamna på efterkälken i förhållande till Förenta staterna. Här spelade Frankrikes lite traditionella antiamerikanism också sin roll.

Tyskt livsrum eller sameuropeiskt intresse

Stresemanns reaktion på Briands förslag var lätt reserverad, men man kom överens om att Frankrike skulle utarbeta sitt förslag mera i detalj. Följande år överlämnade Frankrike sitt utarbetade förslag, men i Berlin mottogs förslaget med stor misstänksamhet. Rikskansler **Heinrich Brüning** avvisade förslaget med en hänvisning till att man den vägen försökte begränsa Tysklands naturliga livsrum (Lebensraum). Begreppet spelade en stor roll i **Adolf Hitlers** politik.

Orsaken till den tyska misstänksamheten byggde huvudsakligen på erfarenheterna

från ockupationen av Ruhrområdet och på Frankrikes ekonomiska beroende av sina bundsförvanter på östra sidan av Tyskland.

Två decennier senare skulle Frankrike återkomma till frågan.

Under förhandlingarna mellan de tre stora under slutskedet av kriget och efter den tyska kapitulationen i maj 1945 var Frankrike uteslutet från förhandlingsrummen. Utrikesministermötet i London i september 1945 var det första där utrikesminister **Georges Bidault** kunde delta.

Tillbaka till Versailles

Det var två omständigheter som bekymrade Frankrike. Krigsslutet innebar att Polen skuffades västerut. För Frankrikes del innebar det att Tysklands befolkningstygdpunkt närmade sig den fransk-tyska gränsen och i Frankrike kom man med stor säkerhet ihåg att det tyska livsrummet kunde innebära en säkerhetsrisk. Frankrike krävde därför att man skulle dra upp en säkerhetslinje på den tyska sidan och överföra ansvaret för den här buffertzonen på den allierade kontrollkommissionen.

Den andra omständigheten handlade om Frankrikes ekonomiska livsvillkor. Den 14 september lade Bidault fram Frankrikes memorandum. I texten krävde man att Rhenland och Westfalen, därmed också omfattande Ruhrområdet, skulle avträdas.

”Europas och världens säkerhet kräver att Tyskland förlorar friheten att förfoga över den krigspotential som utgörs av industrin och resurserna i den Rhen-Westfaliska regionen. Västvärldens säkerhet kräver att Rhenlandet i framtiden inte ska utgöra vare sig en väg eller en arsenal eller en sprängbräda för ett angrepp mot Frankrike och västmakterna i allmänhet. Utan ytterligare dröjsmål bör därför en gränslinje upprättas för att omfatta Rubrs bassäng

Versaillesfreden undertecknas i Paris den 28 juni 1919. Slutresultatet blev att Frankrike i huvudsak drev igenom sina krav, som ekonomiskt skulle visa sig omöjliga att förverkliga utan katastrofala återverkningar på världsdelens utveckling. Foto: Helen Johns Kirtland

och Rhens västra strand; den linjen bör vara en gräns i väster och skapa ett område över vilket Tysklands centraladministration inte hade någon auktoritet.”

Det allt överskuggande kalla kriget

Det franska förslaget innebar att segrarmakterna också efter andra världskriget var på väg mot samma lösning, som i Versailles-freden hade stakat ut vägen till följande krig. Men både Förenta staternas och Storbritanniens politiska ledning hade lärt sig sin läxa. Kritiken mot det franska förslaget var förödande.

Erfarenheterna från ockupationen av Ruhrområdet 1923 hade med stor tydlighet visat, att den tyska ekonomin inte var livsduglig utan Ruhrområdet. Det hade i

förlängningen fört med sig att Tysklands befolkning enbart kunde hållas vid liv på de allierades bekostnad. Frankrikes förslag hade också inneburit att Sovjetunionen hade inbjudits att slå sig ner vid Rhens strand och fatta beslut som i verkligheten kringskar handlingsfriheten för Förenta staterna och Storbritannien i ockupationszonerna. Hur viktig frågan var för Frankrike underströks av att landet också hade förhandlat med Sovjetunionen om förslaget, men Moskva ville inte ytterligare spänna relationerna och indirekt öppna för en diskussion om hur man förvaltade den östtyska zonen.

Det fanns samtidigt en viss förståelse för Frankrikes bryderi. Genast i början av återuppbyggnaden visade det sig att Tysk-

lands återhämtning gick betydligt snabbare än Frankrikes. Det hade sina uppenbara orsaker. Kolet på den tyska sidan var av bättre kvalitet och det gick därför att koka, vilket var en oundviklig förutsättning för stålproduktionen. Frankrikes stålindustri behövde tyskt kol.

Den verkliga europén – en engelsk tjänsteman

Ernest Bevin, Labour-regeringens utrikesminister, var en erfaren facklig ledare. Han försökte hitta en lösning, som på något sätt hade socialiserat den tyska stålindustrin och gav EIPS (Economic and Industrial Planning Staff) i uppgift att granska förutsättningarna. Den avgörande insatsen kom från John Alexander, controller i den brittiska planeringskommissionen för militärregeringen i Tyskland.

Den juridiska utgångspunkten för Alexanders lösning var den organisation Franklin D. Roosevelt hade skapat för att kunna utnyttja Tennessee-flodens energipotential. Floden flöt genom flere delstater och hade stött på enskilda problem i var och en av dem. Man skapade därför Tennessee Valley Authority, som på kort tid och med framgång byggde ut kraftförsörjningen i en av Förenta staternas fattigaste regioner.

Alexander föreslog därför någonting som han kallade Rhine Valley Authority. Han föreslog också att den här skapelsen – åtminstone till en början – skulle ledas av en fransman på grund av Frankrikes uppenbara och legitima intressen.

Från Bizonia till Bryssel

Bidaults äventyrliga förslag, som stred mot Atlantdeklarationens principer, stötte på ett ganska kompakt motstånd, som ökade ju besvärligare det kalla kriget blev. Enbart

några år efter krigsslutet fanns det inte mycket kvar av segrerussens optimism från 1945. Ockupationen visade sig vara dyr och Tyskland måste på något sätt fås på benen.

Den amerikanska och brittiska lösningen kom redan 1947 i form av Bizonia, de sammanslagna ockupationszonerna med *Länderrat* som en rudimentär tysk förvaltningsstruktur.

Frankrike stretade emot och det var Jean Monnet, som hade anförtrodd uppgiften att finna en lösning. Han hade den franska planeringskommissionen till sitt förfogande. Det är synnerligen sannolikt att han kände till tidigare franska försök – från Briand till Bidault – att hugga åt sig något av krigsbytet. Monnet hade varit biträdande generalsekreterare i Nationernas förbund och måste den vägen ha varit förtrogen med den franska taktiken under fredsförhandlingarna i Versailles och det första förslaget om att skapa en europeisk union kring de tyska resurserna i Ruhrområdet.

Tidsbrist för Monnet

Men det brådskade. Efter de vägvisande mötena mellan segermakternas ledare – Teheran, Jalta och Potsdam – överlämnades en stor del av problemlösningens besvärliga och mera praktiska uppgifter till utrikesministrarna och där ökade svårigheterna i en takt som bestämdes av det framväxande kalla kriget. Den spänningen förutsatte egentligen ett bättre samarbete mellan de västallierade och här var det Frankrike som skapade nya utmaningar.

De Gaulles regering använde naturligtvis den positionen för att försöka tillskansa sig nya fördelar, vilket i sin tur lite läste situationen. Efter ett antal misslyckanden gav man Frankrike ett ultimatum – på utrikesministermötet i London i maj 1950 måste

det finnas en fungerande fransk lösning på bordet.

Klockan sex på eftermiddagen den 9 maj 1950 höll **Robert Schuman** sin presskonferens i "Klocksalen" i utrikesministeriet. Han var på väg till utrikesministermötet i London den 11 maj och klockan tickade inte enbart i *Salon de l'Horloge*.

Det är Schuman som fått all ära för förslaget om Kol- och stålunionen, men lösningen hade funnits i John Alexanders säck innan den sedan hittades i Jean Monnets påse.

Lösning och lättnad

På utrikesministermötet kände antagligen Schumans kolleger till förslaget. Ernest Bevin hade fått Alexanders förslag långt tidigare. **Dean Acheson** torde också ha varit informerad om Alexanders ursprungliga förslag. Därför var den officiella reaktionen positiv: "I USA fick den franske utrikesministern **Robert Schumans** deklaration enhälligt bifall. Schumanplanen verkade vara det första steget mot en europeisk federation och en inre europeisk marknad. Förenade staterna kunde bara understöda närmare band mellan Frankrike och Tyskland och upplösningen av kartellerna i tysk tung industri, eftersom skapandet av ett enat Västeuropa var ett av de viktigaste utrikespolitiska målen." (Citatet från CVCE:s hemsida.)

Efter utrikesministrarnas möte började Västeuropas strukturer ta form. Nato och det som skulle bli Europeiska unionen fanns på plats.

Bland tyska ekonomer fanns det visserligen efter Monnets förslag ett växande missnöje, men **Konrad Adenauer** var försiktig. Tillsammans med sin statssekreterare **Walter Hallstein** dämpade han det gryende missnöjet. För honom – och för Tyskland

"Det är Schuman som fått all ära för förslaget om Kol- och stålunionen, men lösningen hade funnits i John Alexanders säck innan den sedan hittades i Jean Monnets påse."

– var det av strategisk betydelse att komma tillbaka till de europeiska förhandlingsborden.

Demokrati och stormaktsbalans

Men hur stabila var de västeuropeiska strukturerna? Alla kriser från 1950 framåt hade visat att det hela tiden fanns en irriterande friktion mellan olika europeiska lösningar. Varje större internationell konflikt – Vietnam-kriget, sexdagarskriget och Palestina, oljan, Irak – återspeglade sig på Europas lite darriga sammanhållning. Den låg i öppen dager i konkurrensen mellan EEG och Efta och den tillspetsades ytterligare i och med Sovjetunionens sammanbrott.

Men också i sin nuvarande och efter Lissabon-avtalet demokratiserade skepnad är Europeiska unionen en stormaktslösning, där taktpinnen med stor skicklighet och insikt har förts av Frankrike. Det finns alltså ett strukturellt sammanhang från Wienkongressen 1814–1815 till alla europeiska fredslösningar. Wienkongressen var lathunden för diskussionerna inför mötet i Versailles efter första världskriget och fungerade fortfarande som modell under förhandlingarna efter andra världskriget.

Wienkongressen skapade uttrycket "Concert of Europe". Begreppet kunde kanske bäst översättas till *det samordnade Europa*,

en samordning på basis av stormakternas intressen av balans och inflytelsesfärer.

I dagligt arbete inom EU visar sig *det samordnade Europa* i kommissionens tolkning av subsidiaritets- och proportionalitetsprinciperna. För att undvika de enskilda medlemsstaternas behov av undantag har man skapat en juridisk praxis, som i praktiken skjuter Lissabon-avtalets krav på närhet och proportionalitet åt sidan. Det ökar det centripetala trycket och gör därmed sammanhållningen till en ännu större utmaning. Den populistiska kritiken från höger och vänster är en motreaktion mot den här kärnan av övercentralisering. Utan en stark bindning, som inte låter sig rubbas av politikens ofta kortsiktiga opportunism, klarar unionen inte av sin grundläggande uppgift att skydda Europa mot ekonomiska utmaningar och politiska angrepp.

Euron har kritiserats av alla tänkbara och otänkbara professorer, politiker och självutnämnda profeter (inbegripet också skribenten till dessa rader), men kritiken har nästan undantagslöst byggts på lite lösa ekonomiska teorier och antaganden eller på ren opportunism. Det har varit fallet ända sedan **Robert A. Mundells** artikel om optimala valutaområden (1961). **Viktor Orbán** och **Marine le Pen** må driva sitt motbudande spel – och få sin belöning i någon annan valuta – men euron är någonting långt starkare.

Euron var inte huvudsakligen ett ekonomiskt projekt. Det var ett politiskt projekt för att binda samman Europa. Euron är som blod – tjockare än vatten.

PERSONFÖRTECKNING

• **A.J.P. Taylor**, brittisk historiker

• **John Maynard Keynes**, brittisk nationalekonom och filosof

• **Georges Clemenceau**, Frankrikes konseljpresident 1906–1909 och 1917–1920

• **Woodrow Wilson**, USA:s president 1913–1921

• **Aristide Briand**, Frankrikes konseljpresident 1909–1911, 1913, 1915–1917, 1921–1922, 1925–1926 och 1929

• **Gustav Stresemann**, Tysklands rikskansler 1923 och utrikesminister 1924–1929

• **Heinrich Brüning**, Tysklands rikskansler 1930–1932

• **Georges Bidault**, Frankrikes utrikesminister 1944–1946, 1947–1948 och 1953–1954, ordförande i Frankrikes provisoriska regering 1946 samt konseljpresident 1949–1950

• **Ernest Bevin**, Storbritanniens utrikesminister 1945–1951

• **John Alexander**, controller i den brittiska planeringskommissionen för militärregeringen i Tyskland efter andra världskriget

• **Franklin D. Roosevelt**, USA:s president 1933–1945

• **Jean Monnet**, fransk diplomat och politiker som ansvarade för det franska generalkontoret för moderniserings- och utrustningsplanen efter andra världskriget

• **Charles de Gaulle**, Frankrikes regeringschef 1944–1946 och Frankrikes president 1959–1969

• **Robert Schuman**, Frankrikes konseljpresident 1947–1948 och utrikesminister 1948–1952, Europaparlamentariker 1958–1962 och Europaparlamentets talman 1958–1960

• **Dean Acheson**, USA:s utrikesminister 1949–1953

• **Konrad Adenauer**, Västtysklands förbunds-kansler 1949–1963

• **Walter Hallstein**, statssekreterare i Västtyskland i början av 1950-talet, Europeiska kommissionens ordförande 1958–1967

• **Robert A. Mundell**, Kanadensisk nationalekonom

Hungeråren tände en gnista till finska inbördeskriget

Vad kan nationalekonomisk forskning säga om krigens orsaker och konsekvenser? Den här översikten inleds med inbördeskriget 1918 och tar sig vidare mot andra världskriget för att sätta punkt år 1952 vid fullbordandet av krigsskadestånden till Sovjetunionen.

Det är naturligtvis svårt att peka ut en viss enskild orsak som skulle ha lett till en så omvälvande händelse som ett inbördeskrig. Rent empiriskt är det svårt att fastställa orsakssamband mellan faktorer som påverkar händelser som inträffar så sällan och i så olika politiska sammanhang. Till exempel är orsakerna till den ryska revolutionen, som historiker och samhällsvetare har ägnat mycket tid åt att studera och vilken kanske är den närmaste referenspunkten till händelserna i Finland 1918, fortfarande omtvistade.

De två konkurrerande förklaringarna är å

Torsten Santavirta
är biträdande professor
i nationalekonomi vid
Helsingfors universitet.

ena sidan den svaga ekonomiska tillväxten och oförmågan att utjämna klasskillnader under 1800-talet och tidigt 1900-tal, alltså interna och delvis självfövällade problem och å andra sidan den plötsliga globala lågkonjunktur som det första världskriget medförde (Gerschenkron, 1965; Gregory, 1994).

Den senaste nationalekonomiska forskningen gör gällande att både industrialiseringen och framväxten av en ny industriarbetarklass utgjorde grogrund för marxistisk ideologi (Castañeda Dower och Markevich, 2023). Samtidigt visar forskningen på ett positivt regionalt samband mellan den historiska prevalensen av livegendom inom jordbruket och politiska oroligheter år 1917 (Finkel m.fl., 2017). Inga enkla svar verkar alltså finnas tillgängliga; interna såväl som externa orsaker i både stad och på landsbygd lyfts fram.

Mot denna bakgrund har man dock kommit rätt så långt i forskningen om orsakerna till det finska inbördeskriget. Historieforskningen är rätt så enig om att ekonomisk ojämlikhet (och via den också politisk ojämlikhet för Finlands fall då rösträtten i de flesta städer var förknippad med storleken av beskattade inkomster) bidrog till det missnöje som utmynnade i våldsamer (Huntington, 1968). Det finns däremot inget tydligt orsakssamband mellan ekonomisk ojämlikhet och inbördeskrig; i de allra flesta europeiska länder med ekonomisk ojämlikhet utbröt inte ett inbördeskrig i första världskrigets efterdyningar. Den unga och relativt svaga självständiga staten och det politiskt instabila läget i grannlandet Ryssland anses också ha spelat stor roll (Alapuro, 1988).

Kausala rön om krigets orsaker

På senare tid har den nationalekonomiska forskningen bidragit med intressanta kausala rön om krigets orsaker som inte tidigare lyfts fram eller i varje fall har inget orsakssamband kunnat fastställas tidigare. Det handlar om hungeråren 1867–68 som förutom att leda till stor överdödlighet och en befolkningsförlust, som uppskattas uppgå till 10 procent, även försatte en stor

del av den finska allmogen i ekonomiskt trångmål. Husbönder försattes i konkurs och tusentals hemman realiserades på grund av obetalda skulder (Forsberg, 2021). Meriläinen m.fl. (2023) visar ett tydligt samband mellan graden av missväxt i kommunen under hungeråren och Ginikoefficienten, som mäter nivån på inkomstskillnaderna, i samma kommun år 1904. Under antagandet att missväxten drabbade kommuner slumpmässigt olika kan detta samband betraktas som ett orsakssamband.

Författarna dokumenterar vidare att andelen torpare ökade mest fram till tidigt 1900-tal i de av hungeråren hårdast drabbade kommunerna och visar ytterligare på att missväxten klart påverkade våldsamer under inbördeskriget. Genom att i större utsträckning använda torparnas betungande arrende (dagsverken) som ett medel för att begränsa efterfrågan på avlönad arbetskraft kunde jordägarna reducera trycket på löneökningar vilket i sin tur bidrog till ytterligare ojämlikhet och missnöje. På så sätt kan man alltså empiriskt härleda en av gnistorna till inbördeskriget till en missväxt som drabbade stora delar av landet hela fem decennier tidigare.

Trots att Meriläinen m.fl. (2023) dokumenterar ett trovärdigt orsakssamband mellan hungeråren och inbördeskriget är det värt att komma ihåg att ungefär 70 procent av det röda gardet bestod av industriarbetare som inte berördes av den ovan beskrivna dynamiken genom vilken hungeråren fick bägaren att rinna över bland torpare och jordbruksarbetare på landsbygden. I en pågående studie visar Jokipii m.fl. (2024) att rödgardisterna socialt stagnerade i förhållande till sina fäder. Den sociala variationen i faderns socioekonomiska bakgrund är påtaglig medan sönerna, alltså de blivande rödgardisterna, placerar sig i yrken som

”Våldet kan således ha uppfyllt en utjämnande funktion genom att bringa fram större politisk representation och ha underlättat inlösningsförfarande för att dämpa risken för återfall.”

nästan uteslutande ligger på samma eller en lägre socioekonomisk nivå än faderns eget yrke.

Detta mönster hos rödgardisterna som man kan kalla för nedåtsluttande social rörlighet blir särskilt påtagligt i jämförelse med det för tidsperioden rätt så konventionella positiva sambandet mellan faderns och sonens socioekonomiska nivå som vitgardisterna påvisar. Även om det inte går att empiriskt dokumentera orsaken till denna skillnad i social rörlighet mellan röd- och vitgardister tyder den på strukturella förändringar som drastiskt förändrade förutsättningarna för till exempel söner från hantverkarfamiljer. I takt med industrialiseringen placerade sig dessa familjers söner allt oftare inom industrin i yrken med lägre socioekonomisk status än vad deras hantverkarfäder hade besuttit.

Vi har således blivit en smula klokare och skulle kunna sammanfatta forskningsläget med att den empiriska nationalekonomiska forskningen har bidragit till forskningen kring orsakerna till inbördeskriget genom att dokumentera ett orsakssamband mellan hungeråren och torparnas missnöje och frustration i början på 1900-talet på landsbygden och tydliga skillnader i social rörlig-

het mellan rödgardister och vitgardister vid randen av krigets utbrott.

Staten demonstrerar sin makt

Det finns tyvärr rätt lite forskning kring denna intressanta period i Finlands historia. Försoningen mellan de båda parterna i inbördeskriget verkar vara ett ämne förknippat med obesvarade frågor. Det är nästan uppenbart att historikern Anthony F. Uptons (1980) stora verk om inbördeskriget enbart innehåller en epilog om fånglägren och de domstolar som statsförbrytelser som upprättades i anslutning till fånglägren och inom vilka cirka 75 000 personers delaktighet i inbördeskriget behandlades.

Den nationalekonomiska forskningen kring inbördeskrig har till stor del handlat om institutionernas roll och statens förmåga att utöva makt och i sista hand våld mot sina medborgare för att uppnå sina mål. Även om Kekkonen (1991) kommer fram till att domstolarna juridiskt inte uppfyllde några förutsättningar för att fångarna skulle kunna bli rättvist dömda kan denna domstolsinstitution ha tjänat syftet att demonstrera makt och statens förmåga.

I en studie baserad på ett stort datamaterial innehållande kompletta domstolsakter för cirka 7 500 krigsfångar visar Myrskylä och Santavirta (2023) att särskilt den lokala skyddskårens utlåtande hade stor betydelse för straffets storlek. Särskilt om skyddskårens utlåtande gav utslag på deltagande i strejker och på frågan om delaktighet i uppvigling blev straffet betydligt mycket strängare. I någon mening skulle man kunna påstå att dessa resultat tyder på att domstolarna i genomsnitt har agerat rationellt i syftet att bedöma delaktigheten till krigets upphov. Det är dock omöjligt att fastställa hur objektivt den lokala skyddskårens utlåtande är. Det är oavsett sannolikt

att den humanitära katastrof som utspelade sig på fånglägren där dödligheten var i paritet med vissa av de mer utstuderade för-intelselägren under 1900-talets historia och den bristfälliga rättskipningen inte gav de bästa förutsättningarna för att förena folket till ett gemensamt nationsbyggnadsprojekt.

Påverkade av skam och stigma

Vi vet rätt så lite om de rödas integration på arbetsmarknaden efter amnestierna och hur skammen och stigmat påverkade dem. I den nämnda studien av Myrskylä och Santavirta (2023) utnyttjar författarna den slumpmässiga tilldelningen av domare till fallen i domstolen för krigsförbrytelser för att fastställa ett orsakssamband mellan strafflängden och långtidsutfall bland dem som överlevde fram till 1973. Resultaten gör gällande att strafflängden avsevärt påverkade fångarnas hälsa mer än fem decennier efter själva kriget och fånglägervistelsen.

Vidare verkar denna påverkan överföras på hälsan via andra mekanismer än själva fånglägervistelsen, vilket väcker frågor om huruvida stigma, skam eller arbetsmarknadsdiskriminering kan ha förmedlat dessa tydliga hälsoeffekter som tar sig uttryck i en kortare livslängd bland dem som fick ett långt straff jämfört med dem som fick ett kort straff eller blev friade i rätten och därmed omedelbart frisläppta.

För att återgå till studien om hungerärens roll i inbördeskrigets utbrott så kommer Meriläinen m.fl. (2023) vidare fram till att invånarna i de kommuner som drabbades hårdare av hungersnöden inte enbart utövade mer våld under inbördeskriget men faktiskt även blev mer jämlika, mätt med Ginikoefficienten, under mellankrigstiden än invånarna i de kommuner som klarade sig lindrigare undan hungersnöden. Denna utjämnning av egendomen möjliggjordes av

”De tvångsflyttade karelarna hade år 1971 högre inkomster än deras aningen västligare karelska gelikar som ursprungligen råkade bo på ’rätt sida’ av den nya gränsen.”

torparlagen och frambringades av att fler torp inlöstes och ombildades till småbruk i kommuner med större delaktighet i inbördeskriget. Våldet kan således ha uppfyllt en utjämnande funktion genom att bringa fram större politisk representation och ha underlättat inlösningsförfarande för att dämpa risken för återfall.

Den karelska tvångsflyttningen

Andra världskriget drabbade Finland på så många plan och förorsakade samhälleliga förändringar som aldrig hade inträffat om inte det vore för kriget. I detta morbida men ack så intressanta laboratorium har samhällsvetare grottat ner sig i en mängd frågor som är generaliserbara även utanför sitt inhemska krigsbesudlade sammanhang. Förutsättningarna för generaliserbarhet är goda delvis tack vare att stora delar av landet befann sig långt ifrån fronten och drabbades visserligen av kriget omedelbart men bevittnade aldrig våld på egen plan.

En av flera önskade konsekvenser av kriget mot Sovjetunionen var att Finlands karta ritades om, för första gången redan våren 1940 då fredsavtalet efter vinterkriget drog om landets gränser. Det fördrev cirka 400 000 finländare (11 procent av landets hela befolkning) på flykt i sitt eget hemland,

Evakuering från Sortavala landskommun i Karelen 1944. Foto: Riku Sarkola

först tillfälligt med en vända av återvändo, innan den definitiva förlusten av landområdena efter fortsättningskriget.

För att lösa denna flyktingfråga tog man fram en omplacerings- och ersättningspolitik genom vilken man såg till att de tvångsflyttade skulle hitta nya hem och få förutsättningar att börja om i en ny miljö. Även om omplaceringspolitiken, som krävde stora uppoffringar av både staten och medborgarna i form av egendomsskatt och landexpropriation, sägs har genomförts på ett exemplariskt sätt är det en intressant fråga hur de omplacerade karelarna klarade sig i förlängningen i sin nya västligare miljö.

I en färsk studie har Sarvimäki m.fl. (2022) besvarat frågan med ett stort detaljerat datamaterial som omfattar tio procent av alla finländare födda mellan 1907 och 1925. Genom att jämföra långtidsutfall mellan individer som år 1939 bodde strax vid men på olika sidor av den östra gränsen 1944 (alltså som den kom att dras efter fortsättningskriget), kommer författarna fram till att de

tvångsflyttade karelarna år 1971 hade högre inkomster än deras aningen västligare karelska gelikar som ursprungligen råkade bo på ”rätt sida” av den nya gränsen. Detta trots att omplaceringspolitiken såg till att ge jordbrukare fördelaktiga förutsättningar att fortsättningsvis idka jordbruk genom markkompensation och fördelaktiga lån för uppbyggnad och markröjning.

Författarna visar vidare att denna skillnad sannolikt beror på de tvångsflyttade karelarnas större benägenhet att anpassa sig till ett hastigt industrialiserande samhälle genom att överge jordbruket och flytta till städerna. Ett jordbrukarsamhälle som en gång ryckts upp från sina rötter har enligt resultaten från denna studie lättare att överge sina hemman och byta näringsgren än bönder för vilka en flytt till staden inte enbart skulle innebära övergivandet av yrket men även gården som oftast har gått i arv i flera generationer. Vi kan alltså dra en generaliserbar lärdom av vad som håller folk fast i näringsgrenar och orter längre än vad som

kanske vore ekonomiskt rationellt genom att jämföra klockarkära jordbrukare med sina rotlösare gelikar som en gång i tiden tvingats flytta från Karelen. Resultaten kan tolkas som ett orsakssamband då man i denna forskningsdesign jämför individer som inte år 1939 skiljer sig åt i andra avseenden än att de nått och jämnt råkar vara bosatta på olika sidor av den gräns som ritades ut efter fredsavtalet och därmed kom att få helt olika öden under och efter kriget.

De finska krigsbarnen

Inte enbart familjer förflyttades under andra världskriget. Sverige som stod utanför kriget erbjöd sig att ta emot ett stort antal finska barn i akut behov av skydd och omsorg genom en av världshistoriens största barnflyttningar. De finska krigsbarnen placerades oftast i svenska frivilliga fosterfamiljer på tillfällig basis. Även om dessa barntransporter redan satte i gång under vinterkriget genomförde Socialministeriets barnflyttningsskommitté merparten av dem med inledning i början av fortsättningskriget 1941.

Motiven bakom Sveriges erbjudande om hjälp var säkert delvis altruistiska och delvis en möjlighet att delta med humanitär hjälp till ett stackars grannland som svårligen militärt kunde backas upp utan att Sverige dras in i kriget. För Finlands del handlade det bland annat om att uppbyggnaden av det återerövrade Karelen under fortsättningskriget krävde de karelska kvinnornas arbetskraft och om att lindra livsmedelsbristen.

Barn som kunde förflyttas till Sverige skulle enligt barnflyttningsskommittén höra till någon av följande fyra grupper: karelska barn, vilkas föräldrar deltog i återuppbyggnaden av Karelen, barn från hem som skadats under flygräderna, barn

Finländska barn på väg till Sverige
30.12.1939. Foto: Hugo Sundström

från barnrika familjer och barn till invalider och stupade. I genomsnitt vistades barnen knappt två år hos sina fosterfamiljer i Sverige. Ett så pass storskaligt barnflyttningsexperiment väcker naturligtvis frågor kring hur de förflyttade barnen påverkades av dessa omvälvande händelser under barndomen. Även om motiven i stundens hetta kändes väl befogade uppstår frågan om barnen inte all misär till trots hade mått bättre

av att få växa upp med sina egna föräldrar.

Santavirta m.fl. (2015) har dokumenterat vilka spår denna fosterbarnsvistelse har satt i individernas mentala hälsa i vuxenlivet genom att jämföra krigsbarn med sina egna syskon som stannade kvar i Finland. Syskonjämförelser är en forskningsdesign som håller familjebakgrunden konstant, vilket i detta sammanhang är avgörande på grund av de tidigare nämnda urvalskriteri-

erna till själva barnflyttningssprogrammet. Författarna finner att fosterbarnsvistelsen leder till förhöjd risk för kvinnor att insjukna i ångest- och depressionsrelaterad psykisk ohälsa medan manliga fosterbarn inte uppvisade förhöjd risk för någon psykisk ohälsa i förhållande till sina syskon. I en uppföljare till studien hittar vidare Santavirta m.fl. (2017) att de kvinnliga krigsbarnens förhöjda risk för psykisk ohälsa

överförs till deras döttrar men intressant nog inte deras söner.

Santavirta (2012) visar vidare att den svenska fosterfamiljen faktiskt så gott som slumpades ut till de cirka 46 000 barn som skickades i väg på officiella vägar via barnflyttningskommittén. Eftersom uppväxtmiljö vanligtvis är sammanflätat med ett barns genetiska arv utgör denna slumpmässiga och genetiskt fristående familjemiljö ett intressant experiment i hur socioekonomisk familjebakgrund påverkar barnet. En extra växel som höjer denna studie är att hela den socioekonomiska fördelningen fanns representerad bland de svenska fosterfamiljerna och likaså de sändande krigsdrabbade familjerna. Läkarbarn från staden kunde placeras i jordbrukarfamiljer på landsbygden och skomakarbarn från landsbygden placerades i apotekarfamiljer i staden. Författaren visar i studien att den tillfälliga fosterfamiljemiljön påverkade barnets studieval. Barn som placerades i familjer med välutbildade föräldrar hade högre sannolikhet att väl tillbaka i Finland fortsätta sin utbildning på läroverk efter folkskolan än de barn som placerades i familjer med lågutbildade föräldrar.

Krigsskadestånd utvecklade industrin

Fredsavtalet med Sovjetunionen ålade Finland att betala ett stort krigsskadestånd fram till 1952 i form av varuleveranser. Då varorna som Sovjetunionen utkrävde främst utgjordes av metallindustriprodukter stod det klart att Finland skulle vara tvunget att utveckla sin industri från en påtagligt ensidig träförädlingsintensiv struktur mot en mer mångsidig struktur som skulle omfatta relativt avancerad verkstadsindustri. Skadeståndets storlek (årligen ca 4 procent av Finlands bruttonationalprodukt), den dikterade varuförteckningen (vilken alltså

stod i bjärt kontrast till den dåvarande finska industristrukturen), och den relativt strama tidsramen för betalningsschemat påskyndade utvecklingen av den finska verkstadsindustrin.

Mitrunen (2024) visar i en färsk studie att den statsledda industripolitik som verkställdes av Delegationen för krigsskadestandsindustrin och dess underställda ämbetsverk Soteva (efter Sotakorvausteollisuuden valtuuskunta), inte enbart framtvängde en ny verkstadsindustri utan även i en vidare bemärkelse ledde till en strukturell utveckling mot produkter av högre förädlingsgrad. Individer bosatta i regioner där den nya produktionen förlades gynnades i form av högre livstidsinkomster, bättre utbildning och ökad social rörlighet. Stora offentliga investeringar kombinerat med inriktningen på export (initialt till Sovjetunionen men senare även till övriga länder) och utbyggnaden av ett utbildningssystem som skulle förse den nyutvecklade industrin med utbildad arbetskraft bidrog samtliga till att krigsskadestånden fick de ovannämnda positiva konsekvenserna för Finland och särskilt de individer som lokalt mest exponerades för industrins strukturella omvandling.

Lärdomar för nutida konflikter

Vi har tagit oss igenom avgörande och våldsamma beväpnade konflikter i Finlands historia och behandlat nationalekonomisk forskning som besvarar frågor om krigets konsekvenser för befolkningen som utsätts för det direkt eller indirekt genom intergenerationell överföring av konsekvenserna. Att studera episoder som vore otänkbara i fredstid men som kan bli normaliserade i krigstillstånd, till exempel att skicka iväg sina barn till okända fosterföräldrar eller att omplacera en stor av landets befolkning, kan öka förståelsen för konsekvenserna av de

för närvarande härjande konflikterna. Vissa lärdomar har fått oss att inse att genom all denna svärta kan till och med oväntade ljusglimtar tränga igenom när vi minst anar det. Tyvärr genereras data i nya konflikter och nya frågeställningar föds i dessa sammanhang. Det finns mycket viktigt arbete att ta sig an även för oss forskare när det kommer till de senaste krigshärdarna.

REFERENSER

Alapuro, Risto. 1988. *State and Revolution in Finland*. Berkeley, CA: University of California Press.

Castañeda Dower, Paul, och Andrei Markevich. 2023. "Did Industrialization Increase Support for the Radical Left? Evidence from the 1917 Russian Revolution." <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3856903>.

Finkel, Evgeny, Scott Gehlbach, och Dmitrii Kofanov. 2017. "(Good) Land and Freedom (for Former Serfs): Determinants of Peasant Unrest in European Russia, March–October 1917." *Slavic Review* 76 (3): 710–21.

Forsberg, Henrik. 2021. "För den svenska befolkningen frukta vi icke." Är 1860-talets svält i Österbotten en bortglömd episod i historien om det svenska i Finland?" *Historisk Tidskrift för Finland*, 106(3): 406–439.

Gerschenkron, Alexander. 1965. "Agrarian Policies and Industrialization: Russia, 1861–1914." I *Cambridge Economic History of Europe*, Vol. 6. Cambridge: Cambridge University Press.

Gregory, Paul R. 1994. *Before Command: An Economic History of Russia from Emancipation to the First Five-Year Plan*. Princeton: Princeton University Press.

Huntington, Samuel P. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.

Kekkonen, Jukka. 1991 *Laillisuuden haaksirikko: Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918* [Laglighetens skeppsbrott: Straffrättslig

rättsskipning i Finland år 1918]. CC Lakimiesliiton kustannus.

Meriläinen, Jaakko, Matti Mitrunen, och Tuomo Virkola. 2023. "Famine, Inequality, and Conflict." *Journal of the European Economic Association*, 21(4): 1478–1509.

Mitrunen, Matti. 2024. "War Reparations, Structural Change, and Intergenerational Mobility." Godkänd för publicering i *The Quarterly Journal of Economics*.

Myrskylä, Mikko och Torsten Santavirta. 2023. "Look at Your Old Men Dying: Long-run Effect of Civil War Experience on Mortality" Max Planck Institute for Demographic Research Working Paper WP-2023-O45.

Santavirta, Torsten. 2012. "How Large Are the Effects from Temporary Changes in Family Environment: Evidence from a Child-Evacuation Program during World War II." *American Economic Journal: Applied Economics*, 4(3): 28–42.

Santavirta, Torsten, Nina Santavirta, Theresa S. Betancourt, och Stephen E. Gilman. 2015. "Long Term Mental Health Outcomes of Finnish Children Evacuated to Swedish Families During the Second World War and Their Non-Evacuated Siblings: Cohort Study." *BMJ*, 350:g7753.

Santavirta, Torsten, Nina Santavirta, och Stephen E. Gilman. 2018. "Association of the World War II Finnish Evacuation of Children With Psychiatric Hospitalization in the Next Generation." *JAMA Psychiatry*, 75(1):21–27.

Jokipii, Ilkka, Torsten Santavirta och Jan Stuhler. 2024. Intergenerational Mobility and Internal Conflict: Evidence from the Finnish Civil War of 1918. Opublicerat manuskript.

Sarvimäki, Matti, Roope Uusitalo, Markus Jääntti. 2022. "Habit Formation and the Misallocation of Labor: Evidence from Forced Migrations" *Journal of the European Economic Association*, Volume 20(6): 2497–2539.

Upton, Anthony F. 1980. *The Finnish Revolution 1917–1918*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Som gudar som lever i vanära – en historia om hur de rika bemötts

I en ytterst välskriven bok gör Guido Alfani en vidsträckt historisk tillbakablick på hur de rikaste uppfattats av samhället de lever i och hur de samlat på sig förmögenhet och politisk makt. Alfani ser en bekymmersam utveckling i dag med nya dynastier med ärvd rikedom, och extrem ackumulering av tillgångar och makt. Det är inget nytt – redan under medeltiden kunde de rikaste uppträda som gudar bland människor.

BÖCKER

Guido Alfani

As gods among men. A history of the rich in west.
Princeton university press 2023, 420 sidor.

I den kristna teologin räknas girighet som en dödssynd. I Dante Alighieris mäktiga poetiska verk *Den gudomliga komedin* placeras de som samlar förmögenheter och de som slösar dem i helvetets fjärde krets under Plutus, den hedniska förmögenhetsgudens, vakande öga. I medeltidens samhälle uppfattades alla som strävade efter att berika sig som syndare, åtminstone om de inte tillhörde det ärftliga adelskapet med dess självskrivna position på toppen av samhällets hierarki.

Från medeltiden härrör sig den ambivalens med vilken människor som lever i överflöd bemötts i den västliga världen.

Mikael Kosk
är redaktör för
Ekonomiska
samfundets tidskrift.

Denna spända ambivalens uttrycks bland annat av den normandiska filosofen Nicolas Oresme, som under 1300-talet skrev att de omåttligt rika övervinner de övriga i så hög grad i fråga om politisk makt att de är som gudar bland människor, och att de borde förbannas och fördrivas ur städer som vill uppnå jämlikhet (tanken framfördes av Aristoteles redan i antikens Aten).

Av Oresme har Guido Alfani lånat titeln till sin bok *As gods among men*. Alfani är professor i ekonomisk historia i Milano och han har tagit sig an att forska i de rikas

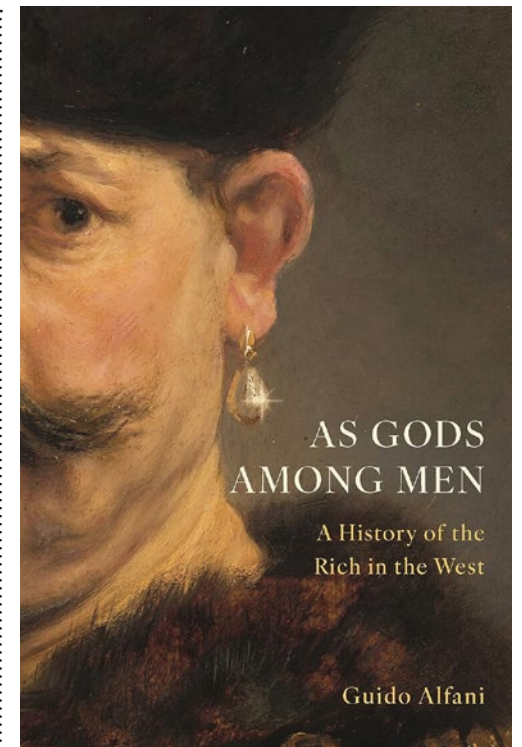
historia, närmare bestämt hur de uppfattats av samhället omkring dem. Han rör sig till stor del på jungfrulig mark, eftersom det finns mycket litet sammanfattande historisk forskning av de rika och superrika som socioekonomisk grupp (som rika definierar Alfani personer vars materiella tillgångar uppgår till minst tio gånger medianen).

I sitt arbete som krävt en hel del sitt-muskler i jakt på dokument i otaliga arkiv, har han hemmafavor av att bo i Italien. Det var i de italienska stadsstaterna som de första kapitalisterna i modern bemärkelse trädde fram och kapitalet började skaka hand med den politiska makten.

Stora rikedomar och ansenlig makt

Från slutet av 1200-talet växte Florens fram som ett ledande finansiellt centrum i Europa. Släkter som Bardi, Peruzzi och Acciaiuoli samlade med den tidens mått mätt ofantliga tillgångar efter att ha bytt bransch från att vara handelsmän till att bli bankirer. Den dynastiska slakten de' Medici är det kanske mest kända exemplet på uppstigning till både stora rikedomar och ansenlig politisk makt. Det började med textilhandel och jordbruk, men när Giovanni de' Medici grundade *Banco de' Medici* i Florens i slutet av 1300-talet blev det en början på ett profitflöde som snabbt mångfaldigade startkapitalet. Giovanni son Cosimo de' Medici blev den verkliga fursten i Florens och han räddade personligen staden från finansiell katastrof 1434, och blev samtidigt en bemärkt filantrop och konstens beskyddare.

För att bli socialt accepterade och vinna politiskt stöd förväntades det av medeltidens och renässansens förmögna att de skulle visa sig barmhärtiga och donera till välgörenhet, redan av den anledningen att det sågs som syndigt att leva i överflöd. En av de bevarade barmhärtighetsgärningarna är *Spedale degli innocenti*, ett hem för

”Alfani vill hävda att dagens samhälle inte är mindre ojämlikt än det medeltida samhället, även om det är vanskligt att jämföra samhällen med så olika utgångspunkter.”

föräldralösa barn, som inrättades av den stenrika handelsmannen Francesco di Marco Datini och är ett av renässansens första arkitektoniska verk. Datini inrättade även *Casa del ceppo dei poveri* för att hjälpa fattiga i staden Prato, under en tid då den skattefinansierade sociala utjämningen var så gott som obefintlig, och hjälpen har fortsatt ända till i dag.

Över huvud taget är palatsen, fontänerna

och trädgårdarna som de penningstinna för att visa upp sitt överflöd lät bygga i exceptionellt vackra städer som Venedig, Florens, Torino, Madrid och Paris, fortfarande en outtömlig källa till estetisk njutning för dem som vandrar i dem.

Ytterst ojämlig fördelning

Ett styresskick som kontrollerades av en inskränkt politisk elit som dominerades av de rikaste individerna ledde till slut till stagnation och förfall. Efter att **Lodovico Manin** som stadens rikaste man valts till den sista dogen i Venedig 1789 var det snart slut på patricierrepublikerna. När Napoleons armé intog Venedig utmålade den sig som förkämpe för politisk jämlikhet oberoende av människors anor eller förmögenhet.

En ytterst ojämlig fördelning av förmögenhet har efter det förhållandevis jämlika 1800-talet varit utmärkande för Förenta staterna. Alfani berättar om ett brev som nationalekonomen **Irving Fischer** 1919 skrev till American Economic Association. I brevet uttrycker Fischer sin oro över vissa nya drag i det amerikanska samhället, särskilt en makalöst ojämlig fördelning av tillgångar, ett överflöd av ärvda förmögenheter och nya förmögenheter som byggts upp av överdrivet stora profiler och ren skärlycka. Dessa är enligt Fischer "oförenliga med demokratiska ideal och demokratiska framsteg".

Av de nutida magnaterna plockar Alfani särskilt fram **Silvio Berlusconi** och **Donald Trump**. Berlusconi ser han som ett skolboksexempel på en politisk uppgång som befordrats av extrem rikedom. Resurserna han hade tillgång till, bland annat ett medieimperium, var av precis rätt slag för att maximera hans valinflytande.

Trump har kunnat framställa sig själv som "self-made man", och trätt in i den amerikanska kulturella myten om att det för de

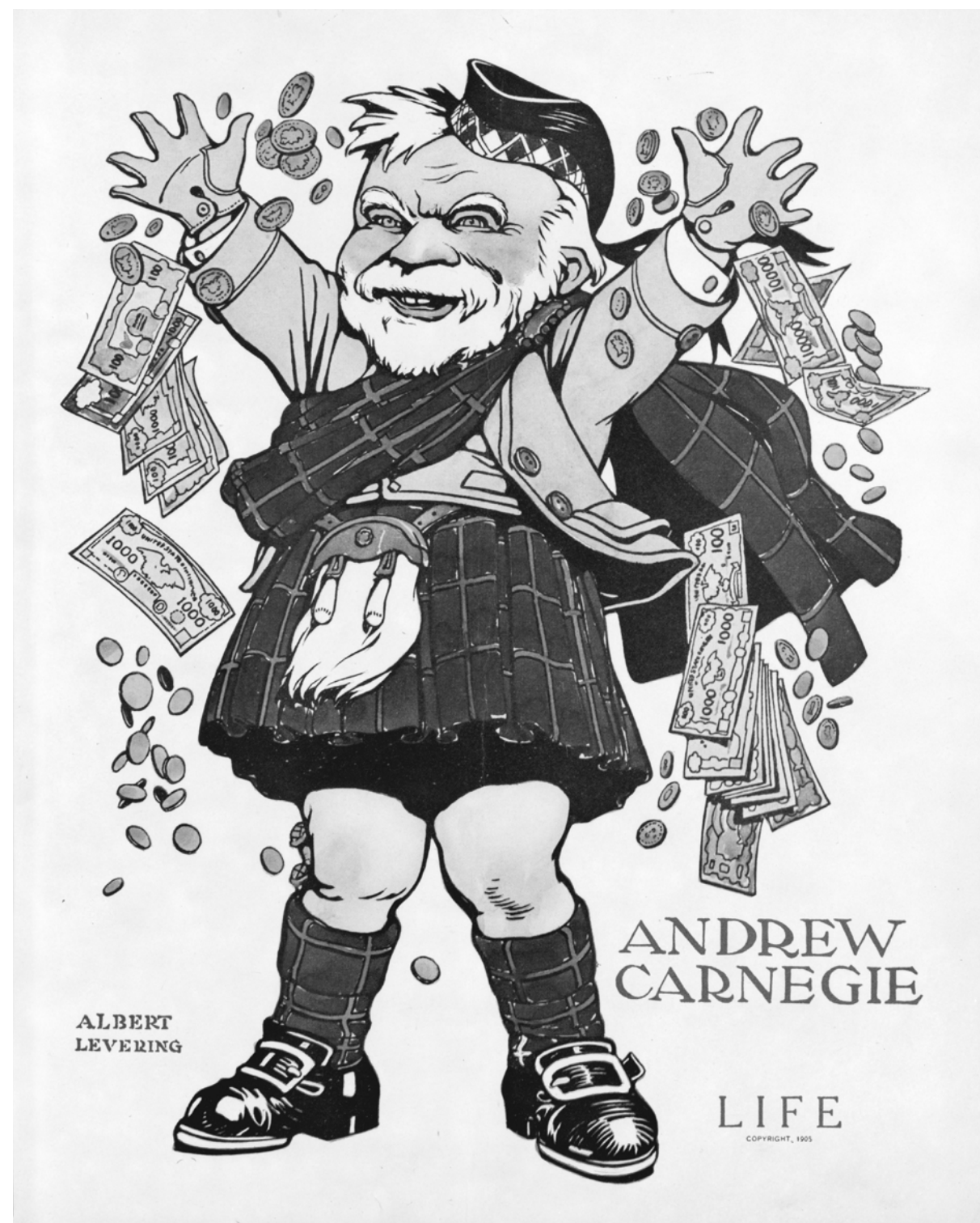
hårt arbetande och skickliga är möjligt att nå extrem rikedom oberoende av vilka förhållanden de kommer ifrån. I verkligheten är Trump en avkomling i en rik dynasti, utan att ha lidit brist på tillgångar att starta med. Den allmänna bilden i USA är att den socioekonomiska rörligheten blivit mindre än i många andra västliga länder.

Utsugning och välgörenhet

Alfani tar fram den långa mörka skuggan av ackumulationen av rikedomar, vid sidan av den goda cirkeln av ökad handel och köpkraft. De som berikade sig har kunnat göra det hänsynslöst på andras bekostnad genom exploatering av människor och naturresurser. En av de ökända figurerna är det nederländska ostindiska kompaniets generalguvernör **Jan Pieterszoon Coen**, som under 1600-talet gjorde enormt lönsamma affärer med bland annat kryddor från Indonesien. Ursprungsbefolkningen kunde bli koloniserad och rentav utsatt för etnisk rensning, och i andan av detta kolonialistiska handlingsmönster fanns slaveriet.

En omstridd figur från senare tider är **Andrew Carnegie**, som när han 1901 sålde sin andel i United States Steel Corporation erhöll en summa som i dagens pengar skulle motsvara kring sju miljarder dollar. Carnegie kunde suga allt ur sina anställda med tolv timmars arbetsdagar och söndagsarbete, våld och utpressning mot fackföreningar, och kringgående av statlig reglering. På äldre dagar blev han en botfärdig donator och skrev manifestet *The gospel of wealth*, där han gör gällande att det enda värdiga uppträdandet av en rik man är att skänka bort den förmögenhet han samlat på sig under sin livstid.

Carnegies syn om att "en man som dör rik, dör i vanära" går igen i "Giving pledge", där några tiotal miljardärer, bland dem **Bill** och **Melinda Gates** samt **Warren Buffett**,

På äldre dagar blev Andrew Carnegie en botfärdig donator och skrev manifestet *The gospel of wealth*, där han gör gällande att det enda värdiga uppträdandet av en rik man är att skänka bort den förmögenhet han samlat på sig under sin livstid. Karikatyr av Albert Levering, publicerad i Life 1905.

förbinder sig till att avstå från mer än hälften av sina förmögenheter innan de dör. Det är en fortsättning av ett kristet arv från medeltiden och renässansen, som uttrycktes av Francesco di Marco Datini då han föreskrev att största delen av hans förmögenhet skulle användas till förmån för de fattiga och hemlösa.

Misstro mot samhället bland rika

Alfani är klarsynt med att välgörenhet och donationer ingalunda är problemfria. Även välgörenheten och mecenatskapet kan vara ett sätt att visa upp sig själv och sina tillgångar, och de kan ge anseende över olika institutioner. I ett demokratiskt samhälle är det först och främst via beskattningen som de välbärgade förväntas bidra till det allmänna bästa, så att det är demokratiskt valda organ som bestämmer hur de gemensamma medlen bäst används.

Alfani tycker sig bland de rikaste se en utbredd misstro mot samhällets förmåga att lösa sociala problem och mot en rättvis beskattning. Han hävdar att det blivit svårare än någonsin att förmå de rika uppfylla den roll som förväntas av dem att hjälpa till med sina resurser när större kriser bryter ut. Det har märkts under recessionen efter finanskrisen, som den rikaste enprocenten beskylls för att ha förorsakat med sitt giriga beteende utan att hjälpa till med att finna en lösning, och under covid-19-pandemin, vars effekter de förmögna inte i högre grad velat bidra med till att dämpa.

Uppfattningen att girigheten är den främsta drivkraften för att samla rikedomar har varit djupt rotad i århundraden. Med sina många exempel visar Alfani att det är komplexa motiv de rika drivs av, även om Donald Trump kunnat påstå att "poängen är att det inte går att vara alltför girig". De som ackumulerar tillgångar kan se det som ett värde i sig att ha en förmögenhet,

det kan ge makt eller social status utöver tillgång till många slags tjänster, och det kan också vara fråga om ett spel som i sig är fascinerande medan slutresultatet av tävlingen på spelplanen inte är lika viktigt.

Tillgångar och makt ackumuleras

Historiskt sett har det funnits tre huvudsakliga vägar för att nå ett överflöd av tillgångar. Det har gällt att tillhöra adelskap eller aristokrati, att ägna sig åt framgångsrik företagsverksamhet eller ge sig in i finansbranschen. Av dessa vägar har den finansiella, att göra pengar av pengar, alltid varit den mest omstridda. Få ifrågasätter att driftiga företagare och innovatörer får en rejäl belöning för sina insatser. Det nedärva ädlingsskapets privilegier började avskaffas under 1800-talet, men fortfarande finns stormrika ätter av börd bland annat i Storbritannien. Historiskt sett har alla ädlingar ingalunda varit rika; en del av dem har kunnat vara fattiga som kyrkråttor.

Enligt Alfani var det relativt lätt för nykomlingar som kunde hantera relevant teknologi och hade öga för nya möjligheter att bli mycket rika mycket snabbt under den industriella revolutionen, som tog fart från 1700-talet framåt. I dagens informationsålder ser han en bekymmersam utveckling med nya dynastier med ärvd förmögenhet, och en ytterlig ackumulering av tillgångar och makt. Han vill hävda att dagens samhälle inte är mindre ojämnt än det medeltida samhället, även om det är vanskligt att jämföra samhällen med så olika utgångspunkter, socialt, politiskt, ekonomiskt och teknologiskt.

För dem som gör ett arbete på utförande nivå har det förblivit svårt att ta sig uppåt och låglönetarbetet blir i dag lätt till en fälla att sitta fast i.

Alfani lutar sig mot **Thomas Piketty**, som skrivit om hur den extrema ackumuleringen av kapital kan vara oförenlig med merito-

Silvio Berlusconi och Donald Trump är nutida exempel på en politisk uppgång som befordrats av extrem rikedom. Foto: EPP och Mostphotos

kratiska värderingar. Det är en berättigad kritik av ett kapitalistiskt system som inte är i balans, men för att göra en ensidig bild fyligare kunde Alfani ha gärna ha undersökt ett rikare urval av källor rörande de nyrika i dag. Det finns trots allt gott om företagare och innovatörer bland dem, och även sådana som berikar sig på att lyfta lön och gager.

Faror för demokratiska institutioner

As gods among men är en ytterst väl-skriven bok som när den är som bäst för ett upplysande resonemang kring rikedom och makt. Alfani vill visa att utvecklingen gått mot allt större koncentration av förmögenheterna i flera hundra års tid, med digerdöden och de två världskrigen som temporära undantag då fördelningen av tillgångar jämnades ut. Han undrar om de rika använder sina resurser till att nå exceptionell kontroll över det politiska systemet, för att till exempel skydda sig mot skatthöjningar som skulle beröra dem. Han ser vissa faror för de demokratiska institutionerna i en värld där de rika kommer åt att uppträda som gudar bland människor, som de gjorde redan under medeltiden.

Torrare är boken i de avsnitt där Alfani med en decimals noggrannhet räknar upp till exempel hur stor del av den totala egen- domen som de rikaste ägt i olika länder i olika tider. Bland annat framkommer att i Finland var koncentrationen av förmögenheten, i praktiken mark och fastigheter, i den rikaste enprocentens händer år 1750 på toppnivå i norra Europa, det vill säga 63,2 procent. Alfani har med andra ord gått till de tillgängliga källorna och pressat ut så mycket siffror och evidens som möjligt ur dem, kanske mer än vad som är möjligt att sluta sig till.

För läsare som aldrig sett röken av rikedomar blir berättelsen om de stormrika som en fantasiresa till en annan värld. Det råder ingen tvekan om att de rikaste levat i en annan verklighet än vanliga kne gare och därav kommer den blandning av beundran och avsky som de övermåttan förmögna bemötts med.

Ibland kan de vara till stor nytta för samhället de lever i och ibland kan det finnas ett djupt problem med både resursfördelningen och ett överdimensionerat inflytande som bygger på pengar.

Vem tar kontrollen över den digitala världen?

USA, Kina och EU för en kamp för att styra utvecklingen av den globala digitala ekonomin. Den Finlandsbördiga Columbia Law School-professorn Anu Bradford belyser i sin digra bok de centrala frågeställningarna, men ger inget klart recept för hur utvecklingen bör regleras.

BÖCKER

Anu Bradford

Digital empires – The global battle to regulate technology. Oxford university press, New York, 2023. 599 sidor.

Varför bygger ett kinesiskt företag gratis ett videoövervakningssystem för myndigheterna i en stad i Zimbabwe? Det är ett av otaliga exempel på de mångfacetterade frågorna om utvecklingen av den globala digitala ekonomin **Anu Bradford** lyfter fram.

Förklaringen till det kinesiska företags givmildhet är, enligt boken, att företaget har ett behov att träna sin ansiktsgenkänningsalgoritm på afrikaner. Den artificiella intelligensen har svårt att identifiera personer av afrikansk härkomst, då den i första hand tränats på data över individer från övriga världen.

Exemplet illustrerar också den auktoritära kinesiska modellen där den digitala teknologin används för att stärka statens kontroll av samhället.

Den kinesiska modellen ställs i bjärt

Roger Wessman är fristående skribent, föreläsare och konsult.

kontrast till den amerikanska ”teknolibertarianska” drömmen som basunerades ut då det världsomspännande nätet byggdes ut. Internet skulle erbjuda medborgarna en möjlighet att fritt kommunicera och samverka med varandra och företagen skulle konkurrera om att utveckla nättjänster. Statlig kontroll var varken önskvärd eller ens möjlig. President **Bill Clinton** skrattade hånfullt åt kinesernas förment fruktlösa försök att kontrollera informationen på nätet.

Den amerikanska ”marknadsstyrda” modellen är på tillbakagång inte bara för att kineserna visat att det visst är möjligt för staten att strikt kontrollera vilken information som sprids på nätet. Tron på välsignelsen av en obegränsad yttrandefrihet har också falnat. Nättjänsterna har inte bara möjliggjort för medborgarna att koordinera

krav på en demokratisering av samhället, som under den arabiska våren, utan också förföljelsen av rohingyer i Myanmar.

Brysseleffekten

Den tredje vägen är EU:s regleringsmodell, som strävar efter att skydda användarnas och övriga medborgares rättigheter mot både storföretagens och myndigheternas missbruk av teknologin. Flaggskeppet för det här är det 2016 instiftade GDPR-direktivet, som bland annat gav privatpersoner rätt att få reda på vilka personuppgifter som ett företag eller annan organisation samlat om denne, samt rätt att få uppgifter korrigerade och i vissa fall raderade.

Bradford har dokumenterat hur EU med sin reglering lyckats påverka den globala utvecklingen trots bristen på europeiska teknologijättar. För att kunna fortsätta verka inom Europa förändrade de stora teknikjättarna sina system enligt EU:s krav, och började följa reglerna också i övriga världen.

Förklaringen till denna så kallade Bryssel-effekt där EU:s regler sprids över resten av världen, är delvis kostnaderna av att ha olika system för EU och resten av världen. Den enklaste lösningen är ofta att tillämpa de krav som gäller för Europa överallt.

Brysseleffekten förstärks av att EU:s lagstiftning utgjort förebild för digital reglering i övriga världen. Även teknikjättarna har stött på detta: bland annat Apples vd **Tim Cook** och Facebook-grundaren **Mark Zuckerberg** har förespråkat en motsvarande lagstiftning i USA. En cynisk förklaring till detta är att de vill att de regler de följer skall gälla även mindre lokala konkurrenter utan verksamhet inom EU.

Om företagen upplever att EU:s regler utgör en alltför stor begränsning för företagets affärsverksamhet kan det ändå löna sig att tillämpa dem bara i Europa. Bradford ger som exempel att Meta fortsatt samlar in

DIGITAL
EMPIRES

THE GLOBAL BATTLE
TO REGULATE TECHNOLOGY

ANU
BRADFORD

”Bradford ställer sig kritisk till argumentet att teknikjättarna blivit mäktigare än staterna och därför inte kan regleras.”

information från whatsapp-användarna i övriga världen, fast den förbjudits göra det inom EU.

Mäktigare än staten?

Bradford ställer sig kritisk till argumentet att teknikjättarna blivit mäktigare än staterna och därför inte kan regleras. Teknikjättarna kan inte undvika lagar om fusioner, digitala skatter, krav på att ta ned förbudet innehåll eller behandla anställda som underleverantörer mot gällande arbetslagstiftning, noterar hon.

Det enda sättet att undgå uppsatta regleringar är att avsluta sin affärsverksamhet i de länder som ställer kraven. Tröskeln för att dra sig ut är dock hög, då de då går miste om möjligheten att göra någon vinst alls från landet i fråga.

De amerikanska teknikjättarna har också otaliga gånger gett efter för påtryckning från auktoritära regimer för att skydda sin affärsverksamhet. Apple visade till exempel Krim som ryskt i Ryssland och statslöst i övriga världen på sin kartapplikation tills det ryska anfallskriget inleddes 2022. Att de stora teknikjättarna är amerikanska har därmed inte varit till så stor hjälp för att öka USA:s globala makt.

Teknikjättarna försöker förstås också direkt påverka de politiska beslutsfattarna för att förhindra oönskad reglering. Bradford framför att EU är mer immun mot lobbingsförsök än till exempel USA. Frågan väcks huruvida det beror på att teknikjättarna i första hand är amerikanska bolag, som har lättare att väcka sympatier i hemlandet.

Hur och när reglera?

Bradfords bok ger en omfattande beskrivning av hur regleringen av digital teknologi utvecklats och den diskussion som förts kring detta. Hon presenterar på ett balanserat sätt både de framförda argumenten för och emot reglering, även om det står klart att hon har en stark sympati för EU:s modell. En totalt oreglerad modell har klart visat sig ohållbar och den kinesiska auktoritära modellen är skrämmande.

Den ovan givna schematiska uppdelningen i tre modeller är dock överdrivet förenklad. Inte ens USA har någonsin fullt ut anammat tron på ett totalt oreglerat digitalt nätverk, noterar Bradford. Speciellt har myndigheterna varit beredda att ingripa, då nationella säkerhetsintressen setts stå på

”Monopol utgör också den mest effektiva lösningen – det är onödigt dubbelarbete för två karttjänster att samla in samma uppgifter.”

spel. Många andra exempel kunde läggas till de hon nämner, till exempel nedstängningen av fildelningstjänsten Napster för att skydda upphovsrättsinnehavarnas rättigheter.

Å andra sidan är även utvecklingen av den digitala ekonomin i Kina långt marknadsstyrd, med privata företag som utvecklat kommersiella tjänster. Kinesiska sociala medier är förvisso kontrollerade för att förhindra spridande av kritik mot partiet och har fått spelrum av att västerländska medier förbjudits, men privata företag har stått för innovationerna.

Ett verkligt alternativ till ett marknadsstyrt nät utgjorde det franska statliga post- och televerkets nättjänst Mintel, vars utveckling började redan i slutet av 1970-talet men lades ned 2012 då den inte lyckades hänga med i utvecklingen. En återgång till en motsvarande statsstyrd verksamhet finns inte på agendan någonstans.

Den relevanta frågan är således inte huruvida vi skall ha en marknadsstyrd eller reglerad utveckling, utan vilken reglering som är befogad för att styra marknaden i en önskad riktning. På den frågan finns inget enkelt svar, då problemen vi ställs inför är så mångfacetterade.

Monopol

En klar orsak till att reglering upplevs som önskvärd är att många teknologijättar

uppnått en monopolställning. Det gör dem mindre lyhörda för användarnas önskemål och ger dem möjlighet att häva in oerhörda vinster.

EU har igen varit en föregångare i att sätta upp regler som skall förhindra teknikjättarna att missbruka sin dominerande marknadsställning. Även på denna punkt följer den övriga världen efter. De kinesiska myndigheterna har dömt näthandelsplatsen Alibaba till nästan 3 miljarder dollar i böter, för att ha missbrukat sin dominerande marknadsposition. De amerikanska konkurrensmyndigheterna har under president Joe Biden antagit en striktare linje mot fusioner som minskar på konkurrensen.

För en ekonom är det centrala problemet att digitala tjänster ofta utgör naturliga monopol. De fasta kostnaderna för att utveckla en sökmotor eller en karttjänst är enorma, vilket gör det svårt för mindre konkurrenter att täcka kostnaderna. Sociala medier drivs mot monopol på grund av så kallade nätverksexternaliteter: ju fler användare ett nätverk har, desto mer attraktivt blir det att vara aktiv just där.

Naturliga monopol utgör ett dilemma, inte bara för att det är svårt för myndigheterna att förhindra att branscherna monopoliseras.

Monopol utgör också den mest effektiva lösningen – det är onödigt dubbelarbete för två karttjänster att samla in samma uppgifter. Att konstlat upprätthålla konkurrens med reglering eller offentliga bidrag är inte en idealisk lösning.

Bradfords bok innehåller ingen djupare analys av när och hur den digitala sektorn skall regleras. Boken är trots det högst läsbar, för den ger en mångsidig översikt över hur regleringen utvecklats och var vi är nu. En enda bok kan inte förväntas täcka alla synvinklar.

Ekonomiska Samfundet i Finland r.f.

Ekonomiska Samfundets syfte är att vidga och underhålla intresset för den ekonomiska vetenskapen och att arbeta för tillämpningen av den i det ekonomiska livet. Samfundet är ett forum för ekonomisk debatt och verksamheten är koncentrerad kring medlemsmöten och seminarier samt den egna tidskriften. Samfundet grundades i Helsingfors 1894.

Ekonomiska Samfundet välkomnar nya medlemmar. För mer information och ansökningsformulär se www.ekonomiskasamfundet.fi.

Styrelsen 2024

Reidar Wasenius (ordf.), Alex Seitsamo (viceordf.), Ria Fazer, Fredrik von Knorring, Mikael Kosk, Maria Östergård Kälde, Ronnie Söderman, Peter Stenvall, Peik Tuomolin.

Verksamhetskoordinator

Nicolina Riihä
nicolina.raiha@ekonomiskasamfundet.fi

Skattmästare

Camilla Zilliacus
camilla.zilliacus@ekonomiskasamfundet.fi

Ekonomiska samfundets tidskrift publicerar artiklar och översikter om aktuell ekonomisk politik och forskning samt om näringslivet. Vetenskapliga och populärvetenskapliga bidrag, debattinlägg och bokrecensioner ingår. Nya och tidigare nummer finns avgiftsfritt att läsa på www.ekonomiskasamfundet.fi/tidskriften. Tidskriften finns också som e-tidning på e-tidning.ekonomiskasamfundet.fi.

Intresserade skribenter kan ta kontakt med chefredaktören Mikael Kosk på e-postadressen mikael.kosk@gmail.com för närmare information och för att presentera artikelidéer.

Posti Green

Högklassig ekonomisk debatt sedan 1894

■ Ekonomiska samfundet i Finland

välkomnar alla med intresse för diskussion kring ekonomiska frågor. Vi erbjuder våra medlemmar bland annat medlemsmöten med sakkunniga talare, diskussion och mingel. Samfundet ger ut en tidskrift med ekonomisk analys, för närvarande tre gånger per år.

■ **Är du intresserad** av att bli medlem eller ge medlemskap i gåva till någon annan? Ett elektroniskt formulär för medlemsansökan finns på www.ekonomiskasamfundet.fi.

■ **Medlemsavgiften** i Ekonomiska samfundet är 40 euro och för studerande 15 euro per år. För att bli ständig medlem betalar man en engångsavgift på 300 euro.

”Som medlem har jag fått njuta av högtintressanta diskussioner som belyst ekonomiska frågor ur flera färska perspektiv. Många av dem har på ett behagligt sätt tänjt min hjärna lite.”

Reidar Wasenius, ordförande

EKONOMISKA SAMFUNDETS TIDSKRIFT

– den enda svenskspråkiga ekonomitidskriften i euroområdet

RESERVERA KVÄLLEN!

Jubileumsmiddag Ekonomiska Samfundet 130 år

Tisdag **5.11.2024**, klockan 17.00, Riddarhuset, Helsingfors
Formell inbjudan med mera information följer